

בה"י

מסע פולין

רשמי מסע
על קברות הצדיקים
בגולת פולין

כולל:

אמרות ועובדות מרבותינו שבגולה
נדולי האומה
אשר מקום מנוחתם באדמת פולין

נכתב ע"י

ברוך וידיסלבסקי
אברהם מרדכי יוסף מרקסון

שנת "באו לקברי אבות"

אשדוד תש"ס

תוכן הענינים

3	צאתכם לשלום
3	פה לין
5	גורא קאלוואריא
9	ווארקא
9	פרשיסחא
11	נפלאות ראדושיץ
14	יעלה זעקתנו
14	דדומסק
17	שפתי צדיק
19	אימה חשכה גדולה
23	פילץ
26	פניא דמעלי שבתא
33	קארקא
37	חוצות גליציה
38	אריה דבי עילאי
39	צאנו
41	רימנוב
42	לנצ'הוט
45	הרבי ר' אלימלך
46	ישיבת חכמי לובלין
48	בית הקברות בלובלין
52	מיידאנק
55	קאצק
58	פיעטרקוב
59	אלכסנדר
63	ווארשא
66	בית הקברות גנשא
72	הרפתקאות "סטאציא קוליווזה"
73	ארץ הגר
78	לארץ הקודש
79	ראשי פרקים מהסיווד

צאתכם לשלום

11234567

יום רביעי ט"ז אב יצאנו מאשדוד בסביבות השעה 3 אחה"צ. בהגיענו לנמל התעופה בן גוריון קיבל את פנינו ר' א"מ אלתר שיחי' בעמדו בדלפק מסירת המטענים, עולים לקומה השניה, בדיקת דרכונים, ממול שערי יציאה לשדה התעופה. אנו אמורים להמריא בשעה 5:20, אך לפתע... שביתה!!! הפקידים עוזבים את דלפקיהם, הכל דומם. לאחר כשעתיים של מתח גבוה, שבחלקן בילינו במתחם האחמי"ם, הגיעה בסביבות 7:30 ההודעה הגואלת: "השביתה הסתיימה". יצאנו בשמחה דרך שער 34 אל אוטובוס של "אל על" המובילנו עד למדרגות המטוס, בעלותינו למטוס נתברר לנו כי ארעה תקלה בסידור המקומות עבורנו, אני מוקמתי במקום שאינו מתאים כלל. הדייל ניר קידר מרגיע: ניצור לכם איזור מיוחד – 'אל"ס'. עברנו לאחור, אני בספסל האחרון.

השעה 7:45 גלגלי המטוס החלו לנוע על המסלול, 7:52 המטוס צובר תאוצה, המראנו, 7:53 העיר לוד פרושה תחתינו הבתים קטנים והולכים, נכנסים לתוך העננים, הים התיכון תחתינו, מעליו פזורים עננים, אנו כעת בין שמים לים שם-מים, תלויים במאמרו כמים העליונים, ואולי נדבק עצמנו ברצונם של המים העליונים להיות קרובים לגבי מלכא, "אם אסק שמים שם אתה" בכל מקום הנך ואינך מסיר השגחתך לשבריר שניה.

ב- 8:04 נסתיימה ההמראה המטוס מתיישר, באופק המרוחק בקצה הים הגדול נראה לעינינו פס של שקיעה, כעבור כמחצית השעה והשקיעה עדיין במלוא עוזת. פה רואים אנו בחוש את הא דאמרי אינשי השקיעה אינה נושכת... שקיעה ארוכה ארוכה.

השעה 8:43 המטוס עולה מעט, קו האופק מתבהר נראה כמו יום.

השעה 9:00 השקיעה כמקודם, ניצוצי אורות מלמטה, אין אנו יודעים אם מסמנים הם יבשה או אניות בלב ים, בשעה זו מוגשת ארוחת ערב.

9:43 חושך מוחלט, לפני כעשרים רגע הודיע סגן הקברניט שאנו מעל טורקיה, לאחר מכן נמשיך לבולגריה, רומניה, צ'כיה, הונגריה, פולין. אנו בגובה 35 אלף רגל (בערך עשרה קילומטר) מעל פני הקרקע. 10:43 שוב רואים פס חיוור של שקיעה באופק, הכרוז מכריז כי בעוד כשלושים וחמש דקות ננחת בוורשה.

פה לין - - -

11:05 מתחילה הנחיתה, 11:13 אורותיה של וורשה מנצנצים, גלגלי המטוס נשלפים,

11:15 (לפי שעון ישראל) נחתנו על קרקע פולין.

11:56 בבית הנתיבות ליד ורשה, נכנסנו לאולם לאחר ביקורת דרכונים מזורזת ע"י

שתדלנותו האישית של נציג שגריר ישראל בפולין, אשר הגיע בגפו לקבל את פנינו לכבודו של בן האדמו"ר מגור זצ"ל הנכנס בשערי פולין.

מצאנו את מטענינו מיד בה"י, אנו עומדים לצאת מבית הנתיבות לאחר שכולם יתארגנו עם חבילותיהם.

בבית המלון "פורום" הנחנו את גופינו ללינה קצרה, אני קיבלתי חדר פרטי אשר חוסר החמצן שבו היה פשוט מדאיג, לאחר פתיחה פשוטה של החלון ע"י אחד ממשתתפי המסע שנחלץ לעזרתו, נכנס אוויר צח לחדר. לאחר כמה דקות נכנסתי לחדר והנה השמשה החיצונית שבורה. לתומנו הראינו מיד לעובדי המלון מה אירע, וכאן התחילה חגיגה שלא הסתיימה עד ליום האחרון ליציאתנו מפולין, פקידת הקבלה בלובי לא היתה מוכנה לקבל שום הסברים לא באנגלית, לא בשפת האצבעות, ואף לא בתחנונים, המחיר 294 זלוטיס חייב להתקבל, וקודם לכל לצאת מן החדר. שוכנתי בחדר אחר עם עוד שניים מהנוסעים. בבוקר, בקושי נתנוני לצאת מן המלון אבל בה"י גם זה חלף.

השעה 7:00 בבקר זה כבר כמה שעות שהשמש מחממת ואינה מניחה לנום, כעת היא זורחת היטב לפחות כמו בשעה 10:00 בארצנו הקדושה.

יצאנו את המלון, ברחוב נושב אויר קריר ומרענן, לפני כן, עלינו לקומה השלישית ואחת – העליונה במלון, העיר וורשה נפרשת תחתינו בשלל מגדליה בניניה וכבישיה החדשים, לאחר שנהרסו עד היסוד בימי הזעם, אכן "וורשה של מטה", להבדיל מוורשה של המאה הקודמת, אשר היתה מלאה רוחניות וכמיהה לתורה ועבודה, "וורשה של מעלה".

משמאל המלון, מגדל גבוה עם בנינים נאים סביבו, אומרים שסטאלין בנאו לכבוד הפולנים כשקבלו על עצמם את שעבוד הקומוניזם (כיום משמש הבנין את משרד החקלאות הפולני). אך בימי הנסיעה האחרונים שמענו מהמדריך הפולני, כי סטאלין חייב את הפולנים לבנותו על חשבונם ולקראו על שמו. עוד שארית לבלוף הקומוניסטי שהתנפץ.

אחד המאפיינים של הרחוב האירופאי בערים הגדולות הוא החשמלית - ה"טראם", קרונות מחוברים אחד לשני, נעים באמצעו של הכביש על פסים, ועל גגותיהם קבוע ריבוע גדול הנוגע בקצהו בחוטי חשמל סבוכים העוברים בכל רחבי העיר. הפסים המיוחדים לחשמליות אלו קבועים באמצעיתם של הכבישים ששם הדרך רק לחשמליות, בסיפורים מתקופת האופל בשנים ת"ש - תש"ה מופיעים תיאורים של יהודים המחופשים ל"אריים" החייבים לנוע ממקום למקום ב"טראם", ורעדו כעלה נדף מכל מבקר או חייל

אשר עלה והצטרף לנסיעה.

גורא קאלוואריא - - -

עלינו על אוטובוס המובילנו גורה עיר קברות אבותינו, בה חיו ופעלו רבותינו והורו לנו את דרך החיים. עוברים ברחובות וורשה כשברקע נהר הוויסל המפורסם המלוונו לכל אורך טיולנו בפולין.

דרכינו דרך העיירה "קונסטנטיין" - פרבר ווארשא, ישנם דרכים נוספות לגור דרך מונקאטוב ועוד. הנה השלט הנכסף "גורא קאלוואריא", יש מחבירנו שירדו להצטלם לצידו למזכרת.

הגענו לגור, עיירה די גדולה רחובות וסימטאות ובנינים רבים, מתקרבים, מגיעים לחצר בית המדרש, נכנסים פנימה בדחילו, וניגשים להתפלל שחרית. רבי דניאל שיחי' עובר לפני התיבה לתפילת שחרית, בעמדו על מקום אבותיו סמוך לארון הקודש. מנסים להתרכז בתפילה, לחוש את ה"מקום שהתפללו אבותי", אלפים אלפים מזקנינו, דודינו, בני משפחותינו וכל חסידי גור הקדושים שפכו פה את ליבם בתפילה, את כל חשקיהם ומאוייהם עלי אדמות ניתבו הנה, הזכות הגדולה ביותר בחייהם היתה לנגוע ב'קלמקע' שאנו עתה לצידה, כאן שאבו קדושה בדליים, כאן השפיעו יראת שמים לאלפים, כאן בנו חומות בצורות למחסה ולמסתור, מזרם התקופה ומטרי הזעף של ההשכלה.

אנו אומרים "והכן לבבם אליך" ונזכרים בתיאור של בני תקופת ה'אמרי אמת' על תפילת מנחה של שבת עת אמרו קדושה דסידרא, כשהיה הרבי מפנה את מבטו אל שורת הבחורים העומדת מולו וקורא לעברם, מבקש, מתחנן: "והכן לבבם אליך". פה סמוך לחדר ה"שלום שטוב" שמעו באי הבית מדי בקר את תפילתו המתחננת "הערב נא ה"א את דברי תורתך בפינו ונהיה אנחנו וצאצאינו... לומדי תורתך לשמה. הנה החלון בחדר ה"שלום שטוב" של ה'אמרי אמת', פה ראהו המשמש ר' שמחה ורשביאק עומד בחלון ומביט לחצר כמבקש מה, כשפונה ר' שמחה אל הרבי לדעת למה זקוק הרבי? האם צריך משהו? אומר לו ה'אמרי אמת': אני צריך? אני מבקש? אין לי כלום, אני צריך יראת שמים.

בדרך לגור, הזכר הסיפור ששמענו מר' יוסף מאיר קאלישער (זיידל) ז"ל, בימי השפת אמת היו קובעים את הנרות למאור על העמודים הרבים שבשטח בית המדרש, שם גם היו הבחורים מטפסים וקושרים עצמם כדי להיטיב ולראות את ה'טיש', פעם באמצע עריכת השולחן ביקש אחד הבחורים הצעירים להיטיב את אחיזתו בעמוד והרים את ידו גבוה יותר, תוך כדי כך תפשה ידו מבלי משים בנר בוער. הציבור הביט לעברו, וגם

ה'שפת אמת' עקב אחריו לראות מה יעשה. הבחור שבר אוריין היה, לא הרפה מאחיזתו בנר הדולק, אלא המשיך לאחוז בו ובזהירות ירד מעל העמוד, והניח את הנר בפינת ביהמ"ד. מצאה חן בעיני השפ"א התנהגותו של הבחור שליטתו העצמית וידענותו, שגזהר מאיסור כיבוי וידע שאיסור מוקצה אינו שייך כשאוחזים את המוקצה ביד בהיתר או בשוגג. מסופר שהשפ"א התבטא שעתיד בחור זה להיות מורה הוראה בישראל, נבואה שאכן נתקיימה במרוצת השנים.

כשניסינו לאמוד את אורכו ורוחבו של ביהמ"ד, נזכרנו במסופר על הרה"ק רבי אהר'לע החר"ף מקוז'ניץ, שמדד פעם באבנטו את אורך בית המדרש והחסידים החלו לסנוט בו, יצא במרוצה שליח ה'אמרי אמת' וביקש לא לפגוע בו, כי קדוש האיש ומעשיו סתומים, אנו מדדנו לפי מרצפות הרצפה רוחבו - 62 בלטות של 20 סנטימטר, ואורכו - כנ"ל בתוספת 7 מרצפות גדולות שכל"א בערך 90 ס"מ.

"העיר הקודש והמחוזות היו לחרפה ולביזות וכל מחמדיה טבועות וגנוזות", מחמדיה כמו שדרשו חז"ל (השוה יבמות טז:) זה ס"ת שנאמר בו הנחמדים מזהב ומפז רב. אין ס"ת בגור!!! לא שמענו קריה"ת.

לאחר התפילה התיישבנו ללגימת לחיים בבית המדרש, סעדנו לבנו בצוותא, וברכנו בזימון.

שלוש דלתות כניסה לבית המדרש (לבד מהכניסה לחדרי הרבי), כולם בקיר המערבי בצד ימין, בפתח המשמש כיום לכניסה ויציאה היה בזמן גור בתפארתה קיר המוביל לחדר ההמתנה. באמצע הקיר המערבי דלת אשר נפתחה בימים טובים ובשבתות גדולות, בקצה השמאלי, פתח. שסתום כיום בבטון, לפני המלחמה היתה גם משם כניסה לבית המדרש.

מימין בצד דרום שני פתחים אחד לחדר ההמתנה והשני ל"שלוש שטוב", בשלוש שטוב שני חלונות הפונים לחצר, מימין החלונות סימן לדלת שהיתה פונה לסוכה של ה'אמרי אמת' ממנה היתה גישה לסוכת ביהמ"ד וכן יציאה לחצר הפרטית.

בחגים ובשבתות גדולות היה הציבור יוצא מקבלת שלום דרך יציאה זו, חצר זו האחורית היתה מחולקת באמצעה, חלק פרטי, וחלק למתפללי בית המדרש. בחלקה האחד היו הסוכות וגינה בה נשמרה במידת מה פרטיות משפחת הרבי, בגינה זו טייל ה'אמרי אמת' בחג השבועות עם החסיד המפורסם רבי בן ציון אסטרואווער (רבינוביץ) זצ"ל, וכשטיפסו ילדים על הגדר לראותו גער בהם רבי בן ציון: "שווענץ גייטס ארופ" אמר ה'אמרי אמת': "זיי האבען אויכעט מקבל גיווען די תורה", פעם כשטייל שם עם בן

זקוניו ה'פני מנחם' בחג השבועות, קרא לילד נוסף ואמר להם, "ישנה מצווה 'והודעתם לבניך יום אשר עמדת לפני ה' א בחורב': אנו מקובלים כי התורה שבידינו זו התורה שניתנה לנו מסיני".

בעבר השני חצר של הקהל, התפילה נשמעה היטב גם בחצר כי בקיר המזרחי היו פתוחים חלונות (כיום הם סתומים) ואחד מהם מעל העמוד, מעבר לחדר השלום שטוב חדר הספרים החצוי באמצעו בקיר, לפניו היה החדר גדול יותר.

משמאל בית המדרש בקיר הצפוני, ישנן מדרגות המובילות לעלית הגג שם התפללו יהודים נוספים, באמצע העליה היה חור גדול המגודר במעקה דרכו היה בוקע קולו של החזן, עליה זו שמשה גם לאפיית המצות בערב פסח. התנור קיים גם כיום בצד המזרחי של העליה, סיפר לנו רא"מ אלתר כי זקנו הרה"ק רבי משה בצלאל זצוק"ל הי"ד אשר היה החותך ומחלק את הטייגלאך למרדדים היה צריך שמירה יתירה מפני הנדחפים לקבל מידיהו בצק, וכמעט שחטפו אותו יחד עם הבצק לכן בנו עבודו כעין קובית עץ בתוכה עמד..., זכור לכולם מה שסופר שה'אמרי אמת' היה מעביר את המיירע מהלשים אל רבי משה בצלאל, תוך שהוא מלחש בשפתותיו בהתלהבות קודש "א מיירע, במהרה", וכלשונו הזהב של ה'פני מנחם' זצוקללה"ה במכתבו: "לא ראיתו אומר הלל בעת אפית המצות אבל כל אבריו אמרו הלל".

ירדנו לחצר, רא"מ הסביר לנו כי בפי החסידים היתה החצר האחורית מכונה "די דריטע הויף", החצר שמהצד הצפוני "די צווייטע חצר", והקדמית "די ערשטע חצר", גם בה היה קיר שהיה מפריד בין מקום החסידים לבין הכניסה לבית הדירות.

בקצה בנין ביהמ"ד במקום בו הוא דבוק לבית הדירות של המשפחה, ישנה הגבהה מיוחדת של גג ביהמ"ד, סיפר לנו רא"מ כי מאחר וגג הדירה היה גבוה במשהו מגג ביהמ"ד הגביהו מעט את גג בית המדרש, זאת בהתאם להלכה שאין לבנות גגות הבתים למעלה מבית המדרש.

אח"כ נכנסנו לחדר המדיגות ממנו הכניסה לארבע דירות, למטה מימין דירתה של הרבנית רייזל אלטר אשת השפ"א שם נפטר רבי יצחק ז"ל בן ה'אמרי אמת' בפניא דמעלי שבתא פ' וירא י"ז מרחשוון תרצ"ה במקום שסעד אותו בחוליו בנו רבי לייבל שהיה חתן בתה של הרבנית וגר פה. נזכרנו בסיפורו של ה'פני מנחם' על אותו יום שישי עם חשיכה, כששלחה אותו אמו כדרכה מדי שבת למטה אל האב הגדול כדי להכנס עמו לתפילת מנחה. - מדי עש"ק היה המשמש ר' שמחה הכהן ורשביאק מכניס את הנרות לחדר השלום. באותו יום לא יכול הי' להכנס מחמת טומאת המת בדירה הסמוכה, ושלח אחר

במקומו. כהרף עין הבין ה'אמרי אמת' את משמעות הענין, ופנה אל ה'פני מנחם' באמרו: "האסט גיהאט א גיטע ברודער יצחק".

מסופר כאן אודות צדקותה של הרבנית ע"ה. בשבת הראשונה לאחר נישואיה לשפת אמת, נכנס השפת אמת בשעת הדלקת הנרות, ואמר לה "נהגו אצלנו שקודם הדלקת נרות נוטלים את הידים". הרבנית, שאך דקה קודם לכן נטלה את ידיה עובר להדלקת הנרות, עזבה את מקומה, ואצה ליטול ידים שנית, כמצות בעלה.

למטה משמאל, פתח לחדרים של ה'אמרי אמת' הסמוכים לביהמ"ד, הספריה, חדר השלום, וחדר ההמתנה.

בקומה השניה מימין דירת ה'אמרי אמת'. מלכתחילה הורשו להיכנס רק בודדים, אך דחקו הרבים ונכנסו כולנו לדירה חשובה זו ששועלים הלכו בה כיום. הדיירת הפולנית החוותה לנו מיד לכיוון המרפסת המפורסמת שבה עמד ה'אמרי אמת' בחגים, והקהל חזה בפניו. רא"מ הסביר לנו שבחדר הראשון היו אוכלים, בפנים מטבח, חדר ה'אמרי אמת', חדר הרבנית.

כאן אפשר לגלות את האוירה המיוחדת בבית זה. ימים רבים, כך סיפר ה'פני מנחם', נהגתי להאזין בכל לילה לסדר ק"ש שעל המיטה יוצא מפי אבי זצ"ל. במיוחד נחקקו בזכרוני מילותיו המרטיטות "ונשכים ונמצא יחול לבבנו" ... בצליל עורג ממיס לב. פגשנו בוועלוול קרפמן, מילידי העיירה גור, המתגורר בה עד היום הזה. אצלו מונח מפתח בית החיים, והוא נסע לפנינו ברכבו המיושן. ירדנו ליד בית החיים, נכנסנו בשער העתיק, אדמת קודש, התעלות פנימית ורוממות הרוח הורגשה. האוהל במרכז בית הקברות, מקום בו שופכים עמך ישראל דמעות. בעבר היה האהל גדול מעט יותר, האהל הנוכחי נבנה בשנת תש"נ לפי מידות המציבה המשותפת שנבנתה ע"ג שני הקברים לאחר החורבן ע"י ר' יצחק פרסנל ז"ל. בפנים ציון החידושי הרי"מ ולידו ציון השפת אמת, במרכז מעקה של ברזל המלא בפתקאות. אמרנו ספר תהילים, ושפכנו שיח לנורא עלילה לישועת עם ישראל בכלל ובפרט.

לפני האהל קברו של ר' איטשה בלאס שהיה מחותנו של הרבי הזקן מקאצק - חותן בנו רבי משה ירוחם, ומראשי הקהל בגור. נזכרנו כי כששאל ר' איטשה לפני השידוך את רבי הירש טאמשווער ז"ל מה אענה אם ישאלני הרבי האם יודע אני ללמוד. אמר לו ר"ה תאמר אם אהיה מחותנו של הרבי חזקה שאדע ללמוד. וכך עשה.

בצד האחר של האוהל, מקום מנוחת הרבנית חיה ראדה ע"ה אשת ה'אמרי אמת', אם רבותינו הקדושים ה'בית ישראל' וה'לב שמחה'. מאחוריה מצבת הרבנית יוכבד רבקה

ע"ה, אשת השפת אמת. לאחמ"כ קבר הרבנית פייגא אשת החידושי הר"ם. אח"כ בשורה ישרה ציון הרבנית חיה שרה ע"ה אשת הרה"ק משה בצלאל ובתו של רבי שמעולי בן רא"מ אלטר בן החידושי הר"ם, וקבר הרבנית פייגא ע"ה בת ה'אמרי אמת', אשת רבי יצחק מאיר בן רבי משה בצלאל. סמוך לו ציון בנה ר' דן ולידו קברו של רבי יצחק בן ה'אמרי אמת'.

בתוך תחום בית הקברות ישנם גבעות, כשלש במספר. כפי ששמענו היה אהלו של הרב מגור רבי ישראל רוטנברג אבי החידושי הר"מ על גבעה במקום, אך עדיין לא הצליחו לזהות ולמצוא את מיקומו האמיתי (האהל נבנה אחר פטירת החידושי הר"ם. מאחר ולא הטמינוהו לצידו של אביו, היות והמקום לא היה לפי כבודו כי נקברו שם אנשים פשוטים. לכך בנו על קברו של רבי ישראל אהל כדי לפייסו ולכבדו).

רא"מ מראה לנו את מחנה הצבא המפורסם שהיה בעיירה גור, וכן את בית הדואר הנשאר מאז.

בלב לא קל עוזבים את העיירה גור.

ווארקא

נוסעים לוורקה מרחק של עשרים דקות בנסיעה במכונית. אכן סופר, שבמוצ"ש מיד לאחר פטירת הר"מ הגיעה במהירות מוורקא מרכבה וממנה קפץ הרמ"מ מוורקי אשר בראותו כי איחר את המועד פרץ בזעקות שבר ונשכב ליד הנפטר בזעקו אבי אבי רכב ישראל ופרשיו.

בתוך העיירה וורקי עוברים בינות לבתים כפריים המוקפים חצרות מדושאות ומגודדות. ירדנו במורד עדי הגיעונו אל הנהר פיליצה ההולך קדמת העיר פילץ, ומכאן שמו. משפת הנהר שביל צר המטפס במעלה הגבעה, בראשה אוהלו של הרבי יצחק מוורקא. אמרנו שם כמה פרקי תהילים ונשאנו תפילה, אך חרפה שברה לבנו בראותינו כתובות נאצה פולניות על קירות הבית וציורים מחרידים. כפי שהיה נראה לנו אין המקום כ"כ מדויק אלא השערה בעלמא (אח"כ נודע לנו מפי ר"מ צישינסקי – שבעמלו ויגיע כפיו נתגלה המקום, כי מקום ציון זה הוא מהמוסמכים והמדויקים).

פרשיסחא

מוורקא שמנו פנינו לעבר פשיסחא, המרחק הוא כשעה נסיעה. בדרך חולפים על פני עיירות וכפרים רבים. הסימון הפולני בראשית העיירה שלט הנושא את שמה, ביציאה שלט נוסף זהה כשמעל השם מסומן פס אדום המוחק את שם העיירה, סימן לסוף תחום

השיפוט. עשרות אלפי כפרונים זעירים כאלו פזורים ברחבי פולין (-השוה: בירושלמי (ברכות א:) אילין כפרניא דקיקיא...), כשהמרחק בין תחילת הכפר לסופו על פני הכביש, אינו יותר מאשר 100 - 150 מטר, כדברי הבדיחה היהודית הטיפוסית על כפרון אשר ראש הסוס כבר יצא מהכפר בעוד הזנב עדיין אינו נכנס...

בדרך אילפנו ר"ד בינה מה אומר עבורנו צאצאי חסידי גור השם "פשיסחא", וסיפר על אביו ה'פני מנחם' שבעת ביקורו שם זלגו עיניו דמעות יותר מכל מקום אחר, ושם גם ניכרו בפניו אותות התפילה מקירות לבו. והזכיר עצמו בתור נינו של החידושי הר"מ ("יצחק מאיר וורשואר") שהיה נוסע לכאן במסירות נפש. לעדות המלויים, זעק שם, שאביו זצ"ל ביקש בזמנו להתפלל במקום זה עבור כלל ישראל, ואף הוא מעתיר כאן לרפואת האדמו"ר (ה'לב שמחה') הקרוי על שם הרבי ר' בונם הטמון שם, ולישועת הכלל והפרט.

כן סיפר ר"ד, כי בהיותו לפני יומים בצפת בביקור אצל כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א כששוחח עמו אודות נסיעתינו, שח אד"ש כי בנסיעתו הראשונה לפולין, פגש בפרשיסחא כמה מזקני הגויים שסיפרו מזכרונם כי לפני המלחמה ביקר כאן "די גרויסע גערע ראבינער", וכוונתם על הרבי מגור, ה'אמרי אמת' זצ"ל. אולם טעות היתה בידם, והיה זה הרה"ק רבי מענדל מפאביאניץ זצ"ל הי"ד, שנסע לשם בדרכו חזרה משבת הבר מצוה של ה'פני מנחם' בלודמיר (ש"ק פר' פינחס - כ"א תמוז תרצ"ט), כחדשיים לפני פרוץ המלחמה הנוראה. סיבת הנסיעה הפתאומית לפשיסחא היתה בקשתו המרטיטה של ה'אמרי אמת' מאחיו, שבדרכו חזרה לביתו, יסור לפרשיסחא ויבקש שם להצלחת בנו הנכנס לעול המצוות, ויתפלל על כלל ישראל הזקוק לרחמים מרובים.

בספר תורת היהודי הקדוש כותב המו"ל כי ה'פני מנחם' א"ל כי בבית אביו ה'אמרי אמת' היה שמו של היהודי הקדוש מעל לכל. ידוע כי החידושי הר"ם אמר שהיהודי הקדוש היה שיבולת הזהב בין כל הצדיקים, וכמו שהיה רבי עקיבא עילוי בין התנאים, כן היה היהודי הק' עילוי בין הצדיקים. והיה אומר שלדבר מגדולתו וקדושתו זוהי סגולה לבוא ליראת שמים.

לאחר שעברנו שדה חיטים הגענו לאוהל הפשיסחאי, עולים כמה מדריגות. בימין אוהל היהודי הקדוש, בנו רבי ירחמיאל, נכדו רבי יעקב יצחק, ונינו רבי ירחמיאל יהודה מאיר, חתן רבי יעקב דוד מאמשינוב. בחדר נוסף טמון הרבי רבי בונם, ולידו נכדו רבי צבי הירש מרדכי בן הרה"ק רבי אברהם משה בן הר"ב שהיה חתנו של רבי יצחק מווארק. באהל השמאלי טמון המגיד מישרים דקהילת פשיסחא, הרה"ק רבי אברהם המגיד מפשיסחא זי"ע, בן דורו של היהודי הקדוש. נסתלק בשנת תקס"ו. (בסר"ס עבודת

ישראל נדפסה אגרת שכתב אליו מחותנו המגיד מקוזניץ, ממנה נראה שרק בהשוואה לדורות, אפשר לכנותו כבן דורו המבוגר של היהודי הקדוש, כיון שהיהודי נסתלק בס"ה ח' שנים לאחריו בדמי ימיו, אולם באמת הוה קשיש מיניה טובא, כי במכתב הנ"ל משמע שכתבו לר"א המגיד בשנת תקכ"א, וידוע שהיהודי הקדוש נולד רק בשנת תקכ"ו).

כמו כן ראינו בפשיסחא שרידי בית כנסת עתיק שחרב. ביקרנו בו, מבפנים נראה כעומד באמצע תהליך שיפוץ, אך כפי ששמענו נודע שהשיפוצים מתמשכים כבר שנים.

בקיר בית הכנסת מבחוץ קבועה טבעת ברזל "קונע", שבה היו עוצרים ראשי הקהל וכובלים ליום או לחצי יום את ידי מי שלא הלך בתלם, למען ישמעו ויראו. בכניסה לבית הכנסת נקבע שלט האומר שהבנין נבנה בשנת תרמ"ו. תאריך די מאוחר ביחס למראהו העתיק.

נפלאות ראדושיץ - - -

ממשיכים אנו לכיוון ראדושיץ, שם טמון רבי יששכר דב תלמידו של הרבי מלובלין, איש קדוש אשר כיתת את גופו ונהפך כולו לצורה, איש מופת אשר רבים רבים נושעו על ידו. סיפורי נוראותיו נדפסו בספר "נפלאות הסבא מראדושיץ" אשר הוהדר לאחרונה ע"י הרב אברהם מרדכי יוסף מרקסון שי' בסיוע הר"ר אברהם מרדכי אלתר הי"ו, שניהם ממשותפי קבוצתינו. לפני בואינו שמה סיפר ראמ"מ מעט מתולדותיו כדי לפתוח לנו צוהר דק, לנסות ולהציץ לתוך מסכת חייו ונוראותיו של האי סבא קדישא. הגענו לעיר ראדושיץ עיר די גדולה מתחדשת שם מצא הנהג אשה השומרת על מפתחות הציון, יצאנו חוץ לעיר שם בינות עצים ושיחי "יאגדעס" וצמחיה אירופאית עבותה מתפתל שביל לכיוון בית הקברות. נכנסנו פנימה שם טמונים הסבא קדישא מראדושיץ ונכדו רבי הלל. בטעות נרשם שם גם שמו של בן הס"ק, רבי ישראל יצחק, אשר מנ"כ בביה"ח בוורשא. התפללנו ברגש והוזכרו שמות הנזקקים לישועה כפי המקובל שמקום קברו מסוגל לכך.

שם אמרנו להתפלל תפילת מנחה אך היתושים המקומיים החלו לעוקצינו והוצרכנו לעזוב חיש מהר את המקום.

והנה חלק מהמסופר ע"י הרב מרקסון שיחי:

הס"ק התפרסם בשל מופתיו המפורסמים, היה מתלמידי הרבי מלובלין והיהודי הקדוש, הצדיק הק' רמ"ל מסאסוב והה"ק בעל אוהב ישראל מאפטא והמגיד מקוזניץ זצ"ל. מנעוריו היה מכתת רגליו לצדיקים הללו ורוב השנה היה דבוק אצל רבותיו הק',

נוסע ללובלין ומלובלין לקוזניץ ומקוזניץ לפשיסחא. היה עובד את השי"ת במסירות נפש מתוך הדחק ועניות שאין לתאר, פשוטו כמשמעו ימים רבים לא היתה פרוסת לחם בביתו, והוא וב"ב היו עטופים ברעב ולא סיפר לאיש ממצבו. עד שהאיר ה' קרנו ונתפרסם בכל העולם כפועל ישועות וכקדוש עליון. אין לנו מושג ממדרגותיו הק', כמו שמסופר שפעם ישב עם תלמידיו הק' ושאל אותם שיאמרו כל אחד מה שחושב שמישיג ממדרגת רבו, ואחרי שגמרו להפליג ממדרגותיו, ענה ואמר להם : תאמינו לי אחים יקרים אם לא הייתי עדיין במדרגה גבוהה יותר ולא היה בי רק כפי השגותיכם הייתי קורע את עצמי כדג וטוב לי יותר שלא נבראתי. אולם מן הראוי להזכיר כמה סיפורים מעבודתו הק' וממופתיו הנוראים.

בצעירותו כאשר חי בדוחק גדול, יום אחד כאשר הלך בהשכמה לטבול בנהר כדרכו, פגש בגוי קטן ובידו כלי עם דיגרי זהב, בקשו הקטן "יהודי תקנה זאת!" ושאל למחיר, ביקש הנער כו"כ מטבעות, הס"ק התפשר עמו בפחות כפי מה שהיה ביכולתו. בלבו התמלא שמחה על סייעתא דשמיא כזו שיוכל על ידה להתעשר לדורי דורות. אך לאחר כמה רגעים התישב בדעתו ואמר לעצמו "בעריל בעריל" הבעל דבר נצחך, עתה אינך צריך יותר להתפלל וללמוד, יהיה לך מסחרים ועסקים כסף וזהב, תהיה טרוד יומם ולילה בכסף. חיזק את עצמו בבטחון שהשי"ת יעזרהו להתקיים בלי עסק זה והחליט שהוא חייב להפטר ממטבעות הזהב. זאת, על אף שבאותה עת סבל מחרפת רעב ויכל להתעשר בהיתר גמור, רק מחשש שמא יפריע לו ע"ז משהו בעבודת השי"ת ברח מזה והשליך את יהבו על השי"ת שיעזרהו. מיד קרא לנער הגוי ובקשו להחזיר לו את המטבעות מכיון שהוא מאד נצרך להם כעת, ובקשו ללכת ליהודי שגר בשוק פלוני והוא בודאי ישמח לקנות ממנו. הלך הגוי ליהודי הנזכר שהיה עני מרוד וקנה ממנו את המציאה ונתעשר מזה, והוא ובניו ובני בניו נתפרסמו לעשירים מופלגים.

פעם בהיותו אצל היהודי הק' ישב בפינת ביהמ"ד ואמר תהלים, והיהודי הק' אמר לפני התלמידים פלפול עמוק. לפתע אמר היהודי הק' לתלמידיו הביטו וראו, התהילים שלו גדול וחשוב לפני השי"ת כמו התורה של כולנו. הלך א' מגדולי התלמידים וסיפר להס"ק את דברי רבו. לאחר שנים, כשהנהיג הס"ק בראדישיץ אירע שאותו תלמיד רצה לבוא לפניו, ולא הניחו ליכנס זמן מה, לבסוף כשנכנס אליו א"ל הס"ק התדע מדוע לא רציתי להכניסך, כי בהיותי אז אצל היהודי הק' ובאת לספר לי מה שאמר, הוצרכתי לעמול קשות כדי שלא אתפעל כלל חלילה מדברים אלו, כדי שלא אבוא לידי התנשאות ח"ו.

פעם הגיע אליו א' מחסידי קאצק והזכיר לפניו כי נדחה מאד בפרנסתו ובכל מסחר

שניסה לשלוח ידו היה יוצא בהפסדים, ולא הצליח בכלום. וישאלו הס"ק "אתה אומר תחנון בכל יום"? ונתבייש להשיב. והס"ק שאלו שוב כנ"ל, עד שהוכרח לענות שאינו אומר. וישאלו הס"ק ממתי פסק לומר. והשיב שאינו זוכר. א"ל הס"ק שינסה להזכר ממתי הפסיק, עד שנזכר שכבר מנעוריו אינו אומר תחנון, וציוהו שיעשה חשבון כמה תחנונים חיסר, עד שעלה לחשבון כמה אלפים. והורה לו שישלים את כל התחנונים שהחסיר ובלי זה לא יוכל להושיעו, וגם זאת בתנאי שמהיום והלאה לא יגרע מלומר תחנון בכל יום. כששמע החסיד הנ"ל כי בכך תלויה ישועתו קיבל את הפסק והחל להשלים את התחנונים במשך כמה שבועות. ומיד ביום שגמר את הסכום התחיל להצליח ולעלות מעלה מעלה עד שנתעשר עושר גדול.

הגיע לפניו א' והזכיר את בתו הבוגרת שא"י לעשות עמה שידוך מכיון שקומתה נמוכה ביותר, א"ל הס"ק שיבוא עמה במוצש"ק. בבואם לפניו הניח ידיו הק' מעל לראשה כדי לברכה וראשה התרומם מעט מעט, ושאלו הס"ק האם צריך עוד, וכן הוגבהה עוד ועוד, עד שהשיב אביה שדי בכך.

הה"צ רבי אלעזר מנדיל מלעלוב ז"ל מירושלים היה חוקר ודורש אודות המלמד של בנו, לדעת מה טיבו. הילד התמים סיפר כי דרך המלמד שבכל פעם קודם הלימוד פונה לחלון וזולגות עיניו דמעות, והדבר חוזר על עצמו בכל יום. רא"מ קרא למלמד ושאלו לפשר הדבר, אישר המלמד כי אכן נכון הדבר, וסיפר גופא דעובדא היכי הוה. בצעירותו היה חתן של א' מתושבי ראדישיץ, יום אחד ראיתי בעיני דבר פלא כיצד הגיעה עגונה לפני הס"ק בבכיה כי בעלה נטש אותה לפני שנים רבות ואינה יודעת עקבותיו. הס"ק נגש לחלון ולפתע שלח לקרוא לעגלון א' שהיה נראה כגוי גמור, ושאל אותו האם תכיר את האשה הזאת, הלה ניסה להתחמק כי אינו יודע מה רוצים ממנו, אולם אחר איומים וגערות מהס"ק הודה כי הוא בעל האשה שהלך ונטמע בין הגויים, והכריחו הס"ק ליתן לה גט פטורין. אני, סיפר המלמד, התרגשתי מאד מרוה"ק הגלויה שלו, והחלטתי שאני רוצה לראות מה מעשיו בלילה באין רואים. כשיצא מן החדר נכנסתי לחדרו והסתתרתי מתחת למיטה, אולם עם הכנסו הרגיש בי וקרא לי ושאלני, אברך מה רצונך? השבתי, יראת שמים. וברכני כי בכל פעם קודם שאשב ללמוד יתנוצצו בי הרהורי תשובה, ואכן שנים רבות עברו מאז, אולם בכ"פ קודם שאפתח את הגמ' מתעוררים בי הרהורי תשובה. תמה הה"צ רא"מ וכיצד יתכן שאחר כל זאת לא הפכת לחסיד? השיב המלמד, האם הרבי אינו חושב כי זה מעשה קסמים? שמע רא"מ ופיטרו מן המלמדות. אדם שאין לו אמונת צדיקים לא ילמד את בני תורה!

תלמידו הצה"ק בעל תפארת שלמה שאלו למה לו לעסוק במופתים וישועות להמון העם, האם לא עדיף להשקיע את כוחותיו ללמד דרך בחסידות לאברכים הצמאים לדבר ה' ולטהר נשמות ישראל. והשיב לו כי הוא נשלח מן השמים לפרסם אלקותו ית"ש בעולם. והוסיף לו בשם הה"צ ר' הערש מרימנוב שאמר שאין צדיק רשאי ללמד לאברך דרך חסידות מקודם שיודע היטב מה יהיה בהאברך הזה עד ימי זקנתו, ואם תלמודו ויראתו יתקיימו בידו.

מסופר כי גם אחר פטירתו ב"ח סיון תר"ג היו באים בכל שנה אלפי אנשים לציונו הקדוש והרבה נושעו על קברו זי"ע ועכ"א.

יעלה זעקתנו - - -

שמנו פעמינו ראדומסקה מקום קבורת התפארת שלמה ובניו האדמור"ים. הדרך עוברת בינות לכפרים, אין הרבה אוטסטרדות בפולין, הדרך תמיד מתפתלת בין כפרים ועיירות קטנות. תוך כדי הנסיעה צדה עינינו שלט הנושא את השם 'זקשוב', בשעריו של כפרון זעיר. בספר מדרש שמחה מובא שהרבי ר' בונם מפרשיסחא היה בדרך ורצה להתפלל מנחה ולא עלה בידו בכמה עיירות, עדי הגיע זקשובה, שם עמד בתפילה באמרו שכאן סגולה מיוחדת שהתפילה תתקבל ושמו של הכפר מוכיח עליו "זעק-קשוב".

לפני הנסיעה בירר ר' דניאל היכן הוא המקום הנ"ל, וחפץ בכל מאודו להתפלל במקום מסוגל זה. נשלחו אליו מפות שונות, אך עדיין לא נתברר מיקומו המדויק של כפרון זעיר וחשוב זה. והנה היה ה' לעזרנו למצוא מקום זה, אשר כאמור, בפולין זה כמו למצוא מחט בערימת שחת. (באמת אמרו, שגם זה אחד ממופתי ראדושיץ, שנשמעה תפלתו, ושלח את היתושים לעקצינו עד שנאלצנו לעזוב את המקום בלא תפילת מנחה, וזכינו לשפוך שיח בהמשך הדרך, בזעק-קשוב...). חיש מהר ירדנו מהרכב, לצידנו נתגלתה קרחת יער אשר נראתה כמששת ימי בראשית, מצפה שיהודים יתפללו בה. אולי זהו המקום המדויק בו התפלל הר"ב... עמדנו בתפילה, כש"קריינא דאגרתא" - ר' דניאל, משמש כש"ץ - "איהו ליהוי פרוונקא". אחר התפילה רקדנו בהתלהבות "תהא השעה הזאת". (בבואנו ארצה, התברר שישנם בפולין לא פחות מ... ששה (!) כפרים ועיירות בשם 'זקשוב', והרבי ר' בונים לא התפלל בזקשוב דהכא אלא בזקשוב הסמוכה לפשיטיק - פארוור לובלין, אבל השם זהה... - ואולי גם זעקשוב דהכא סמוכה לאיזו "פשיטיק"...) (-).

רדומסק

קודם הגיענו לרדומסק שמענו סיפור מעניין מפי ר' יהושע זילברברג שיחי, אודות

האדמו"ר הקדוש רבי שלמה חנוך זצ"ל הי"ד מרדומסק, הוא האדמו"ר האחרון לבית רדומסק שנספה בימי הזעם. סיפור זה שמע הוא מפי האדמו"ר ה'פני מנחם', כשהגיש לפניו את ספרו "מלכות בית רדומסק". קודם שפתח את הספר אמר לו ה'פני מנחם' אספר לך סיפור שאינו מופיע בספר זה. האדמו"ר הנ"ל היה פעם אחת חלש מאד ביוה"כ עד לאימה. קודם נעילה התחנן האדמו"ר שיקחוהו למקוה, החסידים אנוסים היו לעשות כמצוותו. ברגע שרגליו רק נגעו במים, קפץ הרבי ורץ להתפלל נעילה לפני העמוד.

רא"מ מרקסון מספר כי שמע מר"ח שטייר כי בבחרותו כששמע בישיבה מהרה"ח ר"ב רוזנשטרוך ז"ל שהיו חסידים שבמשך שנות הרעה החזיקו א"ע בקטע שפ"א. שאל ר"ח את אביו בתמימות אבא איזה קטע החזיק אותך לעבור את כל נתיב הייסורים ולהשאיר כ"כ חזק? השיבו אביו ע"ה, אני למדתי בישיבת כתר תורה של הרבי מרדומסק ולכן למדתי בסה"ק תפ"ש, ובפ' שמות כותב עה"פ "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים", כי כאשר הצדיקים עובדי ה' רואים מידת הדין שולטת בעולם "אלקים" נזהרים הם מלהביט ומלחשוב על הצרה, שמא יבוא ח"ו לידי הרהור שאינו כראוי, ויכול להזיק לאמונה הטהורה. מוסיף הרב מרקסון דבר מעניין, כי גם חותנו ר' יצחק זנדר ע"ה סיפר לו כי בשנות הזעם היה רגיל להתחזק ולחזק אחרים באותו רעיון מהתפ"ש שמביאו גם בפ' חיי שרה עה"פ "ויקם אברהם מעל פני מתו", ששואל מדוע לא נזכר בתורה מה ההספד שעשה אברהם לשרה. ומבאר כי אי' במד' דכאשר בא אברהם להספיד ראה מה"מ מתריס כנגדו, הכונה שרצה להכניס בלבו הרהור כיצד יתכן שע"י מעשה כה גדול כמו העקידה יגרם הסתלקות הצדקת. וכשראה אברהם אבינו זאת מיד הסתלק מלהספיד, כמש"כ "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים" שהצדיקים נזהרים מלהביט בשעת הצרה שלא יכשלו בהרהור שאינו כראוי.

המשכנו בדרכנו לרדומסק, לשם הגענו עם דמדומי חמה. ב"ה בבית הקברות כאן נשתמרו הרבה מצבות בשלימותן, אכן ישנם מצבות רבות הנוטות ליפול מיושן ומהגשמים אולם נראה כי המקום לא חולל כמו במקומות אחרים. בתוך בית הקברות פנימה נמצא אהל הצדיקים מרדומסק, בו טמון הה"צ בעל תפארת שלמה זצ"ל. כידוע היה התפ"ש בידידות רבה עם החי' הר"ם ונסתלק בשבוע שלאחר פטירתו בכ"ט אדר תרכ"ו (בהיות התפ"ש ילד נזדמן היהודי הק' למקומו, ונהגו אז כי הילדים הקטנים היו קורים שיר השירים בע"ש קודם כניסת השבת, וכששמעו היהודי אמר כי הוא אומר שה"ש כמו שלמה המלך בעצמו ונשק לו על ראשו, וכשגדל והניח תפילין אמר התפ"ש שהוא חש כי בנשיקת היהודי הק' הרגיש קדושה כהנחת תפילין). ידוע כי פעם נכנס להר"ב זצ"ל (כשהיה סגי נהור) ואמר עליו כי חכמת שלמה בקרבנו. גם הרבי מקאצק

הפליגו מאד ואמר כי הוא בוער כאש להשי"ת (כידוע התפ"ש התנגד לדרכה של קוצק). סיפר הרה"ח ר' בנימין אליעזר ורדיגר ז"ל (חתן האדמו"ר מפילץ ר' חנוך גד זצ"ל) כי השפ"א התבטא אודות התפ"ש ואמר כי היו מחברים שספרם גדול ממה שהם היו בעצמם ואילו התפ"ש היה גדול ממה שרואים בספרו. ואילו הר"ר חיים יצחק שוירץ נכדו של רבי שלמה"ל חתן רבי ליפמן חתן התפ"ש, מספר בשם חסידים, כי היו גרויסע רעביס בפולין שהתקנאו בתפא"ש על זכייתו לחבר ספר שהתחבב על כל שדרות החסידים בפולין.

הרב מרקסון מספר, כי שמע מחותנו ר' יצחק זנדר ז"ל כי כאשר חיתן השפתי צדיק את בתו (בזיו"ר) עם הגה"ק ר' דב בעריש זצ"ל הי"ד מאמסטוב, בסעודת החתונה ישב השפ"צ עם גיסו השפ"א, ומאן דהוא הביא כדרשה גישאנק תפארת שלמה. פתחו את הספר, ונפתח לפניהם בפ' וירא עה"פ וירא וירץ לקראתם מש"כ שם שהמלאכים רצו לדעת מה כוחו של א"א שמרעישים ממנו כ"כ למעלה וכל העולם גברא בעבורו. וכאשר ראו דהוה שרי ואסר פירשו ממנו, מפרש שראו שמה שמותר, אצלו אסור, פירשו ממנו למדו ממנו עוצם הפרישות. והראו זה לזה בהתפעלות.

עמו טמונים ג"כ בניו הק' הה"צ ר' אברהם ישכר זצ"ל ה'חסד לאברהם' שהיה הצעיר שבהם, אך הוא מילא את מקומו באדמורות, נפטר בי"ג אלול תרנ"ב, ונטמן לימין אביו. הוא היה חותנו בזיו"ר של הה"צ ר"מ מפאביניץ. משמאלו נטמן הגה"צ ר' צבי מאיר זצ"ל בנו השני של התפ"ש שמילא מקומו ברבנות רדומסק. ואביו הק' חיבבו מאד והפליג בשבחיו, ואמר כי הוא ארון ספרים (נסתלק בד' מנחם אב תרס"ב). ליד החסד לאברהם נטמן בנו ומ"מ הה"צ ר' יחזקאל בעל "כנסת יחזקאל" שנלב"ע בי"ח מרחשון תרע"א. (ממלא מקומו היה הה"צ ר' שלמה חנוך זצ"ל שנהרג בגיטו ווארשא בי"ח מנ"א תש"ב הי"ד. ונטמן בביה"ק בוארשא). מחוץ לאהל בסמוך לו נטמן בנו בכורו של התפ"ש הרה"ח ר' לייבוש שהיה חסיד תמים וענותן מופלג, מסופר נפלאות מגודל תמימותו, כי פעם היה לו ד"ת עם א' הסוחרים שהיה רגיל להתעסק עמו זמן רב, והלה תבעו לד"ת אצל התפ"ש. אמר התפ"ש לתובע איני יכול לדון בד"ת זה כי הוא בני. כששמע הלה נשתומם ואמר א"כ אני מאמין לדבריו. התפ"ש התפעל מאד מתמימותו, כי מרוב צניעותו לא ידעו אף המתעסקים עמו כי הוא בן הרבי מרדומסק. לצדו ארבעת בניו נכדי התפא"ש, האחרון שבהם נפטר בשנת תש"א ונקבר כאן עם מצבה ראויה לשמה.

חדר נוסף לאוהל שם קבורות הרבניות אחת מהן מרת לאה בת החסד לאברהם אשתו בזו"ר של רבי מנחם מענדיל מפאביניץ בן השפ"א שנפטרה בעת לידתה. ולכן נקרא הבן אברהם ישכר בנימין אליהו. אברהם ישכר ע"ש סבו, בנימין ע"ש שנפטרה אמו

בלידתה, ואליהו לרמז את שם אמו לאה. הגאון רבי אברהם יששכר בנימין אליהו היה חתן הרה"ק רבי משה בצלאל הי"ד, ושימש ברבנות פאביאניץ לאחר אביו, והר"ל את ספרי השפ"א.

בשעת התנאים של הרבנית לאה עם הרה"ק ר' מענדיל מפאביניץ כיבדו את השפ"א בקריאת התנאים, בם היה כתוב שהחתונה תתקיים במז"ט בתוך שנה ברדומסק, והשפ"א הגביה עיניו הרהר מעט וקרא ברדומסק או בגור, ואכן באותה שנה (בי"ג אלול תרנ"ב) נסתלק בעל חסד לאברהם, אמר השפ"א שהיות ובתנאים כתבו שהחתונה תהיה "בבית אבי הכלה ברדומסק", א"כ כשנפטר אבי הכלה אין חיוב לקיימה ברדומסק, והחתונה התקיימה בגור (בי"ז אלול תרנ"ג אחר מלאת שנת האבל). (מענין לציין כי למרות שמצבתה עטורה וגדושה בשבחים מופלגים לא צויין שם בעלה – רבי מענדל זצ"ל).

כשיצאנו מבית הקברות ברדומסק חזינו את אורכה של השקיעה האירופאית, שקיעה ארוכה הנמשכת שעות שעות, שקיעה המתאימה לשיטת ר"ת.

מרדומסק נסענו לצ'נסטחוב, למקום קבורתו של ה"שפתי צדיק" הלא הוא הרה"ק רבי פנחס מנחם אלעזר יוסטמן זצוק"ל – האדמו"ר מפילץ, שהיה נכדו של החי' הרי"ם (בן בתו) וחתן בנו רא"מ. לאחר פטירת הה"צ רבי פינטשע רוטנברג אב"ד פילץ, נתקבל לרבנות העיר, ולאחר פטירת רבו וגיסו השפ"א הוכתר ע"י אלפי אוהדיו ומעריציו כאדמו"ר בפילץ.

בנוסף, התנדב גם ר' יהושע זילברברג וסיפר אף הוא על הרבי מפילץ ועל מקום מנוחתו.

שפתי צדיק

בהגיענו צ'נסטחובה, עיר חרושת גדולה, שלט החושך ביקום. ניסינו להכנס לתחום מחנה בית החרושת הצבאי שבתוכו שוכן בית העלמין הצ'נסטחובאי, אך לא הצלחנו, עקפנו את המחנה והוכנסנו פנימה ע"י השומר, האוטובוס השתדל להתקדם ככל הניתן. אחר המשכנו רגלי לאורך השביל בבית קברות שבו מצבות רבות וצפופות, חיפשנו שביל צדדי המוביל לציונו של ה"שפתי צדיק". בפי משפחת בית גור קרוי היה "פעטער ר' מנדל". בזמן מלחמת העולם הראשונה דר בויערשוב (מפורסם כי ה'אמרי אמת' נסע אליו לביקור לש"ק פר' נצבים בשנת תרע"ו, והתאספו לשם אלפי חסידים מכל האיזור שרצו לחזות בפני הרבי לאחר שכמה שנים לא יכלו לראותו מפני המלחמה. השרידים מספרים כי העיר לבשה חג כל השדות והחצירות התמלאו באורחים שלנו ע"פ השדה. לאחר תפילת מעריב בליל ש"ק היו בגדי ה'אמרי אמת' רטובים מחמת הדוחק הגדול,

והשפתי צדיק נתן לו כתונת שלו להחליף. אמר ה'אמרי אמת', אנו מבקשים בכל יום לזכות לחלוקא דרבנן בעוה"ב, אני כבר זכיתי לזה. בצאתו מן העיר, הדוחק היה גדול מאד, והרבי לא היה יכול להתקדם, אז אמר: "אתם נצבים – וילך משה", שאם יעמדו על מקומם יוכל לעבור). ומשם עבר לצ'נסטוב.

רא"מ מרקסון מספר בשם סבתו ששמעה מאביה האדמו"ר רבי חנוך גד מפילץ זצ"ל, בן השפתי צדיק. כשחזר מהברית של ה'פני מנחם', שאמר אז ה'אמרי אמת' לאביה, שקרא לבנו ע"ש הדוד השפתי צדיק (והשוה: שמייעס' פני מנחם סר"פ ויצא תשנ"ה ליל י' כסלו, כי ה'לב שמחה' אמר לו פעם שעליו ליישב קושיית השפתי צדיק מאחר והוא נקרא על שמו). אני הכותב שמעתי ממרן ה'פני מנחם' כי אביו קראו ע"ש הרבי מקוצק. יתכן כי דא ודא איתא.

ידוע כי ה'אמרי אמת' אמר עליו שחיה מתפלל ונענה, ואכן רבים נושעו ע"י תפלותיו. סופר כי ר"מ פיק היה בן למשפחה עניה, וביום חופתו היה צריך לנסוע לעיר שבה תיערך החופה, בטעות עלה לרכבת המובילה לכיוון ההפוך. בתום הנסיעה הבחין בטעותו ונשאר עומד בתחנה אובד עצות, כי כסף לנסיעה נוספת לא היה בידו. מרוב צער פרץ בבכי מר, לפתע ראה דמות הדורה של צדיק ששלח את משמשו לשאול לסיבת בכיו, וכששמע על כך, נתן לו כסף לנסיעה ובירכו בלב חם "השי"ת יעזור לך שמכיון שביום חופתך בכית על חסרון כסף, שלא תדע מחסור בכסף כל ימך". אותו רבי היה השפ"צ. אכן ידוע, כי הנגיד ר"מ פיק לעולם לא סבל ממחסור...

סופר שהאדמו"ר מפילץ כתב בצוואתו שאם ילך לעולמו בסביבות גור, יקברוהו בסמוך לאוהל של החידה"ר בין קברו של ר' איצ'ה בלאס לבין האוהל (מקום קטן למדי), ואם לא, שיקברוהו ליד זוגתו בפילץ, כי ענין גדול הוא כמבואר במעבר יבוק. אולם כשנסתלק השפתי צדיק במוצש"ק פרשת וישלח אור לי' כסלו תרפ"א, ובני המשפחה רצו לקבורו בפילץ לפי צוואתו, התנגדו בני טשענסטחוב ולא הניחום, וטענו כי יש לקבורו בעירם מקום הסתלקותו, שבה כיהן כאב"ד, וגם בנו הרה"צ רבי יצחק מאיר שנפטר על פגיו כשנה לפני פטירתו (בח' טבת תר"פ) נטמן שם. אי לכך התכנסו בי"ד מיוחד של עשרה רבנים חשובים מערים שונות להחליט בענין מקום מנוחת רבינו. וראש הבי"ד שהיה אדם גדול, אמר כי יודע הוא שהינו משחק באש, לפסוק נגד צוואתו של צדיק כזה. אולם אין לו ברירה אלא להחליט כדעת רוב הדיינים שיקברוהו כאן. ואכן הסתלק אותו גדול לאחר זמן קצר (יש לציין כי חברי הבי"ד לא היו קטלי קניא, מי לנו גדול ממרן האבני נזר זי"ע שהעיד בזמנו על ראב"ד זה שהוא מ'המיוחדים שבדור'. אמנם הקב"ה מדקדק

ר"ד מספר כאן כי ה'פני מנחם' השיב לאדם דתי שטען כי מנהיגי היהדות החרדים אשמים בדמם של יהודי אירופה, שלא שלחו אותם לעלות לא"י (כטענת הציונים ומיניהם). השיבו הרבי: אתה יהודי מאמין? כן. א"כ הנך מאמין כי ל"כל כדור יש כתובת", ואם ח"ו נגזר על אותם יהודים למות, אם הם היו עולים לא"י הרי ח"ו היו מביאים את השואה לארץ, הרי צבאות הגרמנים הגיעו קרוב מאד לא"י, ובחסדי השי"ת נצלנו.

לאחר הסיור באושוויץ נוסעים כברת דרך קטנה לבירקנאו, שם נכנסה הרכבת על פסיה שקיימים עד היום לתוך המחנה. במקום עצירת הרכבת נתקלו האסירים המוצאים מהרכבות בצורר הרשע, מלאך המוות בכבודו ובעצמו, 'ד"ר' מנגלה ימ"ש אשר ב"עדינות" הורה לעמוד בתורים נפרדים לאנשים ולנשים, ולאחר מכן החל בסלקציה האיומה וקבע בניד ידו מי למוות ומי לחיים. במקום זה ביתנים "באראקים", בזמן המלחמה היו פזורים כאן ביתנים רבים מאד שנשרפו ע"י הנאצים בתום המלחמה. האסירים חיו שם בתנאי מגורים בלתי אנושיים בארוות סוסים על 'מיטות' - דרגשי עץ קשים שעל כל אחד מהם ישנו כמה וכמה אסירים. על הצריפים מתנוססות ארובות, בפנים עומדים עד היום תנורי חימום. כשהיינו שם סברנו שהאסירים זכו לחימום, אך כפי שנודע התנורים חיממו את הדיירים הקודמים שם, ה... סוסים.

בבירקנאו פזורות בשטח ארובות חשופות הנראות כאבוקות ומזכירות את התופת שהתחוללה במקום. שמענו כי הם היו מסובבות בצריפים ושמשו כל אחת כארובה לתנור שבתוך הצריף, כשברחו הנאצים שרפו את הצריפים כדי לטשטש את מעשיהם, הצריף הדליק כלה באש, אך מצבות האבן נשארו כדי לספר...

בכל ביתן - צריף כזה, שכנו כמה מאות איש, צא וחשב כמה ריבי רבואות עברו כאן בשנות הזוועה, הי"ד.

בהמשך בבירקנאו שרידי המשרפות והריסותיהם. ואנדרטות המספרות על הזוועה. אחד מחברינו אמר קדיש לע"נ הקדושים אשר הושלכו באש.

~~יוצאים מבירקנאו, בתחושת מועקה כבדה.~~

יזכרם א' לטובה עם שאר צדיקי עולם, וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו השפוף.

ר' דניאל מספר כי אביו ה'פני מנחם' אמר בביקורו בפולין, דיש להמשיל את חורבן פולין למה דאי' שקודם לידת התינוק מלאך מלמדו את כל התורה כולה, וקודם שיוצא בא מלאך וסוטר על פניו ושוכח הכל, ואח"כ במשך ימי חייו צריך ללמוד הכל מחדש. ומובא בסה"ק שא"כ לשם מה מלמדו. אלא שע"ז יוכל להגיע לכך יותר בנקל. כמו כן קודם החורבן היה בפולין כ"כ הרבה תורה וקדושה, הכל נחרב ונמחק. בבחינת בא מלאך

וסטרו על פניו. ועכשיו צריך לעורר את הכל מחדש, מכוחם של אותם הקדושים.

(כמ"כ בעת שהיה רבינו בשווייץ נשא דברים בישיבת לוצרן, שם דיבר אודות החורבן וביאר זאת במשל לשדה שקודם הזריעה מוציאים את הכל וחורשים את השדה לגמרי, ואח"כ מזבלים את השדה, ואז יכול שוב לגדול גיטע זאכען).

ר' משה זילברברג אמר בשם גדול אחד שדרש אודות מה שנאמר במדרש על הריגת עשרה הרוגי מלכות (מדרש אלה אזכרה) "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה צדיק כזה שהראית לו כל גנזי עליונים ורזי תחתונים יהרג במיתה משונה מזה הרשע, זו תורה וזו שכרה וכו', יצאה בת קול ואמרה אם אשמע קול אחר אהפוך את כל העולם לתוהו ובוהו, וכששמע ר"י כך שתק". ויש להבין מה תשובה היא זו, שיהפוך את העולם לתוהו ובוהו, ולמה השיב כן.

אולם החסבר לכך ניתן להבין ע"פ מעשה שהיה במלך גדול שהיה לו חיט אומן לתפירת בגדי המלוכה. המלך היה נוהג ליתן לו את הסחורה והחיט היה תופר בגדים מפוארים, ואת שאריות הבדים היה מחזיר למלך. מובן כי היו אלו בדים יקרים שש וארגמן ובתוכם חוטי זהב וכסף ומשובצים באבני חן. רבים קנאו בחיט שזכה להצלחה כה רבה, והלשינו עליו בפני המלך כי הוא גונב משאריות הסחורה. המלך לא הטח אוזן לדבריהם, אולם חזקה על לה"ר שתתקבל, ולאט לאט במשך הזמן נכנסו דבריהם ללבו והחל מקנן בו חשד. לבסוף הביאו שונאיו עדים שהעידו כי ראו את החיט גונב לעצמו שאריות של סחורה יקרה, ולא די בכך, אלא שמשאריות אלו, תפר בגד תואם למלך אחר מאויבי המלוכה. מיד נתפס ונאסר בבית הסוהר, ונגזר דינו למוות על פגיעה בכבוד המלכות. קודם ביצוע גזר הדין, כששאלוהו לבקשתו האחרונה, ביקש כי יביאו לפניו את בגדי המלך החדשים שתפרם. משהביאום לפניו, החל לתדהמת הכל לפרום את הבגדים מכל תפריהם, והפכם לחתיכות בד, כך המשיך עד שסידרם לפני המלך והראה כי לא חסר מאום. שאלו המלך, אם כן מדוע לא טענת זאת מיד, ומה זאת כי נזקקת לצעד כזה כדי להוכיח את צדקתך. השיב, עד כעת לא חפצתי לקלקל את בגדו החשוב של המלך, אך משראיתי כי כלתה אלי הרעה, ולא יאמינוני כנגד שני עדים, ורק דרך זו נותרה בידי להוכיח את חפותי.

כמ"כ אמר השי"ת, להבין את סוד מעשי ואת דרכי ההנהגה לא יתכן להסביר. לראות קטע קטן בסדרי ההנהגה ולדעת הסיבות והמסובב לא שייך זולת אם אהפוך את כל העולם לתוהו ובוהו, ואז אוכל לסדר בפניכם את כל החלקים וכל החשבונות מבריאת העולם עד סופו, ואז יראו כולם כי "הצור תמים פעלו", הכל תואם להפליא ואין בדרכיו

שום נפתל ועיקש ח"ו.

פילץ

השעה קרוב לשתיים בצהריים ביום שישי ערב שבת קדש. פנינו מועדות לקרקא העיר בה נשבות, ועדיין ספק בידינו אם נבקר בפילץ מקום מנוחת "גדול חסידי גור בתקופת השפ"א" - כהגדרת ה'בית ישראל'. אנו מקווים שניסע לשם הגם כי נגיע מאוחר לבית מלוננו. המדריך רא"מ אלתר מתריע כי יש להכין טשולנט לשבת, ועלינו לבחור בין הברירות, האם לקיים מצות אכילת חמין בשבת, או נסיעה לפילץ. הנני מזכיר כי הרה"ק רבי נחמיה זצ"ל היה שובת לעיתים מזומנות בבית הרב מפילץ, ובלילות שבת היה שומע את ר' פינטשע מהלך חרש ומתפלל להקב"ה שהטשולנט יצליח, לכבוד בן הרבי המתארח אצלו. וא"כ אנו הנוסעים אליו עם ר' דניאל בן הרבי, וודאי שידאג לנו גם לטשולנט ולא נצטרך להפסיד כלום.

בינתיים מספרים קצת מתולדות ר' פינטשא שהיה בן רבי יעקב יוסף אחי החידושי הרי"מ. התחנך בבית דודו החידושי הרי"מ אשר חיבבו ביותר. בצעירותו למד בעיר מגורי אביו, וכשחיפש החידושי הרי"מ חתן לבתו, שם עינו עליו וביקש מרעו ר"ה טומשובער שישים פעמיו לבית אחיו רבי יעקב יוסף ויבחן את בנו פינטשע האם ראוי הוא להיות חתנו. ר' הירש שהתלהב מהינוקא שלח איגרת לחידושי הרי"מ שימהר לעשות השידוך המוצע. האיגרת התעכבה, ובינתיים עשה הרי"מ שידוך אחר. בליל התנאים הזדמן ר"ה לוורשה והופתע לשמוע על סעודת המצווה שהוא ה"גומר" לא החמן אליה, מיהר להגיע שמה והופתע לראות שלא זהו החתן. כשנתוודע להרי"מ מהענין אמר עצת ה' היא תקום. אבל בכ"ז נעשה למקורבו ותלמידו של דודו הגדול, אשר לקחו עמו רבות בנסיעותיו לקאצק. עמו נסע גם רוז'ינה ואף היה נוכח בשיחות הנוראות שערכו החידה"ר והרוז'ינער. ר"פ התבטא אח"כ שהיה נוכח בכל השיחות אך לא את כולם הבין. ר"פ מצא חן בעיני הריז'ינער וע"כ שאלו: אברך למי אתה נוסע? "לי יש רבי בקאצק" מיהר ר"פ להשיב. דודו הרי"מ הסתירו מיד מאחורי הדלת בחששו לקפידא.

ר"פ היה פעם בטריסק אצל המגיד רבי אברהם זצ"ל, ושמה נוכחו הכל לדעת גדולת תלמידי קאצק בגרשו דיבוק מאשה. שאלו המגיד כיצד הוציא את הדיבוק וכיצד הוא בטוח שלא ישוב עוד, השיבו שהסביר לו שייטב לו להיות בעלמא דדוכרא ולא בעלמא דנוקבא וכו'. כשהשיב ר"פ לשאלת המגיד שאינו מכהן באדמור"ת אלא הוא רק חסיד ונוסע לקאצק. הפטיר המגיד לעומת האדמור"ם שעמדו לצידו "שיין קוקט מען אויס דאס זענען די חסידים און דאס איז די רבע'ס! ..." ר"מ מיירנץ מוסיף שר"פ מיהר לצאת

מחדרו של המגיד מאחר ובתו נכנסה שם, הרגיעו המגיד "היא מעלמא דדוכרא", אמר ר"פ, א"כ אני מעלמא דנוקבא, ויצא.

ספון וחשוב היה אצל השפ"א שהיה מכבדו מאד ומתחשב בדעתו. פעם היה ר"פ בטיש בפורים, ותמה מדוע אין שרים בפורים את הפיוט "מעוז צור", כמו בחנוכה, שהלא יש בו בית אחד על פורים, כמו על חנוכה. ציוה השפ"א לשיר מעוז צור, ומאז בכל פעם שהיה בא בפורים היו שרים מעוז צור. בתחילת הנהגת השפ"א עדיין לא נמשך ר"פ לנסוע אליו. עד שהיה מעשה שפגש ר"פ באחד שחזר מגור וביקש ממנו שיאמר בפניו מדברי השפ"א. חזר לו הלה על דברי השפת אמת בשם החידושי הר"ם אודות פטירת נדב ואביהוא, שבקיום מצוה יש להכניס את כל חיות האדם כמ"ש "וחי בהם", ולכאורה היתה נשמתו צריכה לפרוח. אך מציווי השי"ת לקיים המצוה, חוזרת החיות לאדם. והם קיימו המצוה "אשר לא צוה", ולכך מתו. כששמע זאת ר"פ אמר "יודע אני בו שאינו מדבר דיבורים בעלמא, אם הוא אומר כן, הרי שאוחז הוא במדריגה זו", ומאז החל לנסוע אליו. בהיותו בגור היה השפ"א מזמינו לאכול על שולחנו. וכשהיה הר"פ מתלהט בתנועותיו אין אומר ודברים בעת ברכהמ"ז ניסו הנכדים לחקותו בברכת המזון במהירות, אמר להם השפ"א לכשתהיו כר"פ תתנהגו כמוהו. השפת אמת היה שולח לשבתות את בניו וחתניו אל ר"פ, כדי ללמוד ממנו יראת שמים והנהגות טובות (וכבר הזכרנו מה שסיפר הרה"ק רבי נחמיה זצ"ל ממה ששמע בשבת אצל ר"פ בפילץ), והיה אומר השפ"א כי באמת היינו צריכים כולנו לנסוע לר"פ, אך חוששני שמא ילמדו האברכים מתנועותיו (מפי ר"ב לעוין שיחי' בשם אביו ר' פיני'ע ז"ל).

כמו"כ מפורסם המכתב שכתב לו השפ"א לפני הבר מצוה של ה'אמרי אמת', בו הוא מבקש ממנו שיתפלל עבורו שיצליח בתורה ובעבודת הבורא. ומוסיף שם השפ"א בענוותו, כי הוא עצמו לא עלתה בידו כפי רצונו, וכעת מבקש הוא לפתוח לב בנו כאשר חכמים הגידו על יהודה שהיה עסוק ליקח אשה וכו' (ה'בית ישראל' אמר שמכאן ראייה לפירוש בדברי הקול שמחה שראה שהוא אבד הכל, ורצה שבניו יצליחו ואכמ"ל). ה'אמרי אמת' חיבב מאד מכתב זה, והצטער מאד על אובדנו באומרו שזה היה "דאווד" (תעודת זהות).

כשהוצעה לו הרבנות בפילץ הרבה להם תנאים, שלא יתחייב להורות הוראות, ושלא ישא דרשות בשבת שובה ובשבת הגדול, ושיותר לו לנסוע נסיעות לרבי כחפצו, נכנסו אצל השפ"א לשאלו, אמר ואולי שכלל ישאר לגור בפירקע (מקום מושבו הקודם)... לבסוף בהשפעת השפ"א קיבל על עצמו את המשרה וישב על כסא הרבנות 25 שנים עד

לפטירתו.

בספר תורותיו שנלקט ע"י הרב דוד מנדלבוים, מסופר מפי ר"י ליזרוביץ שכשהיה ר"פ מגיע לגור היה ה'בית ישראל' ממתין לו בתחנת הרכבת לשאת את מטענו לאכסנייתו. לפי החשבון היה ה'בית ישראל' אז ילד בן 8 לכל היותר, מסתבר שלא היו לר"פ חבילות כ"כ גדולות כמו בימינו... וגם ילד היה יכול לשאתם.

ר"ד מוסיף כי ר"פ היה פעם בילדותו אצל הרבי ר' בונם בפרשיסחא. הר"ר בונם היה סגי נהור בשנותיו האחרונות. כשהושיטו הנוכחים ידיהם לשלום, שאל הר"ר, מדוע הילד אינו נותן לי שלום. תמה ר"פ בקול "הלא אינכם רואים, ומנין ידעתם שלא נתתי שלום". חיוך עלה על שפתי הר"ר. אכן בסוף ימי ר"פ היה אף הוא סג"נ, ותלה זאת כגרמא ע"י מה שהעיר בשעתו לר"ר ב ז"ע.

ידוע הסיפור שפעם בנסיעתו מגור נתן לילדים נכדי השפ"א דמי פרידה "לעצט געלד". כשניגש אליו ה'בית ישראל', נתן לו אדומים של זהב. אמר לו ה'בית ישראל' "בלינדע, ס'איז דאך גאלד", אמר לו ר"פ אף אתה שוה זהב, והתפעל ר"פ מאד מישרותו של ה'בית ישראל', שמיד העיר שאלו מטבעות זהב.

ה'בית ישראל' היה מספר שהשפת אמת אמר דברים חריפים מאד בשמיעס'ן בעניני קדושה וכו'. התכופף לעברו ר"פ ואמר לו, ומה יעשה בחור צולע וחולה מסכן שצריך לעבוד בשוק ולמכור ביצים למחייתו, דהיינו שיש להתייחס אליו אחרת, צריך להבין גם אותו ולרדת לדרגתו.

כמר"כ סיפר הב"י שלאחר שהיה שוכב לישון כשנים או ג' רגעים היה קם וצועק: "פינטשע פעפיר, ס'איז גענוג!".

סיפר ר"פ לוי'ן ד"ל בשם אביו הרב מבנדין זצ"ל שרבי פינטשע היה מתאכסן אצלו בבואו לגור (בהיותו גר עדיין בגור). והיה לן בחדר אחד עם רבי אברהם מפוריסוב זצ"ל נכד היהודי הקדוש שאף הוא היה נוסע לגור. ובעלותם על יצועם עת החל ר"פ לנזוף בעצמו כנ"ל, אמר לו "לאט לך, היזהר ותישמר, ישמעו החסידים שכך אתה מגדף את ר' פינטשע שלנו ויעשו בך שפטים"...

עוד סיפר הרב מבנדין זצ"ל, כי באחת הפעמים בהם התאכסן אצלו, שם לבו שעוזרת הבית מולחת את הבשר, נעמד בפתח החדר, ושאלה האם היא נשואה ואם כן היכן בעלה, השיבתו, כי בעלה נלקח לשרת בצבא. הבטיחה ר"פ שאם תמלח את הבשר ע"פ הוראותיו, ישוב בעלה מיד. ואכן בתוך ג' שבועות התקיימה ברכתו.

בפעם האחרונה בהיותו בגור – באדר תרס"ג, התקיימה שמחת תנאים לנכד השפ"א

ר"ש יוסקוביץ, במשולב עם שמחת שבע ברכות לנכד אחר ר"מ אלטר בן רמ"ב וחתן ה'אמרי אמת'. לכבוד השמחה הכפולה הוגשו שתי מנות דגים. ר' פינטשע מחה ואמר: כזה בזבז (בלשונו: "הולטייסקי חתונות" - חתונת מותרות), יותר לא אגיע הנה. ואכן זו היתה נסיעתו האחרונה לגור קודם הסתלקותו ביום ג' דחוהמ"פ - י"ט ניסן תרס"ג.

בסופו של דבר נסענו לפילץ. המדריך הפולני מחפש דרכים קצרות המתפתלות בתוך כפרים ציוריים טיפוסיים. יוצאים מן הכפרים ועוברים בתוך יערות עבותים וצפופים, המראה נפלא ומזכיר את כל הסיפורים על אודות היערות והפריצים ושוודדים וכו'.

אנו בפילץ, שם אגם נפלא עם ברבורים משייטים (הרא"מ מרקסון שמע מסבתו תחי' שנולדה שם, כי פילץ היתה עיירת נופש מחמת יופיה וחינה). במעלה הר שוכן בית הקברות היהודי "ז'דובסקא סימינטז" הדלת נעולה. הבאנו מפתח, החלפנו מנעול, ומדריכנו הגוי אץ לחפש פולני מקומי שיאות להחזיק אצלו את המפתח לכל מבקר שיקחנו אצלו, כמקובל בבתי הקברות שנותרו לפליטה בארצות הללו.

גם פה רבות המצבות השלימות, אם כי צמחיה עבותה מכסה חלק מהם ומקשה על ההליכה. די בפנים סמוך לגדר מצויה חלקת הקבר של ר"פ ואשתו הרבנית, וסמוכה לה הרבנית הענדיל לאה אשת ה"שפתי צדיק" ובתו של רבי אברהם מרדכי בן החידושי הר"מ. (נסתלקה בב' ניסן תרע"ה). נכדה הרב א"מ מרקסון שיחי' מזכיר את המסופר לעיל אודות צוואת ה"שפתי צדיק", בה הביע את רצונו להטמן לידה, וגם מפני שרצה להקבר בסמוך לר' פינטשע שהיה תלמיד מובהק לזקינו החי' הר"מ.

המצבות שלימות והכיתוב ברור ובולט, אקסטריכון עשיר ומלא תוכן. מענינת העובדה שברבות מן המצבות מצויות חריטות ותבליטים המבטאים את עיסוקו ותוכנו של הנפטר. אצל ר"פ יש תבליט של ספרים שבהם הגה יומם וליל, ועל קברה של זוג' נרות שבת המקובל כסמל האשה היהודית.

שפכנו שיח ליד קברם, ומיהרנו לצאת לדרך המתפתלת בואכה קהילה קדושה קרקא עיר ואם בישראל קהילה עתיקה וקדושה בתולדות פולין, בעצם ערש יהדות פולין הלמדנית, כלובלין אחותה. בה גרו ראשוני גדולי פולין כרבי יעקב פולאק רבי שכנא והרמ"א, ומאוחר יותר המגלה עמוקות הב"ח והרבי ר' העשיל.

פניא דמעלי שבתא - - -

בדרך התקשינו בבירור שעת כניסת השבת ומתי השקיעה בפולין, התקשרו מחברינו לשגריר הישראלי בפולין אשר הבטיח לעזרנו, וקבלו אצלו את כתבתו של נציג חב"ד

בארץ זו, הוא הודיענו כי כניסת השבת בסביבות שמונה ורבע לפי שעון פולין. לקרקא הגענו בשש ירדנו במרכול וקנינו ירקות פירות ושתייה לכבוד שבת. במלון "דום טוריסטה" התארגנו במהירות מירבית לחנייה ארוכה יותר יחסית, ליל שבת וליל מוצ"ש. קודם לכל דבר, קנינו רשות מאת אחד מעובדי המלון, בכל חדרי המלון, אחר מכן עשינו עירובי חצרות, בינינו, היהודים השוהים פה, כדי שנוכל לטלטל בתוך בנין המלון. נכנסנו לחדר רחב אשר הוקצה לנו ע"י הנהלת המלון, למען נוכל לערוך בו את סעודות השבת, בקומה שלנו. קילפנו כולנו יחד ירקות, ועזרנו בהכנת המאכלים לכבוד שבת. רחצנו מהר לכבוד שבת, עטינו את בגדי שבת. מרבית האברכים עטרו את ראשם בכובעי חול, כמנהג פולין... ור"ד מצא רמז לכך בדף היומי - ר"ה כו: "קבען פלניא"...

ה'פני מנחם' אמר בדרך צחות אולי בשם מי שהוא, כי קראקא נרמז בגמ', תנא 'אקרא קאי' - קראקא.

תפילת מנחה וקבלת שבת התפללנו במסדרון הקומה. בהפסקה שיעור דף היומי, הזכרנו את שיטת הרמב"ן בדרשתו, מהו שופר, מלשון שפופרת, ורק שופר כזה כשר. אך קרן בלבד אינה שופר כלל. אבל שופר הפרה אע"פ שאינו קרן פסול כי התורה קראתו קרן...

תפילת ערבית הסתיימה בשעה עשר. לאחר מכן הסבנו לסעודת שבת כיד המלך, ברוב עם, עד לשעה 12 - 1 באוירה מרוממת עם ניגונים חסידיים. סעודות השבת מפרי טרחתו של הרא"מ אלטר ור"מ זילברברג שהפליאו את כל רואיהם במסירותם ודאגתם הכנה לכולנו. טרח והכין ברעותא דליבא ר' יצחק גרשטנקורן ה"ו. חמרא למריה וטיבותא לשקיה, הוא ר' יהודה ברוינר שבכל סעודות השבת חילק והגיש האכיל והשקה בעין טובה ונפש חפיצה. הטיבה ה' לטובים.

הרגשנו עונג שבת אמיתי ועילאי, ברעיונות עמוקים ונפלאים שהשמיע ר' דניאל, נצטט להלן מספר אמרות מענינות.

איתא בספה"ק דג' סעודות ש"ק כנגד בני חיי ומזוני, ויש דיעות שונות בסדרם. סעודת ליל ש"ק כנגד "חיי", או כנגד "מזוני".

בפרשת השבוע (עקב) נאמר: "והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנט בכל שונאיק". מקשים אם "לא ישימם בך" למה צריך להיות "והסיר". אלא י"ל ע"פ הירושלמי (שבת פ"ד) והסיר ה' ממך כל חלי, זה הרעיון, הדאגה. שבזמן שהאדם דואג וחושש יש לו כל המחלות שבעולם, נדמה לו שכואב לו בראש, בידיו וברגליו, סובל מחולי פלוני או אלמוני. ולכן כשיסתלקו ממנו הדאגות יסתלקו כל

החליים.

"לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך פן תוקש בר" (ז, כה). מבאר הספורנו שלפעמים יקרה שתצליח באותו כסף וזהב שעליהם, ותחשוב שיהיה זה בכח אותה הע"ז שהיו עליה. ומסופר שפעם היה יהודי שהלך לקנות כרטיס הגרלה נכנס לבהכנ"ס והתפלל להשי"ת שיזכה בגורל, אף הבטיח שאם יזכה בגורל יפריש חלק המעשר לצדקה. אולם, לבסוף לא נענה ולא זכה, בשבוע אח"כ ניסה להבטיח להקב"ה שיתן מחצית לצדקה ועכ"ז לא הועיל. ניסה שוב ושוב ולא הועיל. לבסוף תקפו יצרו המיר דתו והלך לכנסיה והתפלל שם בקשתו, והבטיח שיתן לכנסיה חלק מן הסכום שיזכה. ומעשה שטן הצליח וזכה בגורל. יהודי הקהלה ששמעו מן הדבר נצטערו צער רב, על יהודי שפרש מאחיו והלך להטמע בגויים. אך הגיע ליל שבת כל היהודים נאספים לקבלת שבת והנה... אותו ברנש מגיע לבית הכנסת ופיאותיו רטובות מן הטבילה. תמהו היהודים לקראתו הלא החלטת להשתמד? השיבם, שוטים שבעולם! את האלקים שלנו אי אפשר לרמות, הוא יודע באמת מה שוות הבטחותי, אולם את הגעטשקע שלהם אפשר לרמות, עליו אפשר לעבוד, להבטיח ולעשות כרצוני.

בסיום דבריו הזכיר מה שמובא מתרבה צדיקים דכאשר רצו לבטל איזו גזירה או חולי היו מעבירים זאת על גוי לכפרה. כמ"ש "ואתן אדם תחתיו" (דרשו חז"ל בברכות ס"ב ע"ב אל תקרי אדם אלא אדום). ויש לרמוז זאת בפרשה בפסוק ברוך תהיה מכל העמים, היינו ע"י השוואתך לשאר הגויים יוכלו למצוא היתרון שביהודי ולהעביר הגזירות ממנו על שאר העמים. וכן בפסוק "והסיר ה' ממך וגו' ונתנם בכל שונאיך" (עי' אמרי שמאי עה"פ). וכאן באנו לבקש תחינות ובקשות, ויש כאן במקום הרבה גויים רשעים שיוכלו להיות כפרה טובה ושיחולו על ראשם כל הגזירות קשות והמחלות, ולנו יהיה כל טוב וחסד עד עולם.

פנינו ללון את מעט השעות שנותרו עד לבוקר. בשעה חמש הקיצותי לקולו של ידידנו הרב מרקסון כפי שנדברנו אמש ללכת לנהר הווייסל לטבול לכבוד שבת. כשירדנו נרמז הגוי ופתח עבורנו את הדלתות האוטומטיות. החלנו במסע רגלי לפי תיאורים שקבלנו. הרחובות היו עדיין די ריקים לכן לא פחדנו. הנוסעים במכוניות המועטות הסתכלו עלינו במבטים תמהים. ניגשנו לגוי מקומי, ושאלנוהו "היכן הווייסל", הוא לא הבין למה הכוונה, עד שאמרנו "ווייסלה" כלשונם, שלא שם חלקנו כהם... והוא החווה לנו בידו. כשהגענו לנהר לאחר שעברנו בין המגזר והמצודה מקום משכנם העתיק של מלכי פולין בימים עברו, לא מצאנו בשום אופן מקום נמוך וראוי לטבילה, לבד מזה שהמים היו מלוכלכים, וחזרנו על עקבותינו. אחדים מחברינו יצאו בשבת אחה"צ ומצאו לאחר חיפושים

ממושכים מקום ראוי לטבילה, וטבלו שם לתוספת קדושת ש"ק. (עיין שר"ת אור המאיר סי' נ"ד לגבי מנהג החסידים לטבול בנהרות בשבת).

בשעה 9 יצאנו לתפילה לביהכ"נ הרמ"א בשכונת היהודים המרוחקת כמהלך רבע שעה ממלוננו, הטליתות תחת למלבושנו העליון, יש להזהר כאן היטב ולמשמש בכיסנו אף במהלך השבת כדי שלא נטלטל ביצאנו חוץ.

ביהכ"נ הרמ"א בנוי אבן, קטן יחסית, צמוד לחצר שממנה פתח לביה"ק הישן בו שוכן הרמ"א ומשפחתו, הב"ת, הרבי ר' העשיל, המגיני שלמה, התו"ט והמגלה עמוקות. נכנסים דרך אכסדרה להיכל. צמודה אליו עזרת נשים שהכניסה אליה מפתח אחר. בקיר הדרומי קבועה אבן המספרת כי ר' ישראל הוזיל מכספו ומעזבון זוגתו לבנות את ביהכ"נ הזה, ושמעתי שר' ישראל זה הוא אביו של הרמ"א הנקרא ר' איסרל שזה ישראל. לבד מכך שמעתי מזקני המקום כי בזמן הרמ"א היה הביהכ"נ צריך עץ אשר זה למעלה ממאה שנים נשרף ותחתיו נבנה בנין זה שלפנינו ובנוהו קטן מקודמו. בקיר המזרחי של ההיכל מימין התיבה קבוע לוח אבן בו חרותה כתובת לאמור "מקובל אצלנו כי במקום זה עמד הרמ"א זצ"ל להתפלל ולשפוך שיחו לפני הקב"ה".

בביהכ"נ כבר עמד הש"ץ בפסוקי דזמרה. כולם התרגשו למראה שלשים אברכים חסידיים הפוסעים בביטחה פנימה, והבעל תפילה חשב כי עליו לעזוב את מקומו ולפנותו עבור החסידים, אך מבט של אחד ממהתפללים הרגיעו ועודדו להמשיך בשליחותו. מצאנו כי הקהלה הקראקאית של ימינו דלה עד מאד פחות ממנין של יהודים שבורים ורצוצים היודעים בקושי להתפלל. עד כדי כך שאחד מהם לא אבה להתעטף בטלית בטענו כי לא נעשה לו בר מצוה... רוב המנין היה מאורחים שהגיעו מא"י ומארה"ב אנשי עסקים ומטיילים, התפללנו כנהוג במקום זה אפי' ע"י החסידים בנוסח אשכנז לכבוד וממורא של רבינו הגדול הרמ"א, אשר מפסקיו ומימיו שותים כולנו ילידי ונכדי יוצאי ארצות אשכנז, ובני ישראל יוצאים ביד רמ"א.

שחרית ומוסף בנעימה חסידית ובמילות נוסח אשכנז ששברו במקצת את שיני הבעל תפילה. גם קריה"ת ע"י אברך משלנו. אמירת הגומל ע"י חלק מחברינו, וחלקם יצאו יד"ח בשומע כעונה מפי ר"ד שיחי'.

כפי ששמעתי לאחר התפילה מאחד מיהודי המקום זישא שמו כי לפני עשרים שלשים שנה מנתה הקהילה כמה מאות יהודים שנפטרו אחד אחד לבית עולמם, וצאצאיהם אינם כאן. לכן מקובל כי בקרקא ישנה קהילה ויודישקייט, שלדאבוננו כלל וכלל לא מצאנו שם, לבד ממסעדה המכריזה על תפריטיה במילות אידישאות וכתב אשורי, אך לא כלום

מעבר לזה, ואף הכשרות ממנה והלאה.

ליד ביהכ"נ ככר קטן שלפי המסורת נערכה שם החתונה אשר מהקפדתו של הרמ"א טבעו בארץ כל משתתפיה.

סעודת שחרית של שבת כקודמתה עשירה בתוכן ובחן של אחדות ודבקות חסידית, ושוב בהשראתו הנאצלת של ר"ד אשר הוצק חן בשפתותיו ודבריו הנעלים והמרוממים השפיעו רבות על אווירה נעלה זו.

בסעודה זו יוחדו דברים כנגד "בני", דברים כדורבנות מפי ר"ד על אודות חינוך הילדים אשר מתבטא בהתנהגותינו יותר מאשר בהטפותינו.

בפרשת השבוע איתא "כי כאשר ייסר איש את בנו ה"א מיסרן" (ח, ה). אצל א"א כתוב (בראשית יח, יט) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו" וגו', מפרש רש"י יצוה לשון הוה כמו ככה יעשה איוב. לכאורה קשה כאן כמה קושיות. הלא כעת עדיין לא נולד לאברהם הבן המובטח יצחק, ולמה מפרשו רש"י בלשון הוה יצוה, ולא בלשון עתיד שסופו לצוות. למה מביא ראיה מהפסוק באיוב לפרשו בלשון הוה הלא ישנם פסוקים בתורה שהכונה בלשון עתיד כמו "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם", ומדוע כתבה כאן התורה הוה בלשון עתיד ולא כתבה לכתחילה 'מצוה' - לשון הוה..

אלא ודאי רש"י בא ללמדינו יסוד גדול בחינוך. עיקר החינוך שהאדם יחנך את עצמו כראוי בהוה, ואז ממילא גם הבן יתחנך וילמד כיצד להתנהג בעתיד.

החפץ חיים נשאל ממתן יש לחנך את הבנים? והשיב: שנים לפני שנולד אז הזמן לחנך [את עצמו וזה יועיל עבור הבנים], אחר כך זה כבר קצת מאוחר.

מובא בסה"ק שישנם אנשים שלעצמם מרשים לעשות ככל העולה על רוחם, אולם את בניהם משתדלים לחנך לתורה ולעבודה ככל היכולת, שינצלו את זמנם ויתמידו בתורה וכו' וכו'. וע"ז אמר הכתוב "השמר לך פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך והודעתם לבניך ולבני בניך", ומבאר התפ"ש שע"ז הזהירה התוה"ק, פן תשכח את המוטל עליך, ורק תחנך ותודיע לבניך את המוטל עליהם. כי מחינוך זה לא יצא שום תועלת. הבן מרגיש מה האבא עושה, וגם הוא יעשה כמוהו. ואף אם ישתדל להסתיר את מגרעותיו ותאוותיו, לבנים יש חוש הבחנה דקה מן הדקה, והם מרגישים היטב ממה האבא חי, ומה הם שאיפותיו בחיים.

מסופר על רב ת"ח מופלג שנסע עם רופא גדול ברכבת בצוותא. בדרך החל הרופא לספר לרב ממעשיו הגדולים איך שמשקיע בטיפול בחולים, ולחולה שדחוק בפרנסה מוזיל ממחיר הטיפול. הרב לא נתרשש והפטיר "איך טוע אויך אזוי" (גם אני נוהג כך).

הרופא התאכזב מעט והמשיך לספר כי לחולים שהם יותר עניים הוא גובה רק חצי מחיר, והרב בשלו "איך טוע אויך אזוי". החל הרופא להפליג יותר כי כשבא אליו עני מרוד הוא מטפל בו ממש בחינם ללא קבלת פרוטה, והרב ממשיך ואומר "איך טוע אויך אזוי". הרופא מהרהר בלבו מה הרב עושה, ממי לוקח כסף וממי לא לוקח, וממה יש לו לקחת כסף, אולם הבלג והמשיך לספר כי יש פעמים שאף שולח את העני המסכן לקבל תרופות בבית המרקחת על חשבוננו, והרב ממשיך להגיב "איך טוע אויך אזוי". התרגש הרופא ואמר כי היו פעמים שאף שלח את החולה המסכן להבראה על חשבוננו. אולם הרב חוזר ואומר "איך טוע אויך אזוי". כאן פקעה סבלנותו וקרא! "וואס טוהט איר" (מה אתה עושה), אתה מטפל בחולים? נותן תרופות? מה אתה מספר לי? השיבו הרב בנחת: אני ג"כ נוהג לספר לאחרים מהדברים הטובים שאני רוצה שיידעו עליהם, ואילו מהדברים שאיני מעוניין שיידעו אני נוהג לספר! עלינו לדעת כי על אף שאנו מעוניינים להראות לילדים רק את הדברים הטובים והרצויים שרצוננו שיידעו עליהם, הילדים מרגישים ויודעים הכל, יש להם חוש ריח מפותח ביותר, והם חשים היטב. לכן יש לזכור כי כדי לחנך ילדים שיהיו טובים, עלינו לחנך מראש את עצמנו. ואל"כ גם הם יעשו ככל העולה על רוחם ולבניהם יספרו רק את הדברים הטובים...

אמרו כי החילוק בין חסיד לבעה"ב שאינו חסיד, לגבי החינוך בתפילה, כי החסיד עומד בתפילה ומשתדל לכוין את לבו, הילד לפעמים משתולל ואינו כ"כ מתפלל, אולם האב שקוע בתפילה בכל חושיו. מאידך יש בעה"ב שרוצה לחנך את בנו להתפלל וגוער בו כל התפילה "אמן" "ברוך הוא וברוך שמר", צועק עליו ונוזף בו נו נו וכו'. והתוצאה, שבן החסיד יגדל ידע כיצד להתפלל, כמו שראה את אביו בקטנותו עומד ושופך שיח בכל חושיו ישתדל גם הוא להתפלל כן. מאידך הבן שחונך מקטנותו בגערות להתפלל ולענות אמן, גם הוא יגער בבניו ויצעק עליהם כפי שחונך. וכן היה מרגלא בפומיה דמרן ה'פני מנחם', כשדובר אודות חינוך בניו הקטנים שיתפללו כראוי, היה מתבטא כ"ל ואומר, כי לטווח קרוב אולי יועיל הערות וגערות, אבל לטווח רחוק יועיל יותר אם יראו כיצד מתפללים כראוי, כי אז גם הם יגדלו ויתפללו כך.

מסופר על רב אחד שהעזר כנגדו לא היתה בקיאה בתורת הבישול, אם כי היתה צדקת ומתפללת בדחילו ורחימו שהטשולנט יעלה יפה. הרב היה קם ממשכבו בליל עש"ק ועובר לתיקון חצות ניגש היה לטעום את התבשילים ולהשביח את טעמם. ראתה האשה בש"ק כי טוב הטשולנט למאכל, ואמרה, אה! בזכות ה'יהי רצון' שלי זה הצליח, הפטיר אחריה הרב: כן כן, בזכות ה'יהי רצון' שלך וה'מעשים טובים' שלי... בזה נבין דרך דרש מה שאמרו חז"ל שמע קול צעקה ואמר יה"ר שלא יהא זה מבית ה"ז תפלת שוא, כאן אין

מקום ל"הי רצון" שלא יהא זה מביתי, רק ע"י מעשים טובים שלך בפועל תוכל לגרום שבביתך לא יהא קול צווחה ויקבלו דרכי ה' באהבה, רק אחרי המעש"ט שלך, הדוגמא בפועל, תוכל התפילה לפעול, ורק אז יועיל ה"הי רצון".

וזוהי כונת רש"י למען אשר יצוה לשון הוה, כי החינוך אצל אברהם אבינו אינו מתחיל אחרי שיצחק נולד. אלא כבר כעת "ככה יעשה איוב כל הימים". אצל איוב כתיב שהיה מעלה עולות עבור בניו, אולי חטאו בני וגו' ולכאור' היה לו לצוות עליהם להקריב, אלא איוב החליט להטיב יותר את עצמו וע"ז לחנך את בניו, ולפיכך מביא כאן רש"י דווקא מפסוק זה של "ככה יעשה איוב כל הימים" את הרעיון של חינוך דור העתיד ע"י ההוה העכשוי של המחנך גופו. (כאשר יסדר ג"כ לשון הוה), החינוך הוא שהאדם יחנך את עצמו. גם אצל אאע"ה אי' ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר וגו' ויתן אל הנער לעשות אותו וברש"י כדי לחנכו במצוות. ולכאורה יש לדקדק מאי קמ"ל רש"י בזה, הלא גם לפי פשוטו היה מובן שיתן לנער לעשות זאת, וי"ל בדרך דרש דקאי על רץ אברהם, דממ"נ אם ישמעאל אמור להכין את הבקר, תן לו גם לקחת בעצמו, הרי אתה זקן כבן מאה כואב וחולה, אלא כדי לחנכו במצוות כדוגמא אישית, העדיף א"א לרוץ בעצמו כדי שישמעאל יראה ויפנים. וכעין המסופר על ה'אמרי אמת' שקם ליטול ידיו למים אחרונים בסוף הסעודה, שאלתו הרבנית חי' ראדא ע"ה, הלא יכולת לומר לאחד הילדים והי' מביא לך, הרי זה 'חינוך', השיב ה'אמרי אמת' זי"ע, גם זה חינוך, שידעו שמה שאפשר לעשות לבד עושים לבד.

ובפרט כעת כשאנחנו לא ליד הילדים ודאי שייך רק החינוך העקיף, שנחנך עצמינו בהוה כדי שילדינו יהיו אח"כ יותר מחונכים.

בפ' השבוע כ' "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אותם לאות על ידכם וגו' ולמדתם אותם את בניכם". בשפ"א אי' ולמדתם אותם את בניכם, כיצד? ע"י התנהגותך האישית, ע"י 'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך' וגו'. הרבי ה'אמרי אמת' זצ"ל היה אומר כי הוקש חינוך הבנים לתפילין דכמו שהתפילין אסורים בהיסח הדעת, כן בחינוך הבנים אסור להסיח דעת. וכ"ק ה'פני מנחם' זי"ע היה אומר שמה אם בימות החול שהתפילין עליו אסור להסיח דעתו מהם, בשב"ק שאין מניחים תפילין כ"ש דאין להסיח דעת. ולפ"ז עלינו להקיש זאת גם לחינוך שהוקש לתפילין כנ"ל, מה אם כשנמצאים עם הילדים אסור להסיח דעת מחינוכם, ק"ו כשלא נמצאים אתם שאין להסיח דעת ממצות החינוך.

תפילת מנחה בביהכ"נ הרמ"א כשעתיים לאחר חצות, אחה"צ בשבע ומחצה התפללו

במלון חלק מחברינו שאבו ללכת בלבוש חסידי מלא, ואח"כ שיעור דף היומי.
מלוה מלכה הכין ואירגן האברך היקר ר' חנוך אלתר "בעל כנפים"... (ע"ש נס התפילין
לקמן עמ' 73).

הפלגנו בשירה ובשיחה חסידית. בין היתר הוזכר וסופר בכשרון רב ע"י ר"ד שיחי' הסיפור המפורסם שלפנינו: מסופר על ה'אריה דבי עילאי' מוישניצא (שמחר לפנה"צ אנו עתידים להשתטח על ציונו הק' בעה"י), שהיה רבי ומנהיג לקבוצת בני עליה מעוטת הכמות ורבת האיכות, ומקפיד היה לברור ולסנן את המסתתפים לקהל עדתו. היה אחד מן החסידים שהיה נסבל על ידו אך בקושי, והנה בא זה וצירף עמו חסיד גוסף שכלל לא היה מקובל על פי אמות המידה של האריה דבי עילאי, במוצ"ש כשנכנסו להיפרד, פנה אליהם ואמר: מעשה ביהודי כפרי, בור ועם הארץ אך תמים וירא שמים, שהיה מתפלל "כל מה שכתוב בסידור". לאחר תקופה, נקעה נפשו מאריכות הזמן היתירה שנגרמת לו ע"י אמירתו תנא דבי ר' ישמעאל ב"ג מידות התורה נדרשת וכו', לא היה כפרי זה מסתדר עם המילים הקשות והזרות עבורו, כלל ופרט כלל ופרט וכלל וכו', ובינתים היו הפרות החולבות עומדות ומצטערות, ממתנינות לבעליהן שיבוא לחלוב אותן, ממש צער בע"ח. בצר לו פנה אל כורך הספרים בדרישה חד משמעית שיוציא לו מהסידור את התנא דבי ר"ש. הכורך שאף הוא היה יר"ש לא אבה להשמיט לגמרי את התפילה הקדושה, וכשתלש את הדף של תפילה זו ממקומו הקבוע, הכניסו וכרכו בין דפי ה'ויתן לך' הנאמר במוצ"ש ליד 'אמר רבי יוחנן'. כל השבוע שמח הכפרי שמחה גדולה על שהוא עומד בלוח הזמנים שלו, אך במוצאי שבת חשכו עיניו... הנה הוא שוב מופיע לו, התנא דבי ר"ש הזה! ...! נרגז ורוטן, כולו רותח מזעם, רץ אל הכורך ואמר לו בכעס, עד עכשיו גם לא הסתדרתי עם רבי יוחנן הזה, גם בו יש מילים קשות וארוכות, אבל הבלגתי, אבל עכשיו הוא מביא לי פה עוד חבר, אזי שניכם החוצה בבקשה!!!...

סעודתינו המרוממת התמשכה כשאנו מזמרים שירות ותשבחות בקול רם, עד שהגיע גוי אמריקני המלוה מקהלת נערים, ובאדיבות הסביר לנו כי הוא מעריך ומעריך את חגיגנו ומועדנו ונהנה משירתנו, אך לרגל השעה המאוחרת (1:30) מבקש שנקצר. הסכמנו מאד, וסיימנו את סעודתא דדוד מלכא משיחא.

קרקא

יצאנו לתפילת שחרית בביהכ"נ הרמ"א, שוב בנוסח אשכנז ע"י הש"ץ ר' משה זילברברג הי"ו אשר הקדים טבילה לתפילה בנהר הוויסל, וכן תבר גזיזא ונחית וטבל במסירות נפש כוכ"פ בהיותו על אדמת פולניה.

כל הקה"ק הנציח את עצמו במקום המצויין שבו עמד הרמ"א וקבע מקום לתפילתו. וקראתי על עצמינו הפסוק "אלקים הבין דרכה והוא ידע את מקומה", ספרו הק' של רבינו הרמ"א "דרכי משה" משאירים עבור הרבש"ע. ואילו אנו "והוא ידע את מקומה" מסתפקים במקום בו הוא עמד... עושים מטפל עיקר ומעיקר טפל.

ארוחת הבקר בפאליש הסמוך לביהכ"נ.

בית הקברות שם טמונים אבות העולם הרמ"א ומשפחתו בחלקה מגודרת, לצדו אביו ר' איסר'ל שהוא כינוי לשם ישראל. עליו מסופר כי הקפיד ביותר לסגור חנותו בחצות יום שישי ערש"ק, וכשהגיע פעם שליח שר חשוב לסגור עסקה עצומה לא התחשב והקפיד במס'נ על מנהגו, ולכן זכה לבן שהאיר לעולם והעניק חמה בקומתו. לאחר מצבת אביו קבורה אחותו המצויינת בשם 'מרים אחות משה ואהרן', מכאן שהיה לרמ"א אח בשם אהרן.

מצדו השני גיסו ר' ישראל (כמדומני שזה הוא בן חותנו ורבו של הרמ"א, הרבי ר' שכנא הטמון בלובלין) המוזכר בשר"ת הרמ"א.

אח"ז ראינו כמה אנשים טמונים בקבר אחד. הזכרנו שגם רבי יעקב מאיר זקנו ר"ד וישגרודער בקבר אחד נטמנו.

פה בבית כנסת הרמ"א מצאנו ספר תורת העולה מרבינו הרמ"א שנדפס ע"י ר' נחום קרנווסר, בו יש קצת מתולדות הרמ"א. מובא שם שהחידושי הר"מ שלח מישהו שצריך ישועה לקברו של הרמ"א, באמרו לו, מעשה ויצאה גזירה שליהודים אסור להחזיק "אפטייק", הרבי ר' בונם שמזה היתה פרנסתו, היה בצרה גדולה. נסע לקרקא ועלה לקבר הרמ"א ואמר בזה"ל "אני בינם פשיסחער, נמצא בצרה, ואני צריך ישועה". מיד כשעזב את המקום, ניגש אליו גוי, וקנה ממנו את העסק במחיר מצויין.

בביה"ק זה טמונים גם הרבי ר' העשיל שהיה רבה של קרקא רבו של הש"ך.

סמוך וצמוד לו בעל ה"מגיני שלמה", בעמח"ס שר"ת פני יהושע, אביו זקינו של הפני יהושע, ונכד רש"י הקדוש. ספרו מבוסס להגין על זקנו מקושיות התוס'. מסופר שרש"י התגלה אליו בחלום לפני פטירתו והודה לו על ספרו זה.

סמוך יותר לבית הכנסת, ציון ה"מגלה עמוקות" שהחידושי הר"מ התייחס אליו מצד אמו חיה שרה. בהתבוננות על מצבתו ניתן לראות את האינפלציה בתוארים ובמופתים שחלה בדורנו. המגלה עמוקות הידוע בקדושתו ופרישותו כתוב על מצבתו לאמור "אומרים עליו שהיה לו גילוי אליהו ודיבר עמו פא"פ" אם בימינו נכתוב כך ישימונו כאינם מאמינים...

(ידוע הסיפור מהחפץ חיים ז"ל, בעת שבא להעיד עדות אופי בבית המשפט. והוצג בפני השופט ש"מספרים עליו שבהיות גנב בביתו, רץ אחריו והתרה בו לבל ימכור את החפצים בפחות משווים, שכן יקרי ערך הם". לתמיהת השופט ואמירתו שאינו מאמין שאכן הדבר נכון, השיבוהו, אף אם קשה הדבר להאמין, אך כיצד תסביר זאת שרק עליו אומרים זאת ולא עליך למשל...)

הוא נפטר בשנת שצ"ג.

לימינו נטמן בנו ומצד השני זוגתו. אגדת "יגיד עליו רער" זה פישרה, לפני יותר ממאתיים שנה חידשו אנשי הח"ק את מצבת המג"ע, ובחפצם לחדש אף את מציבת השוכן לימינו, לא ידעו מי נטמן שם. וכתבו על המצבה "מצבה זו לא נודעת למי, כי ברבות הימים נטשטשו האותיות, ונמחק הכתב, אך יגיד עליו רעו כי הוא אדם גדול" (כך שאין מקום לסיפור זה שלא ידעו מי נטמן, אלא שבעבר ידעו ונשתקע הדבר). שוב נוסף על כתב המצבה "בשנת תקב"ץ נודע ע"פ פנקס הח"ק שכאן מקום קבורת בנו של רבינו בעל המג"ע" (כך נראה בפירוש בצילומי המצבה מקודם המלחמה, נדפסו בספר מגלה עמוקות עה"ת מהדורא תניינא מכת"י ע"פ פרישת שלום בני ברק תשל"ט. הצילומים בסוף ספר בראשית, וראה שם בסוף הספר בקונטרס זכרון רייזל מש"כ הרה"ג יצחק ישעי' ווייס בענין זה).

פה נטמן גם רבינו ה"בית חדש" שהיה קודם רב בבעלז ואח"כ בקרקא, לו מצבה נוספת בב"ק זה. רא"מ אלתר מסביר שכשחידשו את המצבה, תחת לגנוז את הישנה, קבעוה במקום אחר. שמועה אחרת אומרת להיפך, שחידשו את המצבה במקום המשוער, ואח"כ נתגלתה המצבה הישנה במקומה הנכון שקועה באדמה.

ידוע כי היהודי הקדוש אמר כי פעמים רבות מתקשים בלשונות הב"ח כי מרוב דביקותו, לא יכול היה לצמצם עצמו, לסגן כראוי את כתיבתו. כמו"כ ידוע כי החידה"ר היה משנן את דברי הב"ח המפורסמים באו"ח סי' מ"ז, וסיפר כי הצה"ק ר"מ מרימנוב היה לומדם בכל יום, קודם הלימוד. כמו"כ, ידועים דברי הב"ח בסי' ר"ח בענין קדושת פירות א"י. ובריש הל' מילה (דברים שכל אחד צריך לדעת!) בענין שמיה"ב.

בהמשך, רבינו יר"ט ליפמן העליר בעל התוספות יום טוב (בשעת מחלתו הוסיפו לו את השם גרשון שאול) לפי המסורת קברו קרוב לשער, ע"י קבר של עשיר שהוכר בחייו כקמצן כי היה מסתיר את נתינותיו ולבזיון קברוהו בפתח. וכשנודעה אח"כ צדקתו, ציווה התו"ט כי יקברוהו לצדו, לכבדו תחת כי נתבזה, כיום אין זכר שם לשער (הפתח בצד השני, אך לא רחוק ממקום קבורתו יש סימן וצורת הפתח לשער שנסתם ברבות השנים).

את ספרו התו"ט, חיבר בעקבות השתדלות רבו המהר"ל מפראג, שעורר על לימוד המשניות. אכן באותה תקופה, נתפשטו שיעורים במשניות בהרבה מדינות, ובספריו מביא דברים ששמע מרבו.

ברובע הקרוי קז'מיז'. ישנם עוד בתי כנסיות עתיקים "הויכע שוהל" אשר רק שמענו שמעו וראו לא ראינוהו. נכנסנו לביהכ"נ הנקרא "ר' אייזיק ר' יעקל'ס שוהל". לנו תלמידי תלמידי פרשיסחא כה מפורסם הסיפור הידוע אודותיו, כדברי הרבי ר' בונם ז"ל שהסיפור נחוץ לידע לכל אברך אחר חתונתו הנוסע בפעם הראשונה לרבו. הסתפקנו מתי חי אותו ר' אייזיק ומתי נבנה ביהכ"נ. כעת שמעתי שבספר מנהג ישראל תורה ח"ג מופיע בהשמטות לח"א לסי' ק"נ תשובה מס' תורת ח"ן (מהה"ג ר' חיים נתן דמביצר ראב"ד קראקא) שנבנה בשנת ת"ד. וגם שם פרטים בקשר לביהכ"נ הרמ"א עיי"ש ותמצא אם תדרשנו (ר' אייזיק נפטר בכ"ו סיון ת"ג).

בביהכ"נ הנזכר, שוכן מוזיאון, המראה לבאי שעריו, מי היו יהודי קראקא, וכיצד היו נראים יצורים אלו. מוצגים אור קוליים, בובות עשויות כיהודים טיפוסיים ותמונות. באחת התמונות מופיע רבה של פולין לשעבר ר"מ יוסקוביץ בלווית ראש האמונה האכזרית הקתולית, אשר ידה רב לה בהשמדת יהדות שורשית ומפוארה זו. אנו ת"ל יודעים וחיים את העבר וממשיכים את שלשלת הקודש בארה"ק ואיננו זקוקים לתמונות...

מקוצר הזמן הדוחק, לא נתנונו להכנס בביה"ק החדש, שם גנוזים ה"מאור ושמש" ורבי שמעון סופר בן החתם סופר ורבה של קראקא. ר"ש סופר היה מעריץ גדול לתלמידי קאצק רבינו החידושי הר"מ והרבי ר' העניך מאלקסנדר. בנו רבי יואל היה חסיד נלהב ונכנע לרבינו ה'אמרי אמת', ואף העריץ את ה'בית ישראל' בצעירותו.

כשיצאנו מקראקא בתחושת החמצה שלא הספקנו לפקוד את קברו של ה"מאור ושמש" שבבית הקברות החדש, הרגיע ר"ד את הציבור, ואמר היות כי אנו למודים על הסיפור של ר' אייזיק ר' יעקל'ס, שהרר"ב אמר שכל אברך שנוסע פעם ראשונה לרבו חייב לדעתו, לכן עלינו לידע כי אנחנו נוסעים לציוני הקודש כדי לדעת שהאוצר נמצא אצלינו, ואם כבר היינו באיזה מקום והנצחנו אותו בתמונות ולא הנצחנו אותו בלב פנימה, זו החמצה גדולה יותר, שגם כבר היינו במקום כה קדוש ולא לקחנו משם מאומה. אם לא היינו, אפשר ללמוד במאור ושמש וכך לידע שהאוצר נמצא אצלינו...

(בספר שער בת דבים פרשת וארא הביא מעשה בעיר שהיו אנשיה רעים, ומחמת כן לא יכלו להשיג גדול הדור לרב. מה עשו, העמידו בבית החיים מצבות חרותות פה נטמן

הטורי זהב, פה נטמן המג"א פה נטמן רבי עקיבא איגר. ויהי היום ונסע דרך שם גדול אחד והראו לו את המצבות שכאן היו גדולי ישראל, מיד קיבל את הרבנות. לאחר זמן נתוודע לו דהט"ז מנוחתו בלבוב, והמג"א בקאליש, ור' עקיבא איגר בפוזנא, אמר להם למה רימיתוני. אמרו לו אין זו רמאות, בלבוב לומדים בספר ט"ז ואין הט"ז קבור שם, כי שפתותיו דובבות בקבר והוא חי, וכן המגן אברהם בקאליש וכו', אבל פה אין איש שילמד בספריהם והם קבורים כאן)

ר"ד מוסיף כי אביו ה'פני מנחם' סיפר (במוצ"ש ש"ב של ר"ד) את הסיפור עם ר' אייזיק מעט אחרת מהמקובל. שחלם ר' אייזיק שהאוצר אצל חייט שדר תחת הגשר, והחייט אמר כי אני חלמתי שיש אוצר אצל ר' אייזיק מקרקא תחת התנור, נסע ר' אייזיק לביתו חפר ומצא את האוצר.

ואמר רבינו הקדוש, כי כדי להבין סיפור זה נצרך לדעת ארבע הקדמות: (א) חייט מתקן מה שאחרים לא יכולים. (ב) פרנסה בגימ' נשמה. (ג) גשר זה התחכמות בנ"א לעשות דרך מעל הטבע, היכן שבדרך הטבע אין דרך לעבור. (ד) תנור מכשיר את האוכלין, אבל כשיותר מדאי לא טוב. וסיים רבינו, דער וואס פארשטייט פארשטייט. (ועיין בשמועס' מים שלנו תשנ"ד).

חוצות גליציה - - -

בשעה 11 לשעון פולין 12 לשעא"י עזבנו את קרקא הכרך הגדול. כשפנינו מועדות דרומה לתוך תוכה של גאליציה. ביציאה מהעיר, משמאל הכביש אנדרטה ענקית על גבעה סמוכה מציינת את מקומו של מחנה פלאשוב. שם עונו ונרצחו הרבה הרבה יהודים תושבי קרקא.

סמוך לקרקא, עיר וישלצא, שם יש מכרה מלח קדום מתחת לאדמה, יפהפה. כך שמענו, אך שוב לא ראינו ובעה"ב דוחק, כלו מלאכתכם... נוסעים אנחנו...

לאחר נסיעה של רבע שעה, משמאל, היישוב בוכניה, הידוע, כמקום מושבו ומסתורו של הרב הק' מבעלזא ז"ל בימי הזעם, בעת המלחמה האחרונה. משם נס וברח לארה"ק, במסווה של אציל פולני. בבוכניה התקיים גיטו יהודי ומשם הבריחו הרבה את הגבול. ביניהם ר' משה שינפלד שיחי' ובני דודו שאול ויונה זייברט ואחותם.

אנו בגליציה, הנוף שונה מהנוף בפולין הקונגרסאית (מקור השם פולין שחולקה בקונגרס הידוע שקבע את תחומי פולין וחילקה לממלכות שונות פולין שנשארה בידי רוסיה נקראת פולין הקונגרסאית בלשון יהודי פולין "קונגרס פולין"). הנוף בגליציה הרים,

גבעות, בתים קטנים וציוריים, כרי דשא מרהיבים, ימות מעוגלות ומוקפות בעצי מחט גבוהים ותמירים.

אריה דבי עילאי

הגענו ל"ברסקאר" בפי היהודים- "בריגל", שם מצא מקום מנוחתו ה"אריה דבי עילאי" רבי אריה לייב ליפשיץ חתנו של ה- "ישמח משה" ורבה של וישניצא, ובסמוך לו אהלו של רבי פינחס מדומברובא.

ה"דברי חיים" אמר: "אינני לומד שום ספר ממחברי זמננו חוץ משו"ת חתם סופר שהוא ספר נעים, וספר "אריה דבי עילאי" המקדש ומטהר את האדם כמו דף גמרא". אף אמר עליו, כי הוא מטייל למעלה בשמים עם הפאנטאפיל כמו בעה"ב. והצדיק ר"נ מרופשיץ אמר עליו שהוא רבי של רבי'ס.

ידוע כי היה גאון אדיר, ופעם בהיותו אצל רבו בלובלין ביקשו החוזה שילך להמתנגדים בלובלין ויבקשם לדרוש פלפול בבהכ"נ כדי שיראו שהחסידים ג"כ יכולים ללמוד (ידוע כי ר' עזריאל הנקרא ראש הברזל אב"ד לובלין היה מתנגד חריף לחסידים ולחוזה). הם הסכימו בתנאי שהם יבחרו סוגיא כרצונם ויאמרו לו מה שקשה להם בסוגיא, ובאותו מעמד עליו לתרץ ולישב את כל הקושיות. והנה בבואו יום ש"ק כבדוהו לדרוש במס' קנים, הקשה ביותר. והלומדים הקיפוהו בקושיות חמורות, וגם הראש הברזל הקשה, אולם רבי לייבוש נעמד והוסיף להקשות מעצמו במשנה, ואח"כ חזר על המשנה וביאר בעיון עמוק ותירץ את כל הקושיות אחת לאחת בעמקות נפלאה עד שהלומדים איבדו את עשתונותיהם...

הרב א. מ. מרקסון מזכיר שבזכותו של ה"אריה דבי עילאי" נולדה חסידות סאטמאר, שהוא שידל את חותנו לנסוע לובלינה, אל ה"חוזה".

הרה"ח ר' שמעלקא ליפשיץ ז"ל היה נכדו.

על רבי פנחס'ל מדומברובא הנזכר, מסופר כי מכל האדמורי"ם שהגיעו לצאנז היה היחיד שהרשה לו הרה"ח לקחת קוויטעל בתוך תחומי צאנז, ואף הוא בעצמו נתן לו קויטל.

הדברי חיים המשיל עליו משל למלך שהיה לו גן מפואר ומינה את אחד משריו לשמור על הגן, ולמלך אוהב מופלא אשר חשק בכל ליבו לעשות גם הוא שירות למלך, טיפס על הגדר ופצע א"ע כדי להכנס לגן ולעזור בשמירתו, ראה המלך את רוב חפצו והשתדלותו עברו ואמר א"כ גם אתה תהיה שומר לגני. כמר"כ השי"ת נתן לי לשמור על עמו, אולם

ר' פינחס'ל מרוב אהבתו להשי"ת פצע א"ע וקרע את גופו בסיגופים ותעניתים שלקח על עצמו. אמר המלך א"כ גם אתה תהיה שומר לגני.

סימני אנטישמיות מזכירים לנו היכן אנו. כתובת טריה "יודען ראוס" בליווי צלב קרס, שרק לפני שבוע דווח ב'המודיע' על כתיבתו, נגלתה לעינינו על הציון הקדוש בבריגל.

צאנז

מבריגל המשכנו לכיוון צאנז. אגמים פזורים על אם הדרך, ירידה תלולה תחתיה אגם מופלא.

סופר מעט מגדלותו של ה"דברי חיים" זצ"ל. הוזכרה תשובתו (בח"ב י"ד סי' מ"ז) בה כותב לשואל שמתנצל ששואלו בעניני נגלה: "אשר שאל מחילה ע"ד פלפולו בפשטי התורה, לא ידעתי, הלא זה חיינו לעסוק כל היום בגופי תורה והלכות ופלפול ולהשיב שואלי דבר. ואין אנו עוסקים בחכמת הקבלה מתוה"ק רק בשעה שבני אדם על מטתם ואנחנו מנדדים שינה, אבל עיקר עסקינו בש"ס ופוסקים וכו', עיי"ש דבריו המתוקים אודות התמדת התורה בקרב חסידי פולין.

בקשר לכך אמר ר"ד בשם המקובל רבי יהודה פתייה, כי התורה נלמדת בפרד"ס פשט רמז דרש סוד, וע"ז רומז הכתוב "אל תהיו כסר"ס כפר"ד", להתחיל בס'וד קודם 'פשט' דמז' דרש. והוסיף צחות מדיליה, שאולי הספרדים לומדים קודם סוד, כי זהו לפי סדר הר"ת של שמם, ספר"ד. אח"כ הזכיר בשם אביו בביאור לשון מ"ש הראב"ד על הרמב"ם "סברת הכרס", הכוונה למש"כ הרמב"ם שאין לעסוק בסתרי תורה רק למי ש"מילא כרסו בש"ס ופוסקים". וכוונת הראב"ד לשבת, שסברא כזו אין לה מקור מפורש בש"ס, רק היא דעת תורה של כרס שמילא הרמב"ם בש"ס ופוסקים.

בצאנז אוהל משופץ היטב, רצפה מרוצפת מצבות חדשות ונאות עם גדר מוזהבת סביב קברו של הדברי חיים (ממעל נברשת מפוארת). מימינו בנו רבי אהרן שהיה רב ואדמו"ר בצאנז, משמאלו בנו רבי מאיר נתן, אחריהם טמונים נכד השינאוור, ונין. בחדר הכניסה נכדת ה"אמרי נועם" הנשואה לאחד מנכדיו. ליד האהל של הד"ח אהלו של רבי אשר זאלקא ז"ל, רב בצאנז קודם הד"ח. שם גם מקום קבורת אנשי מעליץ שעצמותיהם הועברו לכאן כשנהרס בית הקברות דשם.

את השער פתח לנו יהודי יליד צאנז המתגורר כיום בשוודיה, המגיע למקום פעמיים מדי שנה, ביום היארצייט ובחודשי הקיץ, כדי לשמר ולתחזק את בית הקברות.

כאן סיפר ר"ד, ששמע מאביו שה'אמרי אמת' עבר פעם דרך צאנז, בהמתנה של

כשעתיים בין רכבת לרכבת, ירד לטייל ולסייר בינתיים בעיר צאנז. ושאל אם ידוע היכן היה דר הדברי חיים אם ב'אלט סאנז' או ב'ניי סאנז', אולם אף אחד לא ידע. בהמשך הנסיעה נעצר במקום כל שהוא וירד ועישן את הלולקע (זה היה סימן לזמן גבוה אצלו) והסתובב שם מעט, והמשיך בדרכו. חתנו ר"מ ברמב"צ אלטר הי"ד התעניין לדעת האם אכן במקום הנ"ל היה גר הד"ח. הר"ר ישעי' ארליך מוסיף, כי אף הוא שמע סיפור זה בעצמו מה'פני מנחם', בתוספת נופך, שה'פני מנחם' היה אז ילד, וראה שד' י"מ מתעניין אודות אותו מקום, וביקש ממנו שבאם ידע דבר, יודיענו. בשנת תרצ"ו עת היה ה'אמרי אמת' עם המשפחה בא"י, המתין כל הזמן אם יבוא מכתב מר"מ. ואכן השיגם מכתב מר' י"מ ב"ר משה בצלאל, שבמקום הנ"ל עמד ביתו של הד"ח. כשהגיע המכתב הנ"ל, רץ לאמו לספר את הסיפור, בתוך כך נכנס ה'אמרי אמת' לחדר, וכשסופר לפניו הדבר בהתפעלות, הגיב מיד "וואס איז די וונדער, דער דברי חיים האט דאך גילערנט תורה לשמה".

אנו בעוונותינו לא זכינו להרגיש זאת. ר"ד מבקש מאת הנוסעים, אם מאן דהוא ירגיש משהו, שיודיע...

הוזכר כי בנו רבי יחזקאל משינאוא אמר על אביו הק' שהוא היה מיוחד בג' העמודים שהעולם עומד עליהם תורה עבודה וגמ"ח במס"נ ממש. כמו הסיפור כי אחר חתונתו בא לפניו א' שלא היה לו כסף להכנסת כלה, עמד ומסר את ספריו היקרים שקיבל לחתונתו עם הש"ס היקר החביב לו מכל והטעינם בעגלה לבית הנצרך שימכרם ויקבל הכסף לצרכיו, ואילו הוא ילך ללמוד בביהמ"ד.

גם הוזכרה תשובת החי' הר"ם (בשר'ת הר"ם אה"ע סי' ל"ו) ל'דברי חיים', בקשר לשאלה אם מותר לגרש בע"כ מי שהמתין עשר שנים ולא זכה להפקד. ובסוף התשובה כותב החידושי הר"ם "ויותר טוב שיפעל בתפלתו שיפקוד ה' אותו וכעובדא דרשב"י במדרש הנ"ל (המד' המפורסם בשהש"ר, שרשב"י פעל בתפלתו ישועה לזוג שהמתינו עשר שנים ולא רצתה להתגרש"). רבינו ה'פני מנחם' סיפר בשם הרב מקוממיות ז"ל שהיו להם אח"כ תשע בנות, וכשעלו לארץ נולדו להם עוד שני בנים, והוא הכיר בירושלים את בנם האחרון.

בשעת המחלוקת על צאנז הזהיר הגאון מהרימלוב את תלמידו הג"ר מאיר אריק (הם היו מחסידי רוזין), "אתה מסתובב בקלויזים, שם מרשים לעצמם לדבר כרצונם, דע לך במי מדברים בקדוש עליון כמו הברדיטשובער זצ"ל - "געדענק אז די שכנגדך איז א ברדיטשובר". - כלשון ה'פני מנחם'.

עברנו גם בעיר ריישא, והזכרנו את הגאון רבי אהרן לזין הי"ד רבה של ריישא מחבר ספר ברכת אהרן ע"מ ברכות ודרושים ותשובות, ששימש גם כחבר הסיים. ה'פני מנחם' הזכיר בשמו אימרה מאלפת עה"פ "ותען להם מרים וגו' סוס ורוכבו רמה בים", מדוע דוקא שבח זה הזכירה בשירתה. אלא, התכוונה מרים לומר, דמכך שאף הסוסים טבעו בים, על היותם מסייעים למצרים, מכאן ראוי ומדה טובה מרובה, על חשיבות הנשים בסיועם לבעליהם, וכדברי הגמ' "נשי במאי זכיין באמטויי בנייהו וכו' ונטרו לגבריהו".

בשיעור דף היומי ר"ה דף כ"ח "כפאוהו ואכל מצה וכו' שכפאוהו פרסיים". ביאר ר"ד מה פתאום יכפוהו הפרסיים לקיים מצות מצה? ויתכן לומר בדרך צחות ע"פ המסופר אודות פריץ שלוח ממון רב מיהודי החצר שלו "מושקה", לאחר תקופה, קראו הפריץ, ואילצו לבלוע את שטר החוב, ובכך נתפטר מן החוב. לאחר זמן הגיע הפריץ לבקש שוב הלואה מאת היהודי, אמר לו היהודי "מוכן אני, אך בתנאי ששטר החוב ייכתב על גבי מצה". לפליאת הפריץ, הסביר, כדי שלא אצטרך שוב לאכול נייר, אלא לפחות דבר מאכל...

רימנוב

הגענו לרימנוב המכונה בשפת המדינה "רומנוב", עוצרים בכביש, פנינו בשביל צר ועולים לכיוון בית החיים. שם שני אהלים, מימין אהל הרה"ק רבי מנדל זוגותו הרבנית, (כמדומה שזהו המקום היחיד בו נתקלנו באהל שטמונה גם הרבנית). משמאל אהלו של הרה"ק רבי הירש משרת, תלמידו של רבי מנדל וממלא מקומו, ובנו רבי יוסף שנפטר בתרע"ג שבעים שנה לאחר פטירת אביו. על מצבתו נכתב ששימש באדמור"ת חמשים שנה. (על הצדיק רבי הירש אמרו שזיכך את גופו בתכלית הזיכוך, עד כי גופו האיר כמו נשמות של אחרים. ידוע כי רבים מבניו לא היו מתקיימים ושש עשרה מבניו נפטרו בילדותם, וכשבכתה זוג' לפני הצדיק ר' מנדלי אמר מה אעשה הוא ממשיך נשמות כה גבוהות שאינם יכולים להתקיים בעוה"ז). מסופר כי כשנפטר אחד מבניו, וחיה שמח באותה שבת בלכה דודי בשמחה יתירה. שאלו חתנו, לכל העולם הנך פועל ישועות, ומדוע לא תפעל עבור בניך. השיבו, זאת היא ג"כ עבודת ה'. ומדוע לא יקשה בעיניך על אברהם אבינו ע"ה כשצוהו הקב"ה להעלות את בנו לעולה, מדוע לא פעל וביקש ברחמים עבורו. אלא שאם היה עושה כן, כיצד היינו מתקיימים בגלות ללא זכות עקידת יצחק...

הנוף שם מרהיב במיוחד ביפיו, הרים ירוקים בתים כפריים עם גגות אדומים, נוף מפעים. אצל רבי מנדל מרימנוב הדלקנו נרות רבים לע"נ כמקובל שהבטיח להטיב עם מי שיעשה כן.

לנצ'הוט

פונים לכיוון לנצ'הוט, ומתחממת האוירה לקראת בואנו לקברו של רבי אלימלך מליז'ענסק, שזו התחנה הבאה לאחר לנצ'וט. ר' דניאל מוסר, שרבי מנדל מרימנוב אמר שהוא מזכיר בתפלתו כל מי שמזכיר עצמו אצלו, שאלוהו האיך תספיק והלא אלפי אנשים נזכרים לפניך. אמר רבי מנדל הנני חורט על לבי את שמות האנשים הנזכרים לפני, וכשאני עומד בתפילה עומד אני כשהם חקוקים על לבבי. ואמר ר' דניאל שכן הדבר קודם הנסיעה לרבי אלימלך צריך לסדר כל הבקשות ולחרטן על הלב, ואז תהיה התפילה יעילה, כראוי, בקיצור ולענין.

כאן, לאחר שסופרו (ע"י הרה"ח היקר ר' משה זילברברג שיחי' שבעמלו ויגיע כפיו זכינו לחויה נפלאה זו ולנסיעה המרוממת) כמה סיפורי מופת, על ישועות הפרט שנושעו כשהשתטחו והתפללו על ציונו של הרבי ר' אלימלך, הזכיר ר"ד שאצל הרבי ר' אלימלך אמנם ניתן לבקש על גשמיות, אך יש לזכור שאין הגשמיות עיקר ומטרה בפני עצמה, אלא טפל ואמצעי לקיום יעוד האדם עלי אדמות. וציטט מדברי הנוע"א פ' קדושים שהמשיח לעת"ל יראה לבני אדם אוצרות של כסף וזהב בים הגדול וכל מי שירצה יוכל לקחת. ואח"כ יפרח מלך המשיח לשמים וכל הצדיקים שלא נדבקו בעוה"ז יפרחו עמו, ואילו האנשים הכבדים שנתגשמו בעוה"ז ישארו למטה... ולכן העיקר לא להדבק בכסף. וד"ש "ואברהם כבד מאד בכסף" שלא"א הכסף והזהב היה כבד ולא חפץ להדבק בו.

ונסמך לזה סיפור. מעשה ביהודי עשיר וחכם שהיגר מרוסיה לארה"ב בשנים של מסך הברזל, כמובן שלא נתנו לו לעזוב עם רכושו, ובלית ברירה מכר בחשאי את כל הרכוש תמורת ק"ג רבים של זהב, אותם הותיך אצל צורף מומחה לפסל בדמותו של סטאלין ימ"ש. לפקיד המכס שעמדו בגבול וראו את גוש הזהב במזוודתו ושאלוהו: מה זה? השיב: אל תשאלו "מה זה" תשאלו "מי זה". נו, ובכן "מי זה"? שאלוהו. השיב להם ואמר, הלא תדעו, זהו החבר הדגול שמש העמים וכו' החבר סטאלין, וכעת בעקירתי לארץ קפיטליסטית כארה"ב, ברצוני להראות לכל צאצאי ולהזכיר להם תמיד את דמותו של מגן האנושות וכו'. סע לשלום חבר - השיבוהו, ושחררוהו לדרך. כאשר הגיע בשלום ודרך על אדמת ארה"ב, עצרוהו מיד גם פקיד המכס האמריקנים, מה זה? אל תאמרו "מה זה" תשאלו "מי זה", השיבם. ובכן, "מי זה". ענה היהודי, זהו העריץ האכזר סטאלין, שכלא ורצח במחנות ריכוז רבבות אנשים. כעת בעזבי את ארץ הדמים, חקקתי את דמותו לדראון עולם, למען ידעו דור אחרון, מכרי ומשפחתי וצאצאיהם אחריהם עד עולם, את מראהו של אותו רשע מרושע, סטאלין ימ"ש, שכה הציק ליהודים ומירר את חייהם! "כל הכבוד מיסטר" לך ותצליח! - ענו הפקידים. כשהגיע לביתו החדש והוציא את

תכולת המזוודה, שאלוהו בניו שכבר היו לגמרי מבולבלים, אבא, מי זה? אל תאמרו "מי זה", אמרו "מה זה", נו ובכן מה זה? השיב להם: בני היקרים, זה מיליון רובל טובין ותקילין, כל רכושנו שהותך לזהב, וכעת נוכל להתחיל עמו חיים חדשים בארץ החופש!... נוכל להשתמש בסיפור עממי זה כמשל לענין שהזכרנו. כשהכסף הוא בבחינת "מה זה" שפיר דמי, אך כאשר הכסף עולה לו לראש ונהפך להיות בבחינת "מי זה", וכמו שרגילים בארה"ב לומר "כמה שוה פלוני" (כי שם אדם נחשב ונמדד לפי ערך כספו), אזי הכבידות וההתגשמות מהממון מטים את האדם מדרך הישר.

אנו מתקרבים ללנצ'וט, שהיתה כידוע מקום מושבו של הרבי מלובלין ז"ל קודם שעבר לעיר לובלין. שם מקום מנוחת תלמידו רבי נפתלי מרופשיץ ורבי אלעזר בן ה"בני יששכר" מדינוב. שוחחנו אודות ר"נ מרופשיץ. ר"ד מוסר שאביו רבינו ה'פני מנחם' סיפר פעם (משל חודר עד עמקי הנפש):

ר' נפתלי ראפשיצער היה תמיד מבדח בחתונות. פעם עמד ודרש, דבריו נגעו לליבם של כל השומעים, היו שחייכו והיו שבכו והיו שהתרגשו, רק החתן היה קאלטע גאלער. המשיך ר' נפתלי וסיפר עוד סיפור אחד.

פעם נפגשו איל ואילה בחורשה נאה. המים זרמו והשמש זרחה והעצים מלבלבים. טיילו יחד, רצו ונהנו, מאושרים היו, השתעשעו ועלזו ונהנו זה מזה. לפתע הרגיש האיל שהציידים עלו על עקבותיהם והם מנסים לצודם. פנה אל האילה ואמר, כעת עלינו להפרד ולחפש מסתור. שאלה אותו האילה, מתי שוב ניפגש. ענה האיל: מי יודע, אולי כבר ניפגש על הדלפק של הקצב כשיפשיטו את העור מעלינו. אז כבר הואיל החתן להזיל דמעה...

הושמעו סיפורים משעשעים על פקחותו ושנינותו של הרה"ק מרופשיץ.

בחכמתו כי רבה השכיל להערים ו'להוציא' מהרה"ק החוזה מלובלין, רבו, דבר יקר ערך. גביע מיוחס היה לו לרבי מלובלין. כל החסידים השתוקקו מאד לשתות הימנו ולו פעם אחת, אך הדבר נבצר מהישג ידם, כיון שהרבי שמר על גביע זה שמירה מעולה ולא הניח לשום אדם לגעת בו ומכ"ש לשתות ממנו. אמר רבי נפתלי, אני אצליח. אומר ועושה. באחד מערבי השבתות בימי הכפור, הורגש מחסור עצום בבצלים מכיון שיבול הירקות באותה שנה קפא והתקלקל מרוב קור. הה"ק מלובלין היה מקפיד מאד על אכילת ציבעל, ידע ר"נ כי הרבי לא יוותר על אכילת ציבעל בש"ק כנהוג, הסתובב הרופשיצאי בשוק והנה צדו עיניו איכר מוביל עגלת בצלים, הזדדז וקנה ממנו הסחורה כולה, התחפש לאיכר והגיע עם עגלתו לסביבות ביהמ"ד כשהוא מכריז בקול רם על סחורתו. התנפלו

עליו החסידים לקנות הימנו לרבי הקדוש, משראה ה'איכר' כך, אמר רק לרבי בעצמו אני מוכן למכור! לא הועילו כל ההפצרות ו'האיכר' הובל אחר כבוד לבית הרבי. שם דרש מחיר פעוט לסחורתו, כוס י"ש. הזדרזו להביא ספל י"ש גדול, אך לפתע, כאילו במקרה נפלו עיניו על הגביע המיוחס, אני רוצה לשתות בגביע הזה! הכריז. לא הועילו איומים הפצרות או תחנונים, ה'איכר' בשלו, רק בזה אני רוצה לשתות, ואם לא תתנו לי אני אסתלק עם בצלי לעיר אחרת. מחוסר ברירה נכנע הרבי לדרישתו והסכים שיתנו ל'איכר' המגושם לשתות מהגביע הקדוש. רק קירב האיכר את הגביע לשפתיו, הופתע הרבי לשמוע את קולו הצלול והמוכר מברך בדחור'ר ברכת שהכל, ולוגם מהגביע... או אז העלה הרבי מלובלין חיוך על שפתיו, הלא זה נפתלי שלנו...

את השוטה שנא ר' נפתלי תכלית שנאה. וכך אמר: אינני נותן לעמי הארצות לעבור את סף בית מדרשי, משום מעשה שהיה באחד בור ושוטה מופלג שחפץ להפגין את ידענותו המופלגת בלה"ק, והכריז בקול: פתחו את החלון כדי שתכנס הרוח בתוך הרבי... פעם ביקש שלא יקראו לו יותר (בעליה לתורה) "מורה מורינר", כי היום בלכתו בשוק שמע קצב אחד פונה לחבירו ואומר, היום שחטתי שור בריא, מה אגיד לך, זה היה 'מורה מורינר'...

גם לשוואנץ-חסידים, העושים מעיקר טפל ומטפל עיקר, היתה לו דרך מקורית לאלפם בינה. מעשה בצעיר שעקב אחריו וראה שהוא נוטל את ציפורניו בעש"ק אחרי טבילתו במקוה. פנה אליו האברך, שהבין כי יש כאן רזין דרזין בהקפדתו ליטול הצפרנים דוקא אחרי המקוה ולא לפני כן, בארשת חשיבות, וביקש לדעת "טעמו של דבר". לאחר הפצרות מרובות השיבו ר' נפתלי, 'סוד' זה אוכל לגלות לך רק אחרי כר"כ תעניות וכר"כ טבילות ותפילות, כך נתן לו סדר יום מפורט של זיכוך והתעלות. אחר כלותו מסכת תענית ושאר 'ענינים', נגש האברך אל ר"נ בסילודין, כולו דרוך ומוכן לשמוע סתרי תורה. גילה לו אז ר"נ בלחישת רב משמעית: הטעם הוא, כי אחרי המקוה, הצפרנים רכות יותר וניתן לקצצן בקלות...

השומעים מאמינים שבסיפור זה טמון רובד עמוק יותר, ור"ד מעלה השערה לפי סיפור שאירע עמו בילדותו אצל אביו הק' ה'פני מנחם' זי"ע. בילדותו של ר"ד ראה ווארט בפירוש הטור הארוך, ויתרוצצו הבנים, מפני שעשו היה איש שער ועקץ בשערותיו את יעקב. ואמר זאת לפני אביו בשם ספר תולדות יעקב יוסף (הוא סבר כן מפני שהיה זה בפרשת תולדות, וזכר שראה זאת ב"תולדות"). ה'פני מנחם' הגיב מיד: דבר זה לא מתאים ל"תולדות", ואם הוא כותב דבר כעין זה, יתכן שכוונתו לשערות שהם מותרות הגוף

ומרמזים לקליפות, וזה העיקר ליעקב אבינו ע"ה, שהיה "חלק" מכל ה'סירכות' הללו. לפי זה יש אולי להסביר כאן, שהצפרנים (- הקליפות) נעשים רכים יותר אחרי המקוה ונקל להסירם... (ועי' בשארית נתן עמוד שס"ה).

הגענו ללנצהוט, בבית הכנסת בו התפלל החוזה בשנותיו המוקדמות בהן דר כאן. בית הכנסת היה סגור, לאחר שתדלנות הגיע שומר ממשלתי במדים ופתח את הדלת. בהיכל בית הכנסת ציורים ואיורים למכביר נפלאים ומרהיבים בכל צבעי הקשת, כל תפילות השנה והאמירות השונות מצויירות וכתובות בגובה הקירות. בארבעת הכתלים, על עמודי הבימה ובכיפתה. התפללנו מנחה בבית כנסת זה בחדר צדדי בו לפי המקובל התפלל החוזה.

מול בית הכנסת אחוזה ענקית של הגרף פוטוצקי, המשמש היום כמוזיאון. לא הוכנסנו פנימה מחמת האיחור, אך די בהתרשמות מהמראה החיצוני, גינה ענקית סביב, מזרקות ערוגות פרחים ופסלים. סביב סביב כרויה תעלה שבעבר היתה מלאה מים, ושימשה להגנה מפני כניסת אורחים בלתי רצויים.

שם יש שומר אלקטרוני המרים קולו וזועק על מי שמעז לדרוך על הדשא...

ר"ד טוען שיש להפיק מכאן תועלת ליר"ש, כפי המסופר על ר' נטע ציינוורט ז"ל, חסיד ועובד ה', שביקש פעם עם השכמת הבוקר לברר בדחיפות מי נבחר לנשיאות ארה"ב. השומעים תמהו עליו, חסיד שכמותו מתעסק בדבר חולין שכזה לפני התפילה, אך הוא הבהיר כי ברצונו לברך שלא עשני גוי כשהוא מכוון כנגד הגוי המאוס ביותר.

אנו ממשיכים לקברו של רבי נפתלי מרופשיץ. באהל אחד, מימין, רבי נפתלי צבי מרופשיץ, באהל השני רבי אלעזר בנו של ה"בני יששכר" שגר בלנצוט, נפטר בשנת תרכ"ה. יש לציין שר"ג לא גר בלנצוט אלא רק נטמן שם, וכמסופר שסמוך לפטירתו היה בעירה קטנה שהיה שם מנין יהודים וביהכ"נ ובית קברות, ושאל ילדה אחת מדוע צריך גם בית כנסת וגם בית קברות, הלא אם ימות מישהו לא יהיה לכם יותר מנין. והשיבה, בית הקברות הוא עבור האורחים מבחוץ! ואח"כ הבינו שרצה לרמז שלפעמים נצרך להקבר מחוץ לעירו.

הרבי ר' אלימלך - - -

בכפר קטן ופשוט שכל יחוסו הוא ששימש משכן לגדול תלמידי המגיד וממלא מקומו, רבם ומאורם של כל צדיקי הדור. שם בתוך בית קברות גדול בירכתי הכפר נמצא קברו הקדוש של הרבי ר' אלימלך ז"ע אשר לאורו מתחממים כל בית ישראל עד ימינו אנו.

כידוע שהיה רבינו ה'פני מנחם' (עיין פרשת ראה תשנ"ג) מפליג בדבר הרבי ר"א, שביטל את התעניתים לתיקון תשובה, והתענה עבור כל הדורות ממנו עד סוף העולם.

זכות מיוחדת היא להשתטח על קברו, וכפי שאמר האבני נזר שכל צדיקי הדורות כבר עזבו את מקום מנוחתם ועלו לא"י לבד מהרבי ר' אלימלך. ומי שיודע למה משתטחים על ציון הרשב"י יותר מכל התנאים יודע למה משתטחים על ציון הר"א יותר מכל הצדיקים (אביר הרועים).

כאן אמר הציבור תהילים בהתעוררות ותפילת ערבית מעומקא דליבא. בבנין על הקבר אוהל אמצעי מצבה ענקית מגודרת של הנוע"א, בקיר מלפנים שלש מצבות, שם נטמנו, בנו רבי אלעזר, בנו רבי אליעזר ליפמן, בנו של ר' אלעזר ושני חתנים. מימין חדר ספח וכן משמאל חדר עם שולחן ומקום להדלקת נרות, האוהל נמצא בתוך בית קברות יהודי בו נשארו לפליטה מצבות רבות.

סמוך לבית הקברות יש בנין שנקנה ע"י יהודים מחו"ל שם יש מקוה וחדרי אכסניה לבאים לעלות ולהתפלל על קבר הנר"א. לבקשתינו מלא הגוי את המקוה במים צוננים. שילמנו סך דולר אחד דמי כניסה, וטבלנו לתוספת טהרה. יה"ר שיתקבלו כל תפילותינו.

עלינו על האוטובוס ונסענו לובלינה. נסיעה כשעתים מגאליציה לפולין. שוכנו בבית מלון בשם 'ויקטוריה' ללינת לילה, לובלין בהשוואה לוארשא נראית עיר מיושנת המחדשת פניה מעט, וכמו"כ בית מלוננו.

ישיבת חכמי לובלין

בבוקר פנינו למבנה ישיבת חכמי לובלין בעיר לתפילת שחרית. בנין זה, כמה ממון ונפשות שיקעו אחב"י בו, והזילו זהב מכיסיהם לבנינו - בנין בית היוצר לבני עליה. כל זאת פעל הגאון רבי מאיר שפירא המופלא והמוכשר שהתבלט בכשרונותיו בכל גולת פולין המעטירה, וזאת בדור של חכמים וסופרים גדולי עולם וגאוני תבל. על בנית בנין זה מסר רבי מאיר שפירא את נפשו במלוא מובן המילה, מסירות נפש פשוטה כמשמעה. את כל כוחותיו ובריאותו השקיע עבור בנין זה ועבור קול התורה שנשמע בו.

בבואנו שמה חרפה שברה את ליבנו בראותינו כי שפחה תירש גבירתה (כלשון ה'אמרי אמת' בתיאור על חברון במכתבו המפורסם על הספינה), תחת 'לכו בנים שמעו לי' שהיה מצוטט בעבר על הקיר מופיע כיתוב קולג' בלע"ז...

פנים הבנין אח ואחות וצחצחות... בלבוש לבן, כל הבנין מלא בריח תרופות. בית ספר

לרפואה נקרא שמו כיום. תשע שנים בלבד שימש הבית לייעודו הרוחני שלשמו נבנה, ומזה ששים שנה משמש הוא את מחריבי ובוזזי עמינו בארצות אירופה.

אולם לחיזוק יש להזכיר כי על אף שהמבנה היקר לא נשאר בידינו, אולם התעוזה להקים עולה של תורה בגאון וברוב עוז ותעצומות עם מס"נ נשאר בידינו. ידוע כי החילונים בפולין תמהו על ה"חוצפה החרדית" לבנות עבור ישיבה מבנה כה מפואר ומרשים. הם הבינו כי רק לאוניברסיטה מתאימים מבנים כאלו, ואילו לומדי התורה צריכים להשאר במרתפים אפלים ובחדרים טחובים וחשוכים, ולאכול 'מים' כמקבצי נדבות. מלבד מה שבמשך שנות קיומה הקצרים זכתה להקים גדולי תורה וענקי רוח ששימשו ויבלטו משמשים עד היום הזה כמגדלי אור להרבצת תורה ויהדות.

בקומת הכניסה של הבנין, חדרו של רבי מאיר שפירא, לשם ולמרפסת הסמוכה לו נכנסים המבקרים היהודים. חדר ארוך וצר, שם יש ספר תורה, כסאות, ושולחן ארוך, אשר עליו כנראה נאמרו שיעוריו המפורסמים של הרב. התפללנו שם תפילת שחרית עם קריה"ת וסעדנו את לבנו בפת שחרית.

ר"ד מספר ששמע מאביו מרן ה'פני מנחם' זי"ע, כי כשר"מ שפירא התכוון לנסוע לגרמניה לשם איסוף כספים, נכנס להפרד מה'אמרי אמת'. אמר לו הא"א, אומר לך דבר מה, הרי כתוב 'כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה', וא"כ איך כיום אנו מנהיגים בישיבות סדרי לימוד של יום שלם ללא מלאכה. אלא שזה בבחי' של מתו אחיו מחמת מילה שדוחים לפי שעה מצות מילה דאורייתא עד שיגדל ויתחזק כוחו, כך גם דין זה של תורה ומלאכה גרם (בדורות האחרונים) למיתה רוחנית לכ"כ הרבה מאחינו וחייבים לדחותו לפי שעה. כשהגיע ר"מ שפירא לדייטשלאנד (-גרמניה), שאלהו אחד הרבנים שם שתי שאלות. אחת, האם כבודו מאמין בכל סיפורי המופתים הרבים שמספרים החסידים הפולניים על רבותיהם. ב', האם נכונה השיטה שלכם שהבחורים לומדים בישיבות כל היום, והלא אי' כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה. השיב לו בהתפעלות: הרי קושיה אחת שלך מתורצת בשניה... וסיפר לו שהרבי מגור ידע ברוה"ק משאלה זו וטרח כבר קודם לענותו התשובה.

עוד סיפר, כי רמ"ש והגאון רבי מאיר דן פלאצקי ז"ל נפגשו פעם באמריקה בעת נדודיהם להחזקת ישיבותיהם, הוא לישיבתו בלובלין, ורמ"ד להחזקת המתיבתא בוורשא שעמד בראשה, נדברו ביניהם שילכו יחד ויתחלקו בהכנסות. טען רמ"ש שמגיע לו ששים אחוזים מההכנסות המשותפות מאחר ולו ישיבה גדולה יותר. רמ"ד שתק. ביצאם לבתי הכנסת דרש רמ"ש דרוש עצום בפלפול שהרשים את כל שומעיו. אחריו נתכבד רמ"ד

לשאת את דבריו, נעמד רמ"ד והחל בפלפול עצום לדחות אחד לאחד את כל דברי הגרמ"ש, כל חידוש בדבריו הציג כאינו נכון ומלא תמיהות. כשראה רמ"ש כי כלתה אליו הרעה, שלח לו מיד פתק זעיר בו הוא מסכים לחלוקה שווה. תיכף ומיד החל רמ"ד להפוך הקערה על פיה באומרו: הכי קטן רבי מאיר שפירא בעיניכם כי יטעה כל כך, ובנה יסוד חדש לתרץ את כל דברי הרמ"ש ולהעמידם על מכונם... סיים ר"ד כי לא היה מאמין לסיפור זה אם לא היה שומעו מאביו הקדוש מספר זאת בשם הרב מפיטסבורג ז"ל.

בישיבה בלובלין, מכוונה המוכרת בקבוקי שתיה, פחית קולה בזלוטי וחצי, על אם הדרך (בין קאצק לפיעטרקוב, בעת השאירנו המדריך הגוי הממהר... חשופים לשמש ולרוח, וישב לאכול בניחותא עם ידידו הנהג) מחיר בקבוק של ליטר קולה שלש זלוטי'ס בלבד.

בית הקברות בלובלין

מכאן יצאנו לביה"ק החדש בעיר לובלין פה נתלווה אלינו מדריך פולני דובר עברית, שלבסוף נתגלה גם הוא כשונא יהודים... שם בביה"ק אהלו הריק של ר"מ שפירא שארוננו הועבר (בשנת תשי"ח) לא"י, שם היו נמצאים גם אהליהם של רבי לייבלי אייגר ובנו רבי אברהם'לה ורבי צדוק הכהן ממשיכי דרכו של רבי מרדכי יוסף מאיז'ביצה. אך כיום לא ידוע במדויק את מיקומם. כל ביה"ק חרוש בלי כל סימן לקבר כלשהו בכל השטח הענק. (בשולי בית הקברות נבנה אהל במקום שנמצאה שברי מציבה של רבי אברהם'לה, אך כפי הנשמע אינו המקום הנכון).

בית הקברות החדש חצוי באמצעו, הפולנים בנו עליו לאחר המלחמה כביש המפסיק את ביה"ק לשנים. מעבר לכביש רואים את המשך בית הקברות, גם שם כמו בחלק הראשון גדרו יהודים נדיבי לב את ביה"ק.

אנו פונים לביה"ק הישן שם מקום מנוחתם של ראשוני למדני פולין, ושם מקום מנוחתו של אבי חסידותנו חסידות פולין רבי יעקב יצחק מלובלין, תלמיד הנועם אלימלך ורבו של היהודי הקדוש הרבי ר' בונם והרבי מקאצק שכולם נסעו אליו מי מעט ומי הרבה פעמים. בפי עם נקרא ה"חווה מלובלין". ומסופר, שלכן נקרא כך, כי הרבי ר' אלימלך חילק את כוחותיו לפני פטירתו לתלמידיו, לר' מנדלי מרימנוב את מוחו, למגיד מקוזניץ את לבו, לאוהב ישראל מאפטא את פיו ולשונו (וכידוע הגדרת החידושי הר"ם שהיתה לו בפיו משקולת של זהב), ולחווה את עיניו. ואכן רואה היה למרחוק, וחווה אמיתי. כמו כן מסופר כי בנערותו קשר את עיניו הטהורות ימים רבים לבל יביט בהבלי העולם, בעקבות זאת נחלשו עיניו וראייתו הגשמית אך נודככו עיניו הרוחניות ובחזונו

היה צופה בכל העולם.

בפי רבוה"ק היה נקרא "דער רבי פון לובלין".

הזכרנו שהחידושי הרי"מ אמר שספרי חסידות נכתבו כ"א לדורו חוץ מספרי הרבי מלובלין שנכתבו לכל הדורות. כמ"כ אמר כי הוא נקרא ה"רבי" כי הוא הרבי של כולם.

ר"ד סיפר כי מאטיל בתו של ה'אמרי אמת' שאלה את אביה מיהו הרבי הגדול ביותר אמר לה אביה "דער רבי פין לובלין איז דער רבי פין אלע רעביס" (י"א כי השיבה בלשון זה, "כשהרבי מלובלין היה אומר 'להפנות אליך כל רשעי ארץ' היה מזכיר את עצמו יעקב יצחק בן מאטיל"). וכן סיפר ר"ד כי אביו ה'פני מנחם' החזיק עצמו כתלמיד החוזה מלובלין, ואכן מידותיו היו דומות למידות החוזה, הכנעה ושמחה, כמו שאומרים בשם החידושי הרי"ם שהרבי מלובלין היה כולו הכנעה ושמחה, וכן ספרו הם רק הכנעה ושמחה. בדרשה לתלמידי הישיבה סיפר ה'פני מנחם' (הקלטת בקול הדף) שאביו היה מדריך ללמוד ספרי חסידות כל אחד לפי מהותו. "לי הוא אמר ללמוד ספר עבודת ישראל וספרי הרבי מלובלין".

(מסופר כי השפ"א ביקש מנכדיו את הכת"י של ספריו, ואח"כ אמר כי בכ"י הקדושה זה משהו אחר לגמרי, כי דבריו מלאים הכנעה ושמחה כמו שהיה הוא עצמו).

כשיצא לאור הספר תורת החוזה מלובלין עם הסכמת רבינו ה'פני מנחם', חתם רבינו את שמו "השפל באמת". המדפיס ר"י גרינצייג לא יכל לראות כבלע את הקודש וביקש את רשותו להשמיט מילים אלו. אך בעותק הפרטי שבביתו עמד רבינו והוסיף על הסכמתו בכל כרך "השפל באמת". כמ"כ זהו גם הספר היחיד שרבונו כותב שם את שמו ושם אמו: פ. מ. בן פייגא מינטשא, כחסיד המזכיר עצמו אצל רבו.

הוזכר הסיפור המפורסם שהרבי מקוצק בבואו ללובלין בפעם הראשונה רכש אולר, וכשגילה לו זאת הרבי מלובלין ברוח קדשו, אמר לו הרבי מקוצק "עם רוח הקודש לא תקנו אותי". ר"ד אומר שניתן להסביר זאת כי הרבי מלובלין חפץ לבדוק לשם מה הגיע אליו הרבי מקוצק, האם לשם שמיעת מופתים ונבואות או לשם לימוד דרך בעבודת ה', והרבי מקוצק בקנותו את האולר רימז שבכוונתו שיקרע את לבו כבסכין. ואומר ר"ד שלכן נקרא בפי חסידי פולין (גור וקאצק) "הרבי מלובלין" ולא "החזקה", כי "רבי" משמעותו מורה דרך ולא בעל ישועות.

עולים במדריגות צרות לבית הקברות הישן, נפגשים תחלה במצבה המיוחסת לר' יעקב פולאק. על המצבה נרשם שזה מקום מנוחת רבי יעקב הלוי, היא מיוחסת בלבד לרבי יעקב פולאק, אך אין הדבר ברור, כי במשך שנים רבות נעלם מקום קבורתו.

רבי יעקב פולק נקרא בפי העם "אבי שיטת החילוקים". אך זהו רק פן אחד באישיותו הנפלאה, רבי יעקב פולק הוא אבי פולין היהודית פולין הלמדנית החרדית, אשר היתה כמשואת אש לכל הגולה בארבע מאות השנים האחרונות של יהדות אירופה. רבי יעקב פולק הצית את אש התורה בכל רחבי פולין. ביזמתו ובהשראתו נפתחו ישיבות רבות בכל רחבי המדינה. בחורים רבים ובני נוער הלכו שבי אחרי דרכו הנפלאה בלימוד, ונשבו בקסמיה. כך עלתה ונתעלתה יהדות פולין לממדים אלו. לא ידוע היום מגדלותו העצומה, ואינו מוכר כ"כ בעולם התורה, מאחר ולא השאיר אחריו חיבור כתוב, מחמת ענותנותו, ומחמת שסבר שכל אחד צריך ללמוד את הש"ס מעצמו ולא ללמוד את סברותיו של חברו. רבי שלום שכנא מלובלין חותנו של רבינו הרמ"א היה תלמידו המובהק. אף הוא כרבו לא השאיר אחריו חיבורים מהטעם הנ"ל. (טעם זה גילה רש"ש עצמו לפני הסתלקותו לבנו).

אחרי זה פנינו לקברו של הרבי מלובלין, שם שפכנו שיח והתפללנו לישועת הכלל והפרט. על קברו מצבה גדולה, וכפי הנראה אותנטית, מגודרת לאחרונה בגדר ברזל סביב. בעמדינו על קברו של רבי מזכיר רא"מ מרקסון כי ה'אמרי אמת' פנה פעם לרב אחד ואמר לו, לכם היה את הגר"א מוילנא לנו היה את הרבי מלובלין, ואמר בשם הרבי מלובלין עה"פ (בפ' השבוע פ' ראה) "אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל" כמו שבצבי אי' שישן כשאחת מעיניו פתוחה, כמו"כ כשהאדם אוכל ועוסק בגשמיות צריך להיות לו עין אחת פתוחה לשמים (ועיין בפנ"מ דברים תשנ"ה שמאריך נפלאות במאמר זה).

רבי נתן לוברט ז"ל היה רגיל לומר בשם הרבי מלובלין תירוץ נפלא על קושית המנחת חינוך, במה שדרשו חז"ל את הפסוק (בפ' ואתחנן) "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" על שמירת הגוף. והלא הפסוק כפשוטו מדבר רק על שמירת הנפש כמו שכתוב "כי לא ראיתם כל תמונה", ונשאר בצ"ע. גם הרבי מלובלין הקשה קושיא זו, ותירץ כי כונת התורה שלא יחשוב האדם כי בהיותו עוסק בעבודת השי"ת עליו להזניח ולהפקיר את בריאות גופו כליל, ולא להשגיח על אכילה שתיה ושינה וכדו'. כי הרי השי"ת הוא רוחני ולכן כשעובדים אותו אין להביט על עניני הגשם והחומר. לכך אומרת התוה"ק "כי לא ראיתם כל תמונה", דכמו שהשי"ת בא לדבר עמכם לא הליבש את עצמו בלבוש גשמי, אף שבא להראות לבשר ודם גשמיים. כמן כן אתה אף שאתה בא לפניו לעבדו אינך צריך להיות רוחני כמלאך. (נדפס בספרו של הרבי דברי אמת עה"ת).

בהמשך, קברו של רבי שכנא חותנו ורבו המובהק של הרמ"א. הזכרנו שבמס' סנהדרין שלו על מאמר הגמ' בסנהדרין צח ע"ב שכל אחד מהאמוראים אמר ששמו של המשיח

כשמו של רבו והביא לכך רמז מהפסוק, הוסיף בגליון הגמ' ואני אומר שכנא שמו, שנאמר "לשכנו תדרשו ובאת שמה". ידוע כי הרבי מלובלין היה שולח מפקידה לפקידה להתפלל על קברו, באמרו: פלוני, ונקב בשמו של גדול קדמון הטמון שם בביה"ח, מתנגד עלינו. אולם הרבי ר' שכנא מחזיק עמנו!

כמו כן היה אומר שכל הצדיקים בלובלין כבר הלכו לא"י, ורק הר"ר שכנא נשאר להגן על העיר, ולכן אין לצפות לישועה בתפילות ובקשות אלא על קברו בלבד.

סמוך לו, לפניו בשורה, הגאון המפורסם רבי עזריאל "ראש הברזל", שכיהן כרבה של לובלין בתקופת הרבי מלובלין.

כמאה צעדים משם בין עצים וצמחיה עבותה, מצבתו של המהרש"ל, רבי שלמה לוריא, שהיה גדול וזקן בדורו, ועמד בראש ישיבה גדולה בלובלין. תלמידו המובהק והחשוב היה רבינו הסמ"ע רבי יושע וולק שחיבר גם דרישה ופרישה על הטור, פירושו 'סמ"ע', הוא הפירוש הראשון שנתחבר על השלחן ערוך. הסמ"ע היה בתחילה תלמיד הרמ"א, אך כותב ש"זכה להכנס לפני ולפנים לפני רבו המהרש"ל". מזכיר הוא את הרש"ל רבות בספריו בשם מ"ו (מורי ורבי). המהרש"ל סבל רבות בחייו ממתנגדיו ורודפיו, מה גם שלא היתה הפרוטה מצויה בכיסו, וכותב הוא להרמ"א (שר"ת מהרש"ל סימן ט"ז) שלא היה עומד אפילו חודש ימים בסבל אותו הוא עובר כי לא ניסה באלה ואשריו שזכה לשני עולמות בחייו.

המהרש"ל כתב את ספרו הבהיר "ים של שלמה" כדי להוכיח שאין צורך בספר שולחן ערוך הלכה פסוקה, כי כל אחד מחוייב להוציא את הפסק מסוגיית הגמרא והראשונים ולא מפסקי הלכה מוכנים. ולכן הראה דוגמא בספרו יש"ש כיצד פוסקים מתוך עיון בסוגיות הגמרא (כיום בזמנינו שהשר"ע התקבל כספר הלכה בכל תפוצות ישראל וכתורה מסיני, אמורים דברי הרש"ל לגבי ספרי הקיצורים למיניהם שלא יהיו איש לפסוק מהם ללא לימוד ההלכה במקורה). עד היום משמש ספרו מאבני היסוד בליבוני ההלכות. הרש"ל התנגד גם לשיטת הפלפול והחריפות היתרה וכותב ע"כ בהקדמת ספרו הנ"ל. כן מספר הוא שם על נס שאירע לו בישבו ללמוד ליד נר שאמור היה לדלוק שעה קטנה ולסוף דלק לילה שלם, ובזה ראה המהרש"ל אות משמים שמעשיו רצויים (גם זה לא עומד כיום בשורה של המופתים הנפלאים המסופרים על ימין ועל שמאל באינפלציה של דורנו השפל באמת).

(כיום שמענו מר' מיכאל סננבויס תלמיד יח"ל שסמוך למהרש"ל יש ציון של ר' אברהם מוכר ירקות. אשר בחייו היה אדם פשוט למראה וכינויו מעיד עליו. היה נסתר כל

ימיו עד לפטירת המהרש"ל אשר ציוה בעת פטירתו שר' אברהם מוכר ירקות ימלא את מקומו ברבנות ובהרבצת התורה (מקור הדברים ראה 'שם הגדולים' בערכו), וחבל שלא ידענו לבדוק ולגשת על ציונו בעודינו במקום).

יצאנו מביה"ק, עולים על הרכב המובילנו בחוצות לובלין שהיתה דורות על דורות עיר ואם בישראל. לכל אורך ההיסטוריה של פולין, היתה לובלין הבולטת שבעיירותיה, בדור הראשון, רבי שכנא, ואח"כ המהרש"ל, ואח"כ בנו של ר"ש – רבי ישראל, שהיה אף הוא ראש ישיבה (ו"א גם אב"ד) בלובלין עד לפטירתו בשנת ש"ט. אח"כ, מהר"מ מלובלין (מפורסם בשם זה, משום שתשובותיו ה"ל ע"י בנו בשם 'שו"ת מהר"ם לובלין' מיד לאחר פטירתו. קנה לו שם בעולם התורני ע"י הגהותיו החשובות ופירושיו החריפים שנקראו בשם 'מאיר עיני חכמים'). אח"כ החוזה מלובלין, אח"כ אדמור"י בית לובלין ורבי צדוק הכהן, וממש עד המלחמה היתה עיר מלאה חכמים וסופרים כשבסוף ימיה זכתה להכיל בקרבה את הגאון רבי מאיר שפירא וישיבתו הגדולה והמפוארת יח"ל.

לשאלתנו שמענו מהמדריך כי בית הכנסת של המהרש"ל (שעמד עד המלחמה ובו היה מתפלל הרב רמ"ש מלובלין לעיתים מזומנות) נהרס כליל, ועל גביו נסלל כביש שלהוותנו ברגע זה אנו נוסעים עליו.

ראינו מספר בתים אשר שרדו מלפני המלחמה. כן הצביע המדריך על מבצר עתיק שבו עינו הנאצים ימ"ש בשנות הזעם את יהודי לובלין וכאן החלו בפעולתם הנפשעת להכרית את שם ישראל וזכרם, ה"ד. עברנו על פני הרובע היהודי העתיק, גם שם נמצאו בתים ישנים מאז, כמה מהם משופצים חלקית, חלק מהבית ישן וחלקו חדש.

מיידאנק - - -

אנו יוצאים מהעיר מתקרבים למחנה האימים "מיידאנק", לשם הובלו יהודי לובלין והסביבה להשמדה ע"י כוחות הרשע והטומאה של הגרמנים ימ"ש.

לפני בואנו שמה דיבר הר"ד כמה מילים, והסביר כי במקומות אלו רוחשת עד היום איוושה קלה ושקטה של מסירות נפש עמידה בנסיון זעקות יהודיות שנמהלו בדם קדושים המושלכים לאש, והאוויר כולו ספוג בקדושה וגבורה יהודית שכל כולה אומרת קידוש ה'. במקום כזה מחוייבים אנו להשתדל ולהפנים בעצמינו חלק מאיוושה זו, ולא להחמיץ את הרגעים שבהם אנו שם בדברים חולפים ומיותרים.

"מיידאנק": קול דמי אחינו זועקים אלינו, המראות המחרידים הניבטים מכל אבן מקיר וכפיס מעץ אינם מניחים לנו לרגע. המחשבה שהנה במקום זה אחינו ואחיותינו

עצמנו ובשרנו הקדושים והטהורים, עברו את הנוראה שבטרגדיא האנושית "עת צרה הוא ליעקב אשר לא היתה כמוהו מאז היתה ישראל לגוי" (כלשון הא"א במכתו הידוע). כאן על האדמה הזו ירדו והשחיתו מלאכי חבלה שדים ורוחות, אכזריים שביצורים שבכל היקום. כאן ביצעו הם את זממם הנורא והמבעית, כאן הפכו הם את מבחר הבריאה והיצירה לדומן עלי אדמה. קדושי עולם גאוני תבל, יהודים שקידשו שם שמים בכל רגע ורגע מחייהם, יהודים שעבודת ה' והמידות היו לחם חוקם מיום עמדם על דעתם, גאונים שבכל פינות הארץ שיחרו לפתחם וציפו למוצא פיהם הפכו פה ל'מספר', ראה ה' והביטה...

מפי המדריך הפולני שמענו כי הגרמנים ימשיכו ביכרו את ביצוע הפתרון הסופי מאשר ההצלחה בחזיתות, ולכן ריכזו את מירב מאמציהם במחנות ההשמדה על חשבון הלחימה בחזית, בימי תבוסתם, הועידו את הרכבות, לשילוח ה"סחורה" למחנות המוות ותחת הסעת חיילים מחזית לחזית או למקומות הנדרשים! כי השטן בעצמו היה מדריךכם ומורה דרכם.

כאן במיידאנק להבדיל ממחנות ההשמדה באושוויץ ובירקנאו ואחרים נשארה הזוועה כמות שהיא, חיות הבר לא הספיקו לפוצץ את המבנים המפלצתיים כשם שעשו במקומות אחרים, ולכן לא היה צריך לשחזר ולבנות מחדש כדי להדגים את מעשי הרשע. כאן הכל בדיוק נשאר כמו שהיה.

נכנסנו לצריף הראשון. בחדר הקידמי מספרה, בפנים חדר רחצה עם ברזי רחצה בתקרה, לצידם כמה בריכות קטנות וגבוהות, בשעת הרחצה עקבו הם אחר היהודים אם לא מחביאים הם בקפלי גופם מטבעות זהב או יהלומים. ואדם שתנועתו נראית להם חשודה שלחוהו לרחוץ בתוך הבריכה שם עורבב חומר הקאה, כל הנכנס שמה נתקף בבחילה והקאות, שמא בלע הוא לתוך גופו איזה חפץ יקר ערך, ה'נחוש' בדחיפות למאמץ המלחמתי של הפיהרר העריץ ימשיכו.

משם נכנסים לתאי הגזים שם הומתו אחבי הטהורים במיתת חנק. בחדר צר ונמוך נדחסו הקדושים, מאות רבות של יהודים יראים ושלמים חסידים ופרושים, אנשים נשים וטף. בתקרת החדר שתי ארובות מרובעות, דרך שם השליכו הרשעים גבישי גז, שבטמפרטורת החדר החמה נהפכו לגז רעיל שהמית בחנק במהירות דייקנית. כשהחום לא היה מספיק גבוה, היו הם זורקים תינוקים וילדים קטנים ממעל לראשי המבוגרים כדי ליצור חום ולחות, שהגז יפעול ביתר יעילות. לעתים החדירו קיטור דרך חור בקיר החדר, כדי לייצל את מכונת ההרג ע"י הגברת החום. מזויע היה לשמוע מפי המדריך הפולני כי

כשפתחו והוציאו את גופות הקדושים, תמיד מתחת היו החלשים והקטנים וממעל הגדולים והחזקים, כי בגבור המחנק ורית הגז הרעיל ניסה כל אחד להגביה עצמו ככל האפשר, וכך נשארו החלשים למטה.

ליד חדר גזים זה נמצא חדר אחר נסיוני, פה הזרימו הרשעים גז נוזלי, תקרת החדר נמוכה יותר. צמוד לחדר זה חדרון קטן בו זכוכית משורינת דרכה אפשר להביט לתוך חדר הגזים, שם עמדו שטני עולם, רופאים גרמניים ארורים כדי ללמוד על תגובת הנידונים וכמה זמן אורך להם המות, וכל זה כדי להתייעל ולחסוך בהוצאות...

בדלת המשורינת של חדר הגזים מבפנים יוצא צינור חלול באמצע הדלת. בצינור זה הבינו שטנים אלו, יאחזו הנחנקים בכל כוחותיהם בעת התפשט הגז הנוראי, וימשכו בו כדי לפרוץ את הדלת, בו ברגע שמושכים יצא מהצינור החלול והמחורר מנה נוספת של גז רעיל והניס את הנחנקים פנימה לכיוון מרכז החדר. כך תגבר הצפיפות ועמה החום והלחות, מה שיעיל מאד ובעיקר חסכוני...

על קירות ותקרות תאי הגזים מבחינים עד היום בעקבות הגז הרעיל בדמות כתמים כחולים חזקים ומזעזעים.

שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם...

מחוץ לבנין הדלת בה הוציאו ה"זונדר קומנדר" - פלוגות הנקיון, את גופות הקדושים, לאחר שהרשעים שיערו שכולם מתו, ולאחר ששחררו את האויר המורעל דרך פתחי האודור. עם כל זאת לא העז גרמני לגשת לפתח ולהוציא את הגופות, אלא שלחו את הזונדר קומנדר לעשות זאת. הם היו תמיד יהודים שעשו בהם שימוש חודשים מספר, ואח"כ הוציאו למות, ולקחו חדשים תמורתם. סביב לצריף זה שוחה כדי לנקז את כל הנוזלים שיוצאים מצריף זה.

שם בין עצי ליבנה כרו בורות גדולים ושם הבעירו את גופות הקדושים (-לפני בניית המשרפות), אשר נהפכו שם לאפר עד יבוא ינון ויקומו לתחית המתים.

אף מאפרם של הקדושים מצאו הנאצים שימוש יעיל, הם זיבלו בו את הירקות שגידלו עבור המחנה (סופר לנו על מפקד נאצי ימ"ש שנגס בקלח גזר ואמר אני אוכל עשרה יהודים. ימ"ש'ו).

אח"כ נכנסנו לצריפים אחרים, צריפי מגורי האסירים. שם דרגשים מעץ בכל דרגש שכבו כעשרה אסירים כשראשם מופנה כלפי חוץ. בקצה החדר בתי שירותים, מצד השני ליד הפתח מיטה שולחן וכסא, לשימוש זקן האסירים, ה"בלוק עהלסטעהר".

נכנסנו לצריף בו דגם של המחנה בשנים ההם עם תכניות הרחבה והכפלה שאמורים

היו להתבצע, מקום הצריפים, מגורי האסירים והסוהרים הגרמניים, מקום בתי המלאכה ועוד.

המשכנו לקרמטריום שם התנורים המזעזעים ליד חדרי גזים נוספים מלבד אלו שראינו בפתח המחנה, פה הקימו את המקום בשנים מאוחרות יותר, כשרצו הרשעים למהר את "הפתרון הסופי".

בפתח, חדר ובו שולחן, כאן בדקו כל גויה ביסודיות אם אין בה דבר ערך כלשהו. אח"כ תאי הגזים, בהמשך, התנורים, ופתח שדרכו הוציאו את האפר.

ליד מבנה זה אנדרטה ענקית עשויה ככיפה גדולה. תחתיה אפר הקדושים (6 טון! שנמצאו בשעת שחרור המחנה) מעורב בעפר (כדי שלא יתפזר ברוח).

סמוך לאנדרטה מקום בו רצחו בשנת תש"ג שמונה עשר אלף וארבע מאות יהודים ביריות ביום אחד לקול צלילי המוזיקה הרעשנית של החיילים שנועדה להשתיק את קולות הנרצחים, כשראו שמתקרב יום אידם והרוסים קרבים ופחדו שלא יספיקו... תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה'.

בלב נשבר ודואב עזבנו את המקום, שהותיר בנו רושם עז שלא ימחה במהרה.

קאצק - - -

פנינו מועדות לעיירה קאצק.

לאור מזג האויר הקר והשמש הזורחת בעוז, נזכר ר' דניאל ששמע מאביו, שפעם נסע זקינו ה'אמרי אמת' זי"ע ביום כ"ב שבט היא"צ של הרבי מקאצק, והיו כפור ושמם מעורבין זה בזה. העיר ה'אמרי אמת' ואמר: אזוי ווי דער קאצקער רבי האט ליב גיהאט, דער פראסט זאל קנאקען און די זוהן זאל באקען. וד"ל..

ר' דניאל הזכיר קודם בואנו את הסיפור ביהודי שהגיע לרבי מקאצק בבקשה לישועה. שאלו הרבי למה אינך מתפלל בעצמך. איני יודע להתפלל, ענה היהודי. גער בו הרבי: א"כ יש לך בעיה גדולה יותר, שאינך יודע כיצד להתפלל. כמ"כ אנו באים לקאצק, קשה להעיז ולבקש בקשות במקום קודש זה, אצל השרף שביטל עולם ומלואו בהבל פיו, מקום שורש האמת, אין לנו אומץ לבקש. אולם יש לנו עצה לבקש שנדע כיצד להתפלל, ועי"ז נוכל גם אנו להוושע כאן.

מרגלא בפומיה דה'פני מנחם', בקאצק ופרשיסחא היו מדריגות, אבל אעפ"כ היונגלייט כיום אין להם מה להתבייש במעשיהם והתנהגותם.

בקאצק בית קברות בתוך יער של עצים סביב, שם תקועות מצבות רבות בקרקע

הטובענית (וי"א טובענית ודר"ק). מצבה אחת גדולה על מקום האוהל בעבר, בהמשך מצבה זו נראים בבירור יסודות האוהל שנהרס כליל. שמענו שהמקום נקבע עפ"י עדויות מדוייקות ביותר, הן של יהודים שהיו כאן לפני המלחמה, והן של (להבדיל) גויים תושבי המקום שהיו כאן כל השנים, והצביעו בעינים עצומות על המקום המאושר ע"י היהודים.

במצבה הגדולה קבועות חמשה לוחות שיש. מימין מצבת הרב דב זאב רפפורט מגזע הש"ך חתן האדמו"ר מקאצק ורבה של העיירה קאצק. מסופר כי הרבי מקאצק נתן בו את עיניו לחתן, אך אביו ששמע את שמע קאצק וחריפותה סירב לשידוך, לפתע חלה הנער היניק וחכים וחיוו היו בסכנה, או אז, הבין האב כי עליו להיענות להצעה. שנים רבות חי הרד"ז בקאצק וכלכל את שיבתה של חותנתו הרבנית הזקנה. נוסע היה לגור אל החידושי הר"ם.

לידו מקום ריק, אח"כ מצבת רבי בנימין בנו של הרבי מקאצק שנולד אחרי שתי בנותיו התאומות (אשת האבני נזר ואשת הרב רפפורט), ולפני בנו הצעיר רבי משה ירוחם הקבור בוורשה בסמוך לקברו של רבי יעקב מאיר בידרמן.

רבי בנימין היה חתנו של רבי אברהם מרדכי בן החידושי הר"ם, ונפטר בגיל צעיר מאד בהיותו בביקור אצל אמו בקאצק נחלה ונעדר, ושם מקום קבורתו.

לידו מקום קבורת 'השרף המעופף' כהגדרת האבני נזר, על מצבתו חקוק על משקל לשון הגמרא במגילה, 'עיר גאריי הרה וילדה עיר טאמשוב גידלה שעשויעה אוי נא לה אמרה קאצק כי אבדה כלי חמדתה', ועוד לשונות מופלגים. נוסח המצבה המקורית של הרבי מקאצק ובניו גשמו ע"פ העתקתו של פ. ז. גליקסמאן בספרו הידוע 'דער קאצקער רבי', שהו"ל בלודז' לפני המלחמה (הספר תורגם ללה"ק ע"י הוצאת 'נצח' בשם "הרבי מקוצק וששים גבורים", ולהם פתרונים מדוע אין מהדירים ספר משובח זה), וכשהוקמה המצבה מחדש לפני כעשר שנים שוחזר הנוסח ע"פ ההעתק שבספר הנ"ל.

לידו מקום קבורת בנו הגדול הרב הקדוש רבי דוד, שמילא מקום אביו בעיירה קאצק, ואליו נסעו חריפי החסידים מליטא כדוגמת ר' אלעזר ביאליסטוקער. אחריו ציון בנו הבכור של רבי דוד, רבי יעקב יושע, ששימש באדמו"רות בסוף ימיו.

זקני הרב החסיד ר' משה יוסטמן, אשר נסע לאדמו"ר ר' משה מרדכי בן ר' חיים ישראל מפילוב, ואח"כ לאחיו ר' יוסף שהנהיג בקאצק וקראו עליו את הפסוק ודור רביעי ישובו הנה, סיפר כי באוהל בקאצק ראו שיש אלקים בשמים כי האדמה הרכה בלעה לתוכה את המצבות וכולם שקעו באדמה לבד ממצבתו של הרבי הזקן וכן מצבתו של ר' דוד (ששקעה רק בחלקה) אך כל המצבות היו עד ראשם שקועות בארץ.

לאוהל בקאצק היו נכנסים ללא הכובע העליון כמו שנהגו בחיי האדמו"ר הזקן להיכנס אליו, מאחר ובעת גזירת הלבוש היו גדולים שסברו שיש למסור הנפש ע"ז כ"ערכתא דמסאני", והוא סבר שאין למסור את הנפש עבור הלבוש. ולכן לא העזו בחייו להכנס אליו עם הכובע, וכך נהגו באוהל לאחר פטירתו.

מחוץ לביה"ק התפללנו מנחה בשדה הפתוח. כמה אברכים יצאו לטבול בנהר העובר בכל רחבי פולין וגם כאן בקאצק - נהר הווייסל, ואנו דימינו לטבול בנהר הדינור שעדיין יוצא מקאצק ומטהר את העולם כולו ע"י צאצאיו ותלמידי תלמידיו, שומעי לקחו וההולכים בקצות דרכיו.

פה עלינו על האוטובוס, ובכל מאודנו אבינו לשאוף לקרבנו את ניחוחה המיוחד של העיירה המיוחדת קאצק, שכל כך הרבה שמענו ותיארנו לעצמינו אודותיה. שאפנו לדרך על רגבי עפרה לחוש ולנשום את אויר הפסגות הזורם בת, לדמיין לעצמינו את אבות אבותינו מהלכים בתוכה, מאלפים את יצרם ומכניעים את חומריותם מזככים עצמם ומזקקים את אמיתיותם כמנורה שהכניס שלמה אלף פעמים לכור. אך המדריך הגוי האיץ וגער בנו, כלו מלאכתכם וצאו כי רבה הדרך לפנינו, אף לרגע קט לא הרשה לעצור, ואף לא לצלם את ביתו של ר' יוסלה האדמו"ר האחרון בקאצק. וממש גירשנו מן המקום, יה"ר דיסקול בעגלא למטרפסיה.

בפינת הרחוב ביתו של ר' יוסלה בן רבי חיים ישראל בן רבי דוד בן האדמו"ר הזקן, בית ועליה על גביו באמצע הגג. לידו שורת בתים עתיקים מאז. היתה לו גם ישיבה בקאצק בה למדו תורה כשהוא דואג לכלכלת הבחורים תלמידי הישיבה. זקני ר"פ יוסטמן שי' שלמד שם וזוכר את מראה המקום לפרטי פרטים, סיפר כי לב טוב היה לו ובימי תשעת הימים בקשם כי יערכו סיום מדי יום, וציוה עליהם לקחת תרנגול חודו מחצרו ולשוחטו לסעודת המצוה.

שם גם מצבה לזכרו של ברק יוסלביץ גבור יהודי שנלחם בשורות חיילי פולין להצילם מידי כובש זר, הוא הפך לדמות אגדית בקרב גויי הארץ. ליד נהר הווייסל הזורם שם נחפרו ברכות דגים ומהם מתפרנסים תושבי המקום.

יצאנו מקאצק. ביציאה נהר רחב מאד, עוברים עליו ע"ג גשר מתכת ארוך. אנו נוסעים לכיוון לודז' דרך של כשלוש שעות, יערות עבותים בכל צד וצד. קרובה לקאצק היא העיר ראדום, לאחר מכן במרחק ארבעים ק"מ מקאצק, העיירה פילוב עיר בת שלשים אלף תושבים, שם כיהן באדמור"ת נכד הרבי מקאצק ר' חיים ישראל ובנו רבי משה מרדכי בעל "מדרש משה" אחריו.

בדרך עברנו את "אופוטשנה". נזכרנו ברבה הצדיק התמים שרבים הסיפורים המהלכים על צדקותו ותמימותו. בעיירה זו, עיירה פרטית ששייכת לאדון מקומי כיכר באמצע העיר כבדוב העיירות, עד היום מתקיים שם יריד ביום חמישי, מנהג שנותר מימי היהודים ששלטו בעיירות אלו, ועבורם ועבור צרכי שבת נערך היריד בימי חמישי בשבוע. כך שמענו מהמדריך הגוי דובר העברית שהואיל בקטע זה לפתוח את פיו ולומר משהו...

השקיעה הארוכה הפולנית לא נגמרת, אנו בדרך.

חולפים על פני העיירה סילוב עיירה עניה ודלה. כך סביב לכל עיר ועיר כפרים קטנים ודלים, תושבי הכפרים לוקחים כל אחד את מרכולתו ובאים לכפר ביום השוק למכור זה בא בפרתו וזה בא בכבשתו או בחמורו. בסילוב עובר הנהר פיליצה.

כפרים זעירים כעשרים שלשים מטר אורכם לאורך הכביש המתפתל. בתוכם היו יהודים מועטים שגרו בהם, לא היה להם מגן לא לשבת ולא לחול, לחגים עזבו את כפריהם והיו מגיעים הם וכל אשר להם לעיר הגדולה. שמענו מהמדריך שעשרות אלפי כפרים כאלו פזורים ברחבי פולין הגדולה.

פיעטרקוב

החושך רד ואנו בפיעטרקוב העיר רבתי, בתיה מיושנים. באחד הרובעים בית הכנסת היהודי, בנין ענק מחוטב בחיטובים נאים. המדריך הפולני הרשע לא נתננו רדת, בצוותו על הנהג, סע! (נודע כי בו שוכנת כיום ספריה מקומית). ליד בית הכנסת שכונה יהודית של פעם. הגענו לבית הקברות, בו אוהל לבן, מקום מנוחת רבי חיים דוד ד"ר ברהנדר שהיה אדמ"ר בפיעטרקוב. החזירו בתשובה רבי דוד מלעלוב לאחר שריפא את כלתו, ו"א כי עבר רכוב על סוסו ביום הכיפורים ליד בית מדרשו של רבי דוד, ושמע שאגת "חי וקיים נורא מרום וקדוש", נמשך פנימה, הציץ ונפגע...

לעת זקנתו ומחלתו בא לבקרו בעל ה"תפארת שלמה", בראותו כי רבי חיים דוד בוכה שאלהו מה זה ועל מה זה, והרי "הימים הראשונים יפלר". אמר לו רבי ח"ד אינני בוכה על חטאי העבר, אדרבה נהפכו הן לזכויות אינני מוותר על אף אחד מהם. והמליץ ה'בית ישראל' ע"ז את הפסוק לא תתעב אדומי (אדומי – חטא, "אם יהיו חטאיכם כשנים"), כי אחיך הוא, עהר קען נאך זיין מיט דיר א גיטען ברודער. (יש לציין כי בס' נחמד וגעים להח"צ ר"ב מקוסוב אי' כ"י אחיך ר"ת אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, שזדונות כזכויות יהיו, לכן לא תתעב האדומי...).

בית הקברות בפיעטרקוב משומר היטב. וכן המצבות שבו שלימות יחסית. המקום

מטופל נקי ומנוכש מעשבים ע"י שומר שגר בתוך תחום בית הקברות. שם גם אוהלי נכדי הסבא מראדושיץ אך המצבות אינם.

אלכסנדר

בדרך לאלכסנדר, שמענו מאת ר' דניאל עובדא מפעימה, אותה סיפר הרבי ר' העניך לשפת אמת.

לאחר פטירת החידושי הר"מ, נסע בתוך הבאים לאלכסנדר אחד הרבנים מחסידי החידושי הר"מ שהיה ידוע בתמימותו. רב זה עדיין לא ידע מיהו הרבי החדש באלכסנדר, אך בשמעו כי החסידים נוסעים לאלכסנדר נסע גם הוא שמה. לפני הכנסו אל הרבי הלך לטבול במקוה, שם פגש את הרבי רבי העניך, שאל אותו הרב: "פראשניצער רב (מקום רבנותו ומגוריו של הרבי ר' העניך לפני נשיאותו), איהר פארט אויכעט קיין אלכסנדר"?... סיפור זה שמע ה'פני מנחם' מאחיו ה'לב שמחה' ז"ל, ששמע זאת מאביהם ה'אמרי אמת'. בספרו זאת לבנו ר"ד הוסיף ה'פני מנחם', כי דרכו של הרבי ר' העניך ז"ל היתה ידועה בסיפור דברי צחות, אולם השפ"א וה'אמרי אמת' לא נהגו להגיד הלצות, ומה ראו על ככה להעביר מעשה זה איש מפי איש. אלא, המשיך ה'פני מנחם', זאת כדי ללמד דרך שאף אם אין יודעים ומכירים עדיין מיהו ומהו הרבי, אם העולם נוסעים שמה יש להצטרף אליהם ולנסוע.

הרא"מ מרקסון מספר כי אחר פטירתו של החי' הר"מ כידוע נתפלגו החסידים וחלקם נסעו להגה"ק ר"א מטשכנוב ויש שנסעו להה"ק ר"י מנשכין (כמו שכותב הה"צ ר"ב מטשיזוב להשפ"א מגדולת הה"צ הנ"ל. יש להעיר כי המכתב נדפס בצמוד לשאלת השפ"א אודות הר"ר העניך, ולכן יש שחשבו כי התשובה היא אודותיו. אולם ידוע כי כונתו שם על הה"צ מנשכין). והרב מברוק (הה"צ ר' אברהם לייב זצ"ל) שהיה גאון וקדוש מחשובי תלמידי קאצק וגור (חברינו ר' יעקב העניך רוזמרין הוא מצאצאיו), לא מיהר לנסוע לאלכסנדר. כשהגיע לאלכסנדר, נתן בואו חיזוק רב לחסידים שהחליטו כי מקומם באלכסנדר. ובליל ש"ק נתפרסם בין החסידים כי בהכנסו לרבי אמר לו: שלום עליכם אברהם ליב, גם אתה חשבת כי אינני רבי? אספר לך כי אכן רבי אנכי! פתח הר"ר העניך וסיפר לו כי בהיותם בפרשיסחא נהגו גדולי התלמידים להכנס מפעם לפעם לר"ב להזכיר את עצמם. פעם אחת אמר להם הר"ב, אינכם צריכים להזכיר את שמותיכם בפני, יש לי סימן לשמכם. להרבי מקאצק אמר כי שמו נרמז בפסוק "ויצחק בא מבא באר לחי רואי" מבא ר"ת מנחם בן אסתר. גם על הרבי מוורקא עשה הר"ב סימן, אבל לך אברהם לייב לא איכפת הדבר כי לא נסעת אל צדיק זה. לחידה"ר אמר כי משיח הוא ר"ת

של שמו, יצחק מאיר בן חיה שרה. הבינותי כי הוא ממנה את כולם לרבי'ס, כי על בפסוק באר לחי רואי מתרגם התרגום "בירא דמלאך קיימא איתגלי עליה", וגם משי"ח רומז על מנהיג גדול. גם אני הזכרתי את שמי אולי גם אותי יכתיר. אמר לי הרבי גם עליך יש לי פסוק: "אלקים חשבה לטובה", חשבה ר"ת ח'נוך ה'עניך ב'ן ש'רה. הרהרתי בלבי מהי כונת חשבה לטובה, שמא רק חסיד לא רבי? תיכף נזכרתי כי אחר התיבות "חשבה לטובה", כתוב "להחיות עם רב". סיים הרבי ר' העניך "נו אברהם לייב וואס זאגט איר, מיט 'להחיות עם רב' קען מען זיין אגרויסע רבי"? בשעת מעשה, המשיך רבי אברהם לייב, אחז הרבי בידי וחזר על דבריו כמה פעמים, מיט 'להחיות עם רב' קען מען זיין אגרויסע רבי?

סיפר א' מקרוביו כי ביקר אצלו והארץ עמו בדברי חסידות שעות ארוכות והיו אנשים רבים צובאים על פתחו, ובשום אופן לא הניח לפתוח הדלת. ושאל אותו מדוע יצער אותם להשאירם כל הלילה מבלי להכניסם פנימה. השיבו הרבי ר' העניך: איני יודע אם לא עדיף שאשאירם בחוץ, כי קודם שנכנסים אלי יש להם עכ"פ הרהור מעניני חסידות, אבל כשהם יוצאים נשכח מהם כל ענין החסידות, כי הם ישכחו מכל מה שדברו עמי...
עמי...
 (1234567)

הר"ר משה זילברברג מספר סיפור יקר ששמע מאת הרה"ח ר' משה לודמיר שליט"א. מעשה בבחור שנפל למרה שחורה ר"ל, ניסו לטפל בו באופנים שונים ולא הועיל. לבסוף הביאוהו להרבי ר' העניך, אולם הר"ר העניך לא בירכו ברפ"ש. ניסו כמה וכמה פעמים להכנס. לבסוף א"ל הר"ר העניך תבואו מחר בשעה פלונית באמצע היום. בהגיעם, ניגש הרבי לחלון, בזזית הרחוב עמד כפרי מוכר ביצים, רימז לו הרבי לעלות. בבואו שאלו למחיר הביצים, כל ביצה כך וכך, השיב. א"ל הרבי כמה יש לך כאן, אני רוצה לקנות את כולם. ענה הכפרי נספור ונראה. הראה לו הרבי שיעמוד וישלב ידיו זו בזו ע"ג גופו, והרבי החל מוציא ביצים מן הסל, סופר, ומניחם ע"ג ידיו של המוכר. כשסיים, סטר לו הרבי על פניו ואמר, נו נראה מה אתה יכול לעשות, עכשיו אני יכול לתת לך, אף שאתה גברתן וחזק. הלה נותר המום. למראה המחזה העלה הבחור המדוכא חיוך על שפתיו. מיד תפס הר"ר ה' בידו ובירכו. אח"כ הסביר כוונתו, כי למי שיש לו מרה שחורה אינו יכול לעזור, הייתי צריך להביאו לידי משהו שמחה כדי שאוכל לעזור לו.

אנו בלאדז' עיר מגורי אבותי מלפנים, עיר חרושת ענקית, כיום בת מליון תושבים. אנו ברחוב המקביל לרחוב פיעטרקובער רחובה הראשי של לאדז', שם עמד בית החרושת של אבות אבותי, אשר קדשו שם שמים בהופעתם החסידית המלאה חרף עשירותם המופלגת. שם עשו חסד עם פועליהם היהודים ודאגו לכל מחסוריהם ולתנאיהם

הסוציאליים עוד הרבה לפני שדבר כזה היה מקובל בעולם. שם הקים אבי אבי זקני ר' יעקב וידיסלבסקי הנגיד המפואר שטיבל של גור באחד מחדרי הקומפלקס הענקי של בתי מסחר ודירות מגורים. שם הוא חילק צדקה למכביר לעניים וקשי יום, ובפורים כשהיה משתרך תור ענקי לפני דלתו מדלים ורשים, היה מוציא כל פעם את ארנקו מחדש כדי לקיים מצוה ביגיעה. שם באחד החדרים כתב הסבא ר' העניך בעצמו ספר תורה לאחר שעבד במו ידיו את הקלף, לקיים "ועתה כתבו לכם" בעצמו דייקא. בשעה זו, ידעו כל הפועלים והסוחרים כי אין כניסה. שם היתה ואולי יש כיום סוכה העשויה זכוכית. ושם לאחר מלחמת העולם הראשונה בימי מלחמת הבולשביקים האדורים (הקומוניסטים), התקיימה חתונת ר' חיים אלעזר אלטר בן רבי מנדיל מפאביניץ וחתן ר' העניך באחד מאולמות בית החרושת. מדפים ארוכים של סחורה שימשו כפרנצ'ס של היום, בהם שכבו החסידים והציצו בחרדת קדש על הרבי העורך שולחנו, לאחר ששנים רבות לא זכו לכך בעקבות המלחמה. שם גדל דור ששמע לקול רבו ועלה לארץ ישראל במסירות נפש תוך השלכת חמדות תבל מאחרי גוום וביסורי ארץ ישראל. כפי שכתב לר' העניך רבו וקרובו ה'אמרי אמת', חביבין עלי יסורי ארץ ישראל שאתה מקבלן באהבה. ובזכות זה הקימו הם משפחה ההולכת בדרכי אבות חיים וקיימים בארץ הקודש.

סיפר רבינו ה'פני מנחם', כי דרכו של ה'בית ישראל' היתה לרחק בתחילה את החפצים קרבתו, כדי שישארו המסולתים, ורבים מהם אכן היו נושרים. אולם ר' העניך לא הרפה, וזכה להיות ממקורביו.

בתוככי לאדז' רואים אנו שלטים המצביעים לפאביניץ המפורסמת הסמוכה ללאדז'. השלטים המצביעים על הדרך לבזיזין מזכירים לי מה שסופר מפי ניצולי לאדז' על הבריחה ההמונית של הגברים (אז דימו לחשוב כי הרשעים לא יעשו מאומה לנשים ולקטנים), ביום בו נכבשה לאדז' לפני גייסות הנאצים (לאדז' נכבשה לפני הערים האחרות, והגרמנים כינוה בלשונם "ליצמנשטאדט"). סיפר לי ר' מוטל מיירנץ כי שוטרי המקום עמדו בצמתים שבתוך העיר והחוו בידם לבורחים שיברחו דרך בזיזין בלשונם "דא בזיזינה". גם רבינו ה'לב שמחה' וחותנו רבי נחמיה היו בתוך הבורחים, אך כשהגיעו ללויביטש שאינה רחוקה מוורשא (מקום כהונת משפחת בידמן ברבנות), נוכחו כי במקומות אחרים המצב אינו יותר טוב, וחזרו ללאדז'. חוץ מה'לב שמחה' שכנראה המשיך אז בדרכו לוורשה כדי לפגוש באביו הקדוש.

נכנסנו לאלכסנדר הסמוכה מאד ללאדז'. נזכרנו ממכתב השפ"א לר' יחיאל מאלכסנדר ("קדוש יאמר לר' - כלשון המכתב), אשר שאל עצה מהשפ"א כשהחל להנהיג עדה אחר פטירת רבו רבי בעריש מביאלה, האם לקבוע מושבו בעיר אלכסנדר ולקנות את בית

המדרש מידי בן הרבי ר' העניך שלא המשיך אחריו בהנהגה. מענינת תשובת השפ"א היות והעיר אלכסנדר קרובה ללודז' הגדולה, וכיום החסידים עשו להם מנהג על כל דבר קטן וגדול באים אל הרבי לשאול ולכן אולי לא כדאי... ואולי ההיפך... אך עכ"פ שיתפשר היטב עם בן הרבי ר' העניך.

שם בבית הקברות מצבה לרבי ר' העניך. לא רחוק ממנו מצבה ענקית ועליה לוחות שיש, מימין ר' בצלאל יאיר בן הרבי ר' יחיאל שלא שימש באדמור"ת, חתנו רבי יהודה משה טיברג-דנציגר אביו של הרבי מאלקסנדר דימינו, אחריו ה"ישמח ישראל" בן רבי יחיאל, שהיה האדמו"ר המפורסם ביותר של אלקסנדר, היה ידוע בחכמתו ובצדקותו. אצלו היה ה'אמרי אמת' לפני פטירתו לבקרו. לידו אביו רבי יחיאל שהיה בנו של רבי פייבל מגריצא מחסידי הרבי ר' בונם, רבי פייבל הנהיג חצי שנה בין רבי יצחק מוורקא לבנו רבי מנדיל, אחריהם הנהיג רבי בעריש מביאלה בן הצדיק מטשכנוב, ואחריו רבי יחיאל. אחריו טמון בנו השלישי של רבי יחיאל רבי שמואל בעל התפארת שמואל, שהנהיג אחר אחיו הישמח ישראל, בנו רבי יצחק מנחם האדמו"ר האחרון דאלכסנדר נעקד עק"ה בשנות הזעם.

משם חוזרים דרך לאדז', ודוהרים לורשה בעברינו על פני סוכטשוב ואמשינוב. החברים הנוסעים נרדמו מעייפות. אורחין רחיקא וצוותן בסימא עם ר' דניאל, סיפורים לרוב קולחים ועובדות מחייה התוססים של פולין היהודית לשעבר. אנו הטינו אוזן ושמענו קצת על חסידי גור שהיו דרים בלודז', בראשם הרה"ק רבי נחמיה'לה הצדיק תמים. קצות דרכו עיין בספר לבם של ישראל בסופו קונטרס "כבוד חמיו".

אחד מתושבי לאדז' היה ר' בונם לזין, איש אמונו של ה'אמרי אמת'. ר"ד סיפר שאביו הקדוש מגור סיפר לו שפעם הגיע אליו לודז'אי אחד ורצה לדבר סרה ברבי בונם לזין אחיו של הרב דבנדין חמיו של לייבל טמקין בן הרבנית פייגא מינטשא, וה"מקורב" של ה'אמרי אמת'. ואמר ה'פני מנחם' אמנם אותו אחד רצה לספר בגנותו, אך מתוך דבריו אתה למד שבחו, שהיה יושב בבית חנותו ומעיין בספר ופקידיו היו מנהלים את המסחר כשהוא עסוק בספריו בגמרא או בשפ"א, ורק מפעם לפעם "זורק" הערות לגבי המחיר וכי"ב. והפלא היה שמיד כשאשה נכנסה לחנות, בלא להבין כיצד הרגיש בדבר, כמאליהם היו עיניו ננעצות בספר שלפניו וכל אותה עת לא היה מגביה ראשו מן הספר כלל. באחת הפעמים שהיה נוכח אותו יהודי בבית מסחרו של רב"ל ראה כיצד אחת מבנותיו נכנסת ואביה אינו מזהה אותה, מתעמק בספריו, היא מתקרבת אליו, והוא אינו מפנה מבט לעומתה, עד שאמרה לו: אבא! הלא זו אני! גם אז לא הרים את ראשו רק שאל וועלכע

קרוין ביסטו? (שכן היה קורא לבנותיו בשם "קרוין", חנה'טשי קרוין שרה'טשי קרוין). כך ניהל אתה את השיחה. (בתו, היא אמו של ר"ב לויין שיחי' מנהל הסמינר, אשתו בזיו"ש של בן דודה ר"פ לויין).

הזכרנו כי בן הרבנית לייבל היה קרוא לצבא, והשתדל להפטר מהם, ואמו הזכירתו תדירות אצל בעלה ה'אמרי אמת' ולא ענה לה מאומה. כשהשתחרר שלחה האם מברק למחותנה בשמחה לבשרו מהבשורה הטובה, ושלח המחותן אצלי אין זה חידוש, כי הרבי הבטיחני על כך. ובאה בטענה אל הרבי מדוע לא אמרת לי, אמר לה הרבי "א מאמע איז אנדערש א מאמע דארף בעטען".

תחת אחד השיחים שמעתי מרא"מ בנימינ'ס שר' איצ'ה (בן ה'אמרי אמת') איבד פעם חפץ חשוב בוורשה, ואמר הרי חדל אמרו "איזהו שוטה המאבד מה שנותנין לו", אך הרי זה סתירה למה שידוע שהכל משמים? ותירץ שכשמוצאים אח"כ ע"ז נאמר איזהו שוטה, אך אם לא מוצא כלל כמוני כעת, זה בא בגלל גזירת שמים...

ווארשא

שוב השפילוננו אנשי המלון הרעים על דבר שבר החלון ע"י רוח פרצים וורשאית. בכלל יש לציין שבקרקא - גליציה התנהגות גויי הארץ סבילה הרבה יותר מהתנהגות הוורשאים, או שאר עיירות קונגרס פולין. כך נהגו עמנו עובדי המלון בקרקא באדיבות יחסית הרבה יותר מאשר בוורשה שפנים זועמות להם ותאדיבות מהם והלאה, וכך נהגו עמנו הגויים בכל מקום בואנו להתפלל בבתי הקברות עמדו בחוץ עם כלי מים הם ובניהם ונשותיהם. אמנם ציפו הם לתשלום שכר אך האדיבות הגליצאית מרובה מהפולנית.

מה שיש לציין כי בולטת מאד האדיקות הקתולית המוגזמת בפולין, צלמים רבים בכל מקום שמזדמן ללא גבול, אם זה דמויות פסלים אלילים או דמויות שתי וערב, שכמעט בכל סיבוב ראש נתקלים בצלמים אלו, ובבתי קברות שלהם (כן ירבו) אין קבר שאין בו צלב. משא"כ במדינות אחרות שביקרנו כמו צ'כיה סלובקיה והונגריה שם בין כמה קברים ישנו צלב אחד, פרט המלמד על דתיותם היתירה, אמונה יתירה ועיוורת זו היא אחת הסיבות להטמעתם במנזרים של ילדי ישראל שנמסרו בידם למשמרת בימי מלחמת העולם.

בבקר נסענו מהמלון לתפילת שחרית בבית הכנסת נוז'יק, נבנה ע"י שני אחים שלא היו להם ילדים כדי שיאמרו עליהם קדיש. בית הכנסת שוכן בבנין גדול ומפואר, בו שוכנים גם חדרי הקהילה היהודית. בקומה התחתית מקוה טהרה חדרים מלאים בספרים

יהודיים עתיקים, פקידים ופקידות מסתובבים במסדרונות. בכניסה יושב שומר שאינו מדבר אידיש ולא עברית, מוכר הוא מזכרות וכן בתי מזוזות וחפצי יהדות שונים. כמובן שלא יכולנו לדבר עמו מאומה על אף אדיבותו ורצונו לעזור.

היכל בית הכנסת גדול ומפואר בו מקומות ישיבה לכמאתים איש, חדרים שונים פתוחים להיכל מכל צדדיו, וכן מקום מכובד לרב. עד לאחרונה כיהן פה הרב יוסקוביץ רבה הראשי של פולין, בתקופה האחרונה פרש הרב יוסקוביץ. ובורשא מכהן הרב רבינוביץ, רב צעיר ונעים הליכות אשר קבלנו בספ"י, ומאד רצה שנשאר לשהות בשבת הבעל"ט בוורשה אך נאלצנו לאכזב אותו. כאן הרגשנו בבית. הציעו לנו חדר גדול לארוחת הבקר בו שולחן ענק וכסאות סביב לו, כשדאגת אנשי המקום האם חסר לנו דבר מה.

בית הכנסת שוכן ברחוב טוורדה, אחד הרחובות החשובים בוורשה שלפני המלחמה בו התגורר ה'בית ישראל' שנים רבות טוורדה 29 (ובסוכות תרצ"ד עבר להתגורר ברחוב סמוך קומיטטובה 4. רחוב זה אינו קיים כיום לאחר התופת). ברחוב טוורדה 18 עמד על תילו שטיבל גוראי מפורסם, בשטיבל זה התפלל ה'לב שמחה' ועוד ממשפחת בית גור, וחריפי האברכים בוורשה. בו התפלל בתחילה ה'בית ישראל' לאחר מכן עבר להתפלל בביתו של ר' לייבל שוחט (גוטברוד) הזקן, שם התפלל עם חבורתו גם לאחר פטירתו של ר' לייבל. ביתו של ר' לייבל שוחט היה ברחוב פיינסקה הסמוך, גם בו עברנו לאחר מכן.

סביבת "טוורדא" היתה האיזור השני בחשיבותו מבחינת התישבות החרדים לאחר סביבת "נאלווקי". אך עיקר משפחת הרבי, ה'בית ישראל' ה'לב שמחה' (אשר גר ברחוב סוסנובה בגבול תחום מושב היהודים), רבי יעקב מאיר בידרמן ור' שלמה'לי אחי השפת אמת, התגוררו באיזור זה בו גם שוכן בית מדרשו של החידושי הר"ם ב"אייזן גאס". בבית מדרש זה התקיים "שטיבל" עד לימי המלחמה, ובו התפללו רבי יעקב מאיר ורבי שלמה'לי. בליל שבת היה רבי שלמה מתפלל במנין המיוחד של ה'בית ישראל' אצל לייבל שוחט. המרחק בין איזור טוורדא לאיזור נאלווקי הוא כשעת הליכה. וי"מ לוינ למשל גר בסביבת נאלווקי (וכן רבי מאיר ה"ד בן ה'אמרי אמת').

לאחר התפילה, האוטובוס עדיין לא הגיע, הציבור שכבר עייף ויגע אינו כ"כ ממושמע התפזר לקניית מזכרות וחפצי נוי. אחד מאיתנו קנה אננס ענקי במחיר 20 זלוטיס (שווה ערך לכ - 23 שקל), פרי זה כנראה אינו גדל בפולין כי גידולו דורש חום רב ושמש ולחות, ובכ"ז מחירו זול מאד יחסית למחירים הנדרשים מעמנו ע"י מוכרי הפירות בארה"ק, כנראה פירות א"י אפילו המיובאים, ערכם רב מאד...

^{אוצר החכמה}

מופלגים כרבי בנציון אוסטרובער, ורבי ישראל לייבלי נכד הרבי מקאצק, ועוד ועוד גדולי עולם, לצד יהודים יקרים. מצבות ענק ומצבות פשוטות, כולם כתובות בשפה עשירה ומלאה תוכן, רבות מהן בחרוזים או באקסטריכון. מצבות שאפשר ללמוד מתוכנן על הידע העשיר בלה"ק, על הרגש העצום שפיעם בלבות יהודי פולין, על הרחמנות והדאגה ליתומים ואלמנות ועל ההערצה לתורה ולגמילות חסדים, על כיבוד אב ואם וחיבוב המצוות, ומעל הכל המקוריות המבצבצת מכל שורה ושורה שבמצבות.

חבל חבל, שרבות מן המצבות נמחקות והולכות מחמת הגשמים הרבים הנוטפים פה. העשבים הגדלים בכל מקום ומקום, העצים הנשברים וחוסמים את המעברים, ומכסים את המצבות אשר נשארו בשלימותם בכל רחבי בית הקברות, מתי יקום גואל לבית קברות חשוב זה וישפץ וינקח את המעברים?! התייעוד בלבד של כל אלו אשר מצאו את מנוחתם פה ופרטיהם המופיעים על המצבות, הינם חומר היסטורי חשוב אשר לא יסולא בפז. במיוחד בימינו אשר כולם מחפשים שורשים.

אפשר להלך פה שעות ע"ג שעות בבית הקברות המוצל היטב, תחת עצים רחבי ענפים, ולהתרשם מן אויר הפסגות הנושב פה בקרבתם של חמודי עולם האלו, אשר השליכו אחרי גוום את כל חמודות תבל ודבקו בתורה ובמצוותיה ועשו לילות כימים ליד הגמרא והספרים.

אזור בית הקברות כולו, מוקף בחומת אבן גבוהה. ישנם איזורים אשר החומות כפולות. בפתח, שער גבוה הנסגר מדי יום בשעה שלש אחה"צ. ליד הפתח כמה משרדים בהם יושב יהודי אשר גם הוא מגמגם בקושי כמה מילים באידיש. הקבוצה שלנו עברה בקיצור על מרבית המקומות הקדושים המפורסמים שבבית חיים זה אחר כך המשיכו לראדזמין ולבית החיים בגור לשם פרידה, שם התפללו מנחה ומשם חזרה לוורשה לתחנת הרכבת.

ידידי הרב מרקסון שיחי' ואנכי, נשארו כאן על מנת לראות את המקום יותר ביסודיות, ולבקש רחמים בבית קברות עצום זה. בראשונה פנינו לעבר מצבתו של איש קדוש רבי יהושע מאוסטרובא בנו של רבי שלמה לייב מלנטשנה, הוא שהעיד על בנו זה שיש לו את נשמת רבי יהושע בן פרחיה (תורותיו י"ל בשם "תולדות אדם"). ע"ג מצבתו של רבי יהושע מאוסטרובא מופיע שלא יקברו שום אדם בד' אמותיו וכל החלקה מסביבו נקנתה ע"י לצמיתות. אך בכל זאת כשנפטר חתנו רבי יעקב יצחק מביאלה בעל ה"דברי בינה" התירו בניו של רבי יהושע הרבנים לקברו בסמוך לחותנו "ולא היתה כוונתו ח"ו עליו" משמאלו קבור נכדו רבי מאיר שלמה יהודה ממזריטש שנפטר בשנת תש"ב וגם על

מצבתו מופיע כי 'ברשות הבר"צ דפה מנוחתו בכאן אצל זקינו הרה"צ זצלה"ה ומה שאסר... לא היתה כונתו ח"ו עליו'.

אח"ז המשכנו לעבר האוהל של בית וורקא, בו טמונים: רבי מנדלי מוורקא, וחתנו רבי יעקב יהודה מנדלז"ן, בנו רבי שמעון מסקרנביץ ועוד.

מסופר, כי תקופה לפני פטירתו של רבי יצחק מוורקא, התייעץ עם רבי יחזקאל מקוזמיר, האם לקבוע מקום מנוחתו בוורשא בה עסק בצרכי הכלל, או בוורקא בה הפיץ תורה וחסידות. יעץ לו הר"י שיקבר בוורקא ואילו את וורשא יניח עבור בנו הצדיק. כשנפטר רבי מנדלי בוורשא בשנת תרכ"ח ונקבר שם, אמר אחיו הגדול רבי יעקב דוד מאמשינוב, כעת ידעתי כי הכוונה היתה לאחי רבי מנדלי.

בפתחו של אוהל זה, שוכן רבי יצחק בוימגולד, חתנו של רבי אברהם מרדכי בן החידושי הר"מ, וחתנו של אבי זקני ר' העניך וידיסלבסקי, מצבה אחת לו עם אביו רבי גבריאל, שהיה חסיד וורקא. על מצבת רבי יצחק, "הקרוי איטשקה בוימגולד", מופיעים שבחיו בחרוזים. אחד מהם נחקק בזכרוני, "בשמירת שבת קדש כהלכתו שם כל מגמתו", יה"ר שזכותו תעמוד לנו גם היום. ליד ר' איטשקה ואביו נטמן אחיו ר' פרץ.

על השידוך שעשה החידושי הר"מ לנכדתו דבורה מלכה עם חסיד וורקאי, מסופר בספר מאיר עיני הגולה: כשהלך הח"ה עם ידידו רבי יצחק מוורקא, כדרכם, לאסוף כסף לפדיון שבויים, עברו ליד ביתו של ר' גבריאל בוימגולד. אמר רבי יצחק, פה גר אחד מאנ"ש, ניכנס אליו ובודאי יתרום סכום הגון. כשנכנסו, בירר ר"ג כמה הם אמורים לאסוף וכיסה מכיסו את כל הסכום שהיה גדול ביותר. התפעל הח"ה מנדיבות לבו והשתדך בבנו איטשקה. ר' איטשקה בוימגולד זה השתדך פעמיים עם אחד מגיסיו בהסכמת השפת אמת, על אף שבצוואת ריה"ח מובא אחרת. ואכן קרה אסון במשפחה. כשבא השפ"א לנחם שאלתו אחותו האבלה, מדוע אמרת לי לעשות שידוך זה, ענה לה השפ"א "איך זאג דען וואס איז גיט? איך זאג וואס דארף צי זיין". סיפור זה סיפר ר' לייבל וידיסלבסקי מכפר אתא בפני ה'בית ישראל', בעת שהגיע לניחום אבלים על פטירת אמם מרת צינה צפורה בתו של איטשקה בוימגולד, אשר נפטרה בגיל מאה ושלוש בחודש טבת שנת תשכ"ט. כשהגיע המספר לדברי השפ"א בסיום הסיפור, כבש ה'בית ישראל' את דמעותיו הפורצות והסב את ראשו...

אח"כ פנינו לאוהלם של רבי חיים מבריסק ורבי נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב מוולוז'ין) זכינו להיות על קברו של רבי חיים זצ"ל ביום ההילולא שלו, אמרנו תהלים והתפללנו ברגש רב, (ר"ש אלברג מילידי "וורשא של מעלה" שנשם כל ימיו את אורה,

כותב כי משהכירו חסידי פולין את ר' חיים בצדקתו וקדושתו, החלו להאמין כי גם בין הליטאים ישנם יר"ש וצדיקים).

משם הלכנו להתפלל באהלו של הס"ק מרדזימין, הצדיק ר' יעקב אריה זצ"ל שמפורסם היה בישועותיו שלמעלה מדרך הטבע, והגם שהיה תלמיד פשיסחא, אמרו עליו כי בפשיסחא התגלגלו מדריגות תחת השולחן ואף אחד לא טרח להרימם אך הוא הרימם. הוא השתדך עם רבי דוד בנו של האדמו"ר מקאצק, בלקחו את בנו רבי צבי הירש מלומאז' כחתן לנכדתו בת בנו רבי שלמה.

מצדו האחד קבור נכדו האדמו"ר רבי לוי יצחק משיראטין, משמאלו נכדו רבי אהרן מנחם מנדיל בן בנו רבי שלמה. מסופר כי כשהקשתה אמו בלידתה היה רבי יעקב אריה סגור בחדרו ועומד בתפילה, ניסו לדפוק על דלתו ולא נענו, אולם כשהגיעו מים עד נפש פרצו החסידים את הדלת והפסיקוהו מתפילתו, נענה ר"א ואמר: חבל שהפרעתם לי, הוא יהיה אילן מפואר אולם לא יתן פירות. וכך הוה.

בקצה האוהל נקבר בשנת תש"ב רבי נחמיה אלתר בן השפ"א חתנו של רבי צבי הירש מלומאז' חתן ר"ש בן ר"א. וחותנו של ה'לב שמחה זי"ע.

בפתח האוהל של ראדזמין מימין שוכן רבי ישראל לייבלי בן רבי בנימין בן השרף מקאצק, אמו מרת פרומט היתה בתו של רבי אברהם מרדכי בן החידושי הרי"מ. רבי ישראל לייבלי היה חתן דודו ר' איטשקה בוימגולד (חתן הרא"מ).

ר' ישראל לייבלי נולד בשנת תרכ"ה (שנה לפני פטירת אביו) ונפטר בתרצ"ה היה איש מורם מעם וקדוש, מספר החסיד ר"מ מיירנץ שיחי' יליד לאדז' בשם חסידים, כי מי שהיה מביט בפניו של ר' ישראל לייבלי כשהיה מהלך בבית המדרש אנה ואנה נמאסו בעיניו כל תאוות העולם הזה.

גם יהודי וורשה מספרים כי היו עולים אליו לס"ג בשבתות והיה הוא יושב בראש השולחן כשראשו מוטח כלפי מטה כולו אחוז שרעפים ואינו מבחין בסובב אותו.

מקובל כי דודו השפת אמת אמר עליו כי הוא ראוי להנהיג עדה של עשרת אלפים חסידים (מעיון במצבתו בשנת לידתו תרכ"ה משתמע כי בעת פטירת השפ"א לא היה יותר מאשר בגיל ארבעים וא"כ נאמו עליו כך לפני גיל ארבעים!!!).

מול רבי ישראל לייבלי מצבתם של רבי שמעון אלטר בנו של רבי אברהם מרדכי בן החידושי הרי"מ שנפטר בצעירותו (כשנת תר"ס), והשאייר אחריו ארבעה עשר יתומים. סמוך לו נקבר נכדו רבי יצחק מאיר בן רבי משה בצלאל שהיה חתן ר' שמעון. ר"מ היה חתנו של ה'אמרי אמת' נהרג בהפצצה הגרמנית על וורשה ב"ג תשרי ת"ש והובא כאן

לקבורה בחוה"מ סוכות.

לא רחוק מצאנו את קברו של פאר חסידי גור משיירי קאצק רבי בנציון אסטראווער ז"ל. שמעתי מר' גאדיל אייזנר ז"ל, ששמע מרבי"צ שאמר כשנפטר הרבי (מקאצק) הייתי בן תשע עשרה אך הייתי כבר מעוטר בדרגות (ארום גרעדלנט). עוד שמעתי מר"ג ז"ל, כי רבי"צ הגיע לגור לחג השבועות תרפ"ו והתלונן כי קשה עליו העיון. אמר לו ה'אמרי אמת' לערנט מען לאכטערע זאכן. לאחר חג השבועות קיבל שיתוק ונחלה ונלקח באוטו לוורשה, ה'אמרי אמת' יצא ללוות את האוטו. כמה ימים לאחר מכן בי"ט סיון נלב"ע ונקבר בוורשה.

קרוב אליו קברו של אביו ר' בנימין דוד רבינוביץ שהיה מגיד בוורשה.

לא רחוק משם קברו של רבי דוד וייזנפלד חותנו של ה'בית ישראל' בזיו"ש, עליו אמר השפ"א לחותנו שהתלונן על סיגופיו הרבים "צווישען ר' דוד מיט'ן אייבישטער מיט דיר נישט".

ליד אוהלו של רבי עמנואל מפשדבורז' מצבה משותפת ל"עטרת זקנים בני בנים" רבי יעקב דוד מווישיגראד ונכדו רבי יעקב מאיר בידרמן חתן ה"שפת אמת", גאון עצום ושתקן נפלא שרבי יצחק מאיר אלטר מכנהו במכתב "השותק הידוע", כשהוצע לשפ"א לחתן אמר השפ"א העולם מחפש בשידוך קרן יחוס וכסף, שני הדברים קרן טוב ויחוס מצאנו ואילו על השלישי נוותר. רבי יעקב מאיר זכה להשיא את ביתו לראש גולת אריאל ה'אמרי אמת' מסופר כי בעת הנישואין פנה ה'אמרי אמת' אל רי"מ ואמר "המשיא בתו לעם הארץ! רבי שלמה אלטר הדוד שנכח שם הגיב מיד בלשון רש"י בקדושים עה"פ "עם הארץ" "עם שבגיננו נברא הארץ".

סמוך להם נקבר רבי משה ירוחם בנו הצעיר של השרף מקאצק שגם הוא כאחיו רבי בנימין נפטר בצעירותו בשנת תרכ"ה רמ"י היה חתנו של הגביר רבי איצ'ה בלאס מגור כשנפטר דרשו הח"ק סכום עתק עבור מקום קבורה והחידושי הרי"מ התנגד לכך מאחר והנפטר החשוב היה אדם גדול וכבוד הוא לקהילת וורשה שצדיק כמותו קבור בתוכה ולבד מזאת חילק חותנו הגביר כסף רב לעניים בימי מחלת חתנו.

כמר"כ ביקרנו באהלי הצדיקים רמ"מ מפילוב בעל "מדרש משה", אמשינוב, ר' שמואל מסלונים בעל "דברי שמואל". ר"י ממודזין בעל "דברי ישראל". רבי אי"ש פערלוב מנווימינסק איש בריתו של מרן ה'אמרי אמת'. מארקישוב. רבי ישראל יצחק מרדושיץ. רבי עמנואל מפדשבורז. רבי יואל סופר. רמ"י מראדזין. ר' צבי מלומאז'. האדמו"ר האחרון מקאצק ר' יוס'ה. זווילין. האדמו"ר האחרון מרדומסק רבי שלמה חנוך וחתנו הגה"ק ר'

דוד משה שנהרגו בגיטו וארשא ה"ד. רמ"מ מסטריקוב. רבי יצחק זעליג מסוקולוב (גם הוא היה קשור באלפי נימים למרן ה'אמרי אמת') בן ר' חיים ישראל מפילוב נכד השרף מקאצק. רבי ברוך מטשיז'וב שהיה תלמיד הרבי ר' בונם והרבי מקאצק. כשחלה הר"ב והוכרח לאכול שרויה שלח שיריים לר"ב באמרו הוא פרומער ולפרומקייט נדבקים... כשם שבנזיר כתיב "וכי ימות עליו מת בפתע פתאום" מה שלא נאמר בכהן, שגם הוא מוזהר מטומאת מת, אלא של "פרומער" נטפלים...

בקרוב לכניסה נמצאת חלקת רבני וארשא גאוני עולם ידועי שם. אהלו של הגאון בעל חמדת שלמה שהיה בצוותא חדא עם גאוני דורו רעק"א והחוות דעת. מסופר נפלאות מצדקותו ותמימותו. כשעבר פעם ליד ביתו של אחד מעשירי ווארשה וראה על חבלי הכביסה מתנופפות לרוח היום שש כותנות, נקש על דלתו ופנה אליו בקול ואמר, מה לך כי תזדקק לשש כותנות, תן ארבעה מהם לעניים וקשי יום. הוא גופו היה משאיר את כותנתו בבית המרחץ, לעניים.

בסמוך לאהל נמצא קברו של הגאון רבי יעקב געזונדהייט רבה האחרון של ווארשה ומח"ס "תפארת יעקב" על גיטין וחולין, ספר המפורסם בחריפותו ועמקותו. מפורסם כי בעת פטירת החידושי הר"מ הילך אחר מיטתו וזעק: מילא החסידים ימצאו אדמו"ר תמורת רבם אך אנו מי יפשוט את ספקותינו מי יענה לשאלותינו?!

על ידו ממש(!) נמצא קברו של הגאון הצעיר רבי אברהם לופטביר חתנו של ה"אור שמח" שנפטר בצעירותו ללא בנים (בשנת תר"פ בחיי חותנו האור שמח, על מצבתו כתוב עדיין חתן רבינו מאיר שמחה כהן שליט"א), נבאו לו עתיד מזהיר בשמי היהדות. (התכתב רבות עם רבי מנחם זעמבא שהוציא אחר פטירתו את הספר "זרע אברהם" הכולל חילופי שו"ת ומכתבים בהלכה ובפלפול ביניהם).

סמוך לאהל נמצא אהלו של רבי ישעיה מושקט אב"ד פראגא (פרבר ווארשה) איש בריתו ורעו של החיה"ר מילדות.

גם קברו של רבי דוב בעריש מייזליש אב"ד וארשא נמצא שם.

לא רחוק משם נמצא קברו של רבי אברהם מרדכי בן החיה"ר ש"כל הרחוב האיר מזיו" כהגדרת הרה"ק ר"י מקוזמיר, ושהרה"ק ר"י מוורקא אמר "מתקנא אני בחי' הר"מ בבנו זה". ר' מנדיל ליזרוביץ מציין כי מכל הסגולות שהיו באיש קדוש זה לא מצא אביו לציין על מצבתו, אלא ש"עסק בתורת ה' מעודר". ידוע גם הסיפור על מקום קברו זה אותו בחר עבדו אביו, ואמר כי הם (הקבורים בצידי מצבתו, החסיד רבי פייבל מקאמניץ והחסיד ר' לייביש בילגורייער) היו היימישע בחייהם ויפנו לו מקום ביניהם. ואכן רואים

במוחש איך שקברו צומח ועולה בדרך פלא מבין קבריהם.

במרחק שני קברים לידו, קבור בנו ר' אליהו יוסף מביאלה - ר' יוסל'ה. בסוף ימיו גר בוורשא. שורה מלפניו קבור בנו הצעיר של רא"מ - ר' שלמה'לי, נולד בפסח שני שנת תרט"ו כשלושה חדשים לפני פטירת אביו, ונפטר ב"ג חשון תרצ"ה. היה איש דגול מרבבה, חסיד מופלג וצדיק תמים אשר חסידים היו מצטופפים לראות את פניו בלכתו לחנות היין שלו. בסוף ימיו היה חלש מאד ואף בתפילת שמו"ע היה יושב, אך כשניגש ילד לברכו ב"אגיטען אווענט" סיבב את ראשו וענה לו במאור פנים.

לא הרחק משם נמצא קברו של הגאון המפורסם רבי לייבוש חריף הנקרא מהרא"ל צונץ וידוע שהחיה"ר למד אצלו תקופת מה. סמוך אליו קברו של הגאון רבי חיים יעקב נפתלי זילברברג מויערשוב (זקנו של הרב מפיטסבורג), שהיה מתלמידי השפ"א ור"י סלנטר. ומצויין על מצבתו שעסק בהוצאת ספרי המהר"ל צונץ לש"ש (יקרה מאד צואתו והדרכתו שנדפסה בשם דרכי חיים, מסופר כי היה זקוק פעם לניתוח ובמקום הרדמה השקיע שעות ארוכות את מוחו בסוגיא עמוקה לתדהמת הרופאים). מצידו השני של מהרא"ל צונץ בקרבת מקום גילינו את קברו של הבחור הגאון ר' משה יהודה לייב בנו של הגאון ר"מ זעמבא, שהיה מיועד להיות חתנו של הגה"ק ר"מ מפאביניץ, וגדולי דורו התפעלו מגאונותו של גער כה צעיר. הוא נפטר בגיל י"ט ביום ו' אדר א' תרפ"ד, ומכתביו הוציא אביו את החיבור הנחמד גור אריה יהודה בהסכמת ה'אמרי אמת', אשר כתב בראשית מכתבו שמעתי את הסיבה הנוראה ואחזתני פלצות...

שם קבורים רבי חיים דוידזאהן שנתמנה לרבנות ווארשה בהשתדלות החידושי הרי"מ. וגם רבי אברהם צבי פרלמוטר, חבר ועד הרבנים של ווארשה.

כמו כן ראינו את מצבתו של ר' ברקע מפראגה בעלה של תמר'ל ברגסון המפורסמת בנדיבותה להחזקת חסידי פשיסחא וקאצק.

הרפתקאות "סטאציא קולויובה"

ביצאנו מבית הקברות, לאחר שהשומר היהודי נעים ההליכות חיכה עבורינו ופתח לנו את הדלת, חמד לבנו לטעום את טעמה של ה"טראם". קודם כל בררנו מה מספר הקו שמוליך לתחנת הרכבת, שם היינו אמורים להפגש עם הקבוצה בשעה שבע בדיוק!!! היהודי שומר ביה"ק אמר לנו בשפת האצבעות כי המספר הוא 22. אולם הוסבר לנו כי בתשלום מזומנים לא נוכל לנסוע, אלא חייבים להצטייד בכרטיסים מראש. אך לא אמרנו נואש והחלטנו לנסות להשיג איזה כרטיס. לאחר מכן פגשנו פולני הדור בלבשו ושאלנוהו כיצד נשיג כרטיסים ולשמחתינו הושיט לנו 2 כרטיסים, ולא נאות לקבל

תשלום 2 זלוטי'ס עבור כל כרטיס. תוך רגעים מספר הגיעה החשמלית, נדחפנו אל הקרון העמוס ומצאנו פינה מתאימה, עכ"פ זה לא היה כ"כ מפחיד כמו שתיארו לנו במשך שהותינו שבוע ימים בפולין. הנוסעים בטרם נראים מדלת העם שהם רוב התושבים בפולין. נהג הקרון יושב לו בחדר מבודד כשלפניו לוח מיושן עם כפתורים ומוטות שעל ידם מנתב את הנסיעה. בכניסה וביציאה אין שום מבקר ובודק, כולם עולים ויורדים כרצונם. בסוף הנסיעה התברר לנו כי למעלה בקיר קבוע מנקב כרטיסים ישן הדומה למנקב דפים שלנו, וכל אחד תוחב את כרטיסו ומסובב בגלגל ועי"ז מתנקב חור בכרטיס. או אז עשינו גם אנו כמנהג המקום לתמיהת היושבים בקרון ולחיוכיהם.

הנסיעה חלפה במהירות, ותוך כמה דקות עברנו ע"י המלון פורום והככר שעל ידו המוכרים לנו זה כשבוע. החלנו לנסות לתחקר את הנוסעים ברמיזות ותנועות היכן עלינו לרדת, אך ללא הצלחה. עד שנזכרנו בסיסמא שקבלנו מהמדריך "סטאציא קולויובא", והיא פעלה את פעולתה. ירדנו בתחנה ההומה, שלה ארבע כניסות, התרוצצנו מכניסה לכניסה ולא ידענו היכן להמתין. פנינו לקופה בה נמכרים כרטיסים לנסיעות לחוץ לפולין, ושוב נרמזנו והצלחנו להבין היכן עלינו להמתין. המתנו עד בוש ושוש רכבת לא מגיעה וגם החבריא לא נמצאים! השעה שבע. שבע וחמשה, ועשרה, ורבע! חלחלה החלה להזדחל לליבנו, אולי טעינו ואין זו הרכבת שלנו, או המכוון לתחנה אחרת. הזכרנו את סיפורו של ה'לב שמחה' בצעירותו בוורשה בימים ההם, פעם היה צריך לסיגריה בשעת ליל מאוחרת, והמקום היחיד שהיה להשיג בו סיגריות בשעה זו היה תחנת הרכבת הוורשאית (קרוב לוודאי שזו היא) המקום היה מסוכן למדי, אך הוא מנעוריו לא בא מורך בלבבו, וילך שמה והביא סגריות. כשחזר, אמר: וכי עבור סיגריה אטרח כה הרבה?! מהיום ההוא והלאה הפסיק לעשן.

לבסוף בשעה שבע ועשרים וחמש בערך רואים את החבריא מופיעים בשמחה רבה הדרכנום למקום יציאת הרכבת...

ארץ הגר - - -

ברכבת השינה להונגריה עשינו את הלילה האחרון על אדמת אירופה. כשהגענו לתחנת הרכבת בסטאציא קולויובא אירע הנס עם התפילין של ר' חנוך אלטר ("ת'פילין ל'זיפען פ'ין נ'וזיק") שנתפרסם לאחר מכן בעיתון "המודיע" בהרחבה: קיצורם של דברים, בדרך פלא התאחזה הרכבת עד שהספיק להגיע שליח מבית הכנסת, ולהשיב את התפילין לבעליהם (לא לפני שהספיק לקבל על עצמו קבלה טובה לשמור על קדושת התפילין, ולא להסיח דעת מהם בשיחת חולין).

עלינו על הרכבת, השומר בקרון שאל מיד האם זו ה"גרופה" - הקבוצה שהזמינה קרון שלם.

מיד בעלותינו ועם התמקמותינו בתאים הרגשנו לפזע שמחה עילאית עצומה וכולם כאחד החלו לרקוד לקול שקשוקי הרכבת, רקדנו ושמחנו כשפנינו לעבר החלון המעביר לנגד עינינו ביעף נופים פולניים, רקדנו ושמחנו 'ברוך הוא אלוקינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים - שלא עשו כגויי הארצות', יהודים אנו ויש לנו מטרה בחיים, אנו בשליחות עבודה ירדנו לעולם, ואין זה משנה אם עשינו זאת בקאצק בוורשה בקוז'ניץ ובגור או באשדוד ובירושלים, ה' עמנו בכל מקום ובכל זמן, כך רקדנו ושרנו על החלונות ברכבת. נכנסנו לתאים, כל תא יש בו 4 מיטות שינה, 2 מיטות בכל צד אחת על גבי השניה. כשאנו מתחלקים כל ארבעה בתא. כמו כן ישנם סדין צחור וציפית נקיה ארוזים בשקיות ושמיכה עבור כל נוסע. סידרנו את חפצינו והתישבנו לשיחה נעימה על מיטות התא. סקרנו את ייחודם של יהודי פולין עדינות נפשם צניעותם ובעיקר הרגש שפיעם בקרבם, אבל הם השתדלו תמיד לכלוא אותנו ולא להבליטו.

כששוחחנו עם ר"ד אודות כתיבת סיפורי צדיקים, בקשר לסיפורי נפלאות משונים הרחוקים מן השכל, סיפר בשם ה'פני מנחם' שאמר כי כאשר מובלע בספרים בתוך הדברים אינו נורא, אולם כאשר מקבצים יחד את כל הדברים המוזרים ומוציאים אותם לאור, אף שמקורותיהם מהימנים, מ"מ זה מרחיק את האנשים מלהאמין, צריך לקרב את הדברים לשכל ולא להרחיק.

הרכבת ממשיכה במסעה אנו עוברים דרך העיירות זאוורצ'ה (נכדו של רבי אברהם מטשכנוב - רבי מנדיל גר שם, אדמו"ר, חכם וסופר), סוסנובצה, בגדין, קטוביץ', בקטוביץ' בדיקת דרכונים ע"י שוטריט פולניים, מחתימים הדרכון לאחר בדיקת התמונות, אח"כ מגיעים שוטרים אשר מוציאים מהדרכון את ניר הבקשה לויזה ומחתימים שוב על הדרכון. ממשיכים בדהרה לצ'כיה, בחצות ליל הגענו לצ'כיה שוב מחתימים ושוב בודקים, וכך בסלובקיה, לאורך כל הלילה לא הפסיקו לדפוק על התאים ולדרוש 'פספורט' 'פספורט'.

אני לא הצלחתי לעצום עין לדקה, אך רבים מהחברים נתנו תנומה לעפעפיהם הסובלים כבר שבוע מחוסר שינה.

בסביבות חמש בבוקר הגענו לגלאנטה (סלובקיה) שם חיכו לנו כבר נהג ומדריך, עלינו על אוטובוס שהובילנו לבית הקברות בגלאנטה, (פנינו לעבר המצבה הגדולה ביותר שנראתה בשטח. התברר כי היא מצבתו של אחד מראשי הקהילה שזכה מן השמים

שנבוא מארץ ישראל להשחטח על קברו...) שם מצאנו אמנם חדר הלוויות מסודר ופעיל אך לא מצאנו קבר של גדול מפורסם, המדריך בכלל לא הראה בקיאות וידע ולא בטחון עצמי ראוי לשמו. לחברת הנסיעות פתרונים 'למקצועיותם' של מדריכי המומלצים.

מגאלנטה נסענו לפרשבורג (כיום ברטיסלבה) העיר רבתי עם, עירו של החתם סופר. בה כיהן ברבנות לפניו רבי משולם איגרא, אחרי החת"ס, בנו, ולאחריו צאצאיו ה"סופרים". שוב טולטלנו ברחובות ללא מטרה ותכלית עד שמצאנו איש זקן אשר בידו מפתחות בית הכנסת הפרשבורגאי והמערה בה שוכנים החת"ס ועוד גדולי עולם. אנו חפצנו בכל מאודינו למצוא קורת גג לראשינו להתפלל ולשתות דבר מה. אך הזקן הערים עלינו קשיים רבים וכל רגע הרבה במחיר כל אחד כך וכך דולר דמי כניסה לבית הכנסת והכסף ינתן למפרע... לאחר לכתו כברת דרך, שוב נעצר והעלה את הדרישות. וכך אנו צועדים צעדה משונה ברחובות העיר הסלובקית (כיום, מלפנים הונגרית) כשהזקן בראשינו (והמדריך בכל רגע מנסה להתחמק מהצעדה, עד שרא"מ אלתר העמידו על מקומו), לבסוף הגענו אל חצר ביהכ"נ. שוב נעמד הזקן ולא אבה לפתוח, עד שכולם יגיעו. הגענו, הוא שוב מחכה, מתחננים לפניו, הוא פותח שער אחד. נכנסנו, הוא סוגר אחריו ואנו מרגישים כעצורים בחצר ביהכ"נ. השער שלפנינו נעול מאחרינו נסגרה הדלת, והזקן עומד וחושב... (לפני זה לקח מעמנו הנהג את כל הדרכונים היה מי שהעלה השערה אם אין זו קונספרציה כל שהיא מתואמת בין המדריך לזקן...)

כשכלו כל הקיצין, אחרי תחנונים, כעסים והבטחות, נפתח ביהכ"נ היפה והמהודר לפנינו. שטפנו ידינו ופנינו ועמדנו שם בתפילת שחרית. לאחר התפילה נסענו לבית החיים הישן ושוב ברשות ובפיקוח הזקן... הגיענו אל המקום ברחוב ראשי באמצע המדרכה, מבנה קטן עם דלתות זכוכית נעולות. שם מתחת לכביש, חלק מבית החיים הישן, בעבר היה כאן בית חיים גדול ועתיק אך הקומוניסטים ששלטו פה לפני חמישים שנה זממו להחריב ולכלות את ביה"ק עד היסוד ולבנות כביש רחב על גביו, בהשתדלות רבה של יהודים עסקנים מקומיים ור' אברהם הכהן שיחי', הסכימו להשאיר עשרים ושלושה קברים מחשובי החשובים בבית הקברות ולבנות מעל הקברות גשר שעליו יעבור הכביש. ואת שאר הקברים פתחו והעבירו את עצמותיהם לביה"ח החדש ממעל במעלה ההר. נכנסנו פנימה (לא לפני שהזקן שוב הוציא את נשמתו) שם טמונים גדולי עולם, החתם סופר, ורבי עקיבא איגר הראשון זקינו של רבי עקיבא איגר בעל ההגהות והתשובות, רע"א זה חיבר ספר "משנת רבי עקיבא".

פה טמון הגאון החריף העצום רבי משולם איגרא שהיה רב בפרשבורג עוד לפני החתם סופר. מסופר כי היה נשוי לבת עשיר אשר לא הורגלה בחיי תורה ואביה שידל

אותה שתדרוש ממנו להתגרש. לאחר תקופה היה החותן אצל אחד מגדולי הדור ושמע איך הוא מתפעל מכוחו העצום בתורה של רבי משולם הצעיר, אמר העשיר והרי ישנם עוד ת"ח, אמר הגדול מה הנך שח גדולים כמוהו יש יחידים בדורות, התעלף העשיר, כשעוררהו והסביר את סיבת עלפנונו אמר לו הגדול אם כך עליך להתעלף בשנית.

שם נקבר גם הגאון רבי דניאל פרוסטיץ זצ"ל מבית דינו של החתם סופר.

עלינו ויצאנו ממעבה האדמה, עברנו את הכביש. לעינינו נגלה נהר הדנובה רחב הממדים מימיו כחולים ורוגעים, משני גדותיו צמחיה עבותה ומעליו נטוי גשר ענק. צמוד לגדה מלון מפואר צף על גבי המים, עלינו על סיפון התמקמנו בחדר האוכל הוצאנו את שאריות מזוננו והתיישבנו לסעודה. לאחר המזון ברכנו, יצאנו לסיפון הפתוח והצטלמנו שם. לאחר מכן ביקש מעמנו בעל המלון בשפת האצבעות סך עשרה דולר... שכר טירחה של נקיון חדר האוכל. ירדנו לכביש המשכנו בנסיעה לבית הקברות החדש, שם טמון הכתב סופר בנו ונכדו ועוד גדולים.

יצאנו מפרשבורג עברנו במעבר הגבול לצ'כיה לאחר התמקחות קצרה ומתת יד קבלנו רשות כניסה, נסענו שעות מספר עד שהגענו ניקלשבורג עיירה שקטה שהיתה שייכת פעם לגרמניה - דייטשלאנד, שם כיהן כרב מטעם המדינה הרבי ר' שמעלקע ואחריו תלמידו רבי מרדכי בנט, טיפסנו בהר, פגשנו שם זקן מבוגר מקלו בידו אך הוא שעט במהירות במעלה ההר אנו המשכנו עדי הגיעונו לקברו של הרבי ר' שמלקה בצלע ההר. הרבי ר' שמעלקא ואחיו רבי פנחס בעל ההפלאה היו תלמידיו של הגאון מוילנה, ולאחר מכן הסתופפו בצל המגיד ממזריטש. מסופר כי לשניהם הוצעו הרבנויות בפרנקפורט וניקלשבורג, ועליהם הוטלה ההחלטה מי יכהן ברבנות פרנקפורט דמיין הגדולה והחשובה ומי בניקלשבורג הקטנה יותר, ורצה ר"פ לכבד את אחיו הגדול ואילו ר"ש טען שאחיו ראוי יותר, נסעו למזריטש לראות איך יקום דבר. כשעמדו בפתחו של המגיד וכ"א כיבד את אחיו להכנס ראשונה. שמעו את קולו יכנס רבה של ניקלשבורג בראשונה כי הוא הגדול.

הרבי ר' שמלקה היה תופש ישיבה גדול רבים למדו בישיבתו והיו מספרים על גודל דביקותו בעת הלימוד עד שהיו צריכים לעיתים לעוררו, בין תלמידיו המפורסמים הרבי ר' משה לייב מסאסוב והרר"ש גידלו כבן, ור' מרדכי בנט שמילא את מקומו ברבנות ניקלשבורג, כן כותב הרבי מלובלין (החזוה) שגם הוא למד אצלו, וסיפר כי דרכו של הרר"ש היתה להניח בשמים ע"ג השלחן בשעת הלימוד שלא ישימו לב לריח הגן עדן שהורגש בשעת לימודו.

ליד הרבי ר' שמלקא קברו של רבי מנחם מנדיל קראכמאל בעל ה'צמח צדק' הראשון (מובא בספ' כי הגאון בעל 'צמח צדק' ציוה ביום פטירתו שלא יקברו אצלו שום איש עד כלות מאה שנה לפטירתו, ולכן הסיחו דעת מהמקום שבצידו, ואף שעברו כבר מאה שנה לא קברו שם אף אחד. כאשר נפטר הרבי ר' שמעלקא בב' דר"ח אייר תקל"ח, מצאו בפנקס הקהל שכבר לפני י"ז שנה נשלם הזמן שאמר הצ"צ, ופסקו גדולי הזמן שיקברוהו אצל הגאון בעל צמח צדק ושם חלקת מחוקק ספון). ספרו שו"ת צמח צדק מופיע בספרי האחרונים, ביניהם הפמ"ג במקומות מספר. שימש ברבנות ניקלשבורג כמאה שנה לפני הר"ש. נולד בקרקא באמצע שנות הש' - למד תורה אצל מורו ורבו הב"ח יחד עם חבריו הט"ז. לאחר גזירות ת"ח ות"ט עקר מפולין, נתמנה ברבנויות שונות, עד שנקרא לכהן פאר בק"ק ניקלשבורג. - עסק רבות בהיתר עגונות שנתעגנו בשנות הרעה בגזירות ת"ח ות"ט. את ספר תשובותיו קרא "צמח צדק", וכותב בהקדמתו כי 'צמח' בגימטריא 'מנחם', ו'צדק' בגימטריא 'מענדל'. חתנו ותלמידו הוא "האלוף המרומם" (כלשונו של מחותנו הש"ך, המזכירו כר"כ פעמים, ראה לדוגמא יר"ד סי' צ"ח ס"א) רבי גרשון זצ"ל בעל "עבודת הגרשוני". באחת מתשובותיו של עבודת הגרשוני לרבו וחותנו כותב הוא: "אשרי הדור אשר רבינו שורה בתוכו, ממנו תצא תורה והוראה לכל ישראל".

הצ"צ מספר באחת מתשובותיו כי "הגאון והחריף הרבי ר' העשיל מקראקא" היה בניקלשבורג, ובסעודת ליל שבת הגיעה לפניו שאלה אודות מחט שנמצאה בכבוד לאחר צלייתה, וכל העיר לקחו מאותה בהמה. הצ"צ מאריך בהיתר הדבר, מחמת ספק ספיקא, מכיון שהנשים עונדות מחטים כאלו, א"כ יתכן שנפלה המחט מאחת המבשלות וכו'. ואף שהצ"צ נטה להתיר, לא מלאו לבו של הר"ר העשיל להתיר. וכותב ע"כ הצ"צ: ביטלתי דעתי הנמוכה נגד דעתו והוריתי לאסור. וממשיך, על כן אמרתי לחקוק בספר, כי לדינא יש להתיר מן הטעמים והראיות שהבאתי, וכ"ש בהפסד מרובה וכבוד שבת כמו בנידון דידן. נפטר בב' שבט תכ"א.

שורה לפניו מצבה גדולה של "רב המדינה" רבי מרדכי בנט, אשר כל גדולי דורו חרדו וזעו לשמעו. הנהיג א"ע בפרישות מופלגת ובסידורו נכתב "הריני נודר לה' אלקי צבקות לבלתי אהנה מהנאת העוה"ז זולת מה שהוא לצורך גדול ולתועלת בריאות גופי". אמר ע"ז החת"ס, רק גדול כהגאון רבי מרדכי בנט וכיוצא בו שהם בעלי רוח"ק ממש, יכולים לנדור כן (שיכולים לצמצם בדיוק כמה צריך לכדי חייו לא פחות ולא יותר). כשאמר לפניו כי היה גדול כמלאך אמר הח"ס "לא מלאך פשוט אלא שרף ויותר מזה". וכמה שבועות לפני שעמד להפגש עמו היו כל אבריו מרתתין מיראה. המהרש"ם כותב עליו נמנו וגמרו כל חכמי דורו עליו שהיה גדול בדורו כר"ת בדורו! (בסוף ספרו "מגן אבות"

נדפס קונטרס תולדות מגדולתו וקדושתו שנכתב ע"י בנו). בשורה אחר הרר"ש קבורות הרבניות של הרר"ש ושל ר' מרדכי בנט זו לצד זו,

לארץ הקודש

מניקלשבורג חזרנו שוב על עקבותינו לסלובקיה, שוב עברנו את מעבר הגבול והגענו לפרשבורג, עלינו על גשר החוצה את נהר הדנובה והמשכנו לכיוון הונגריה, בכניסה להונגריה מסרנו את הדרכונים לפקיד הונגרי שבדקם היטב היטב, וקודם כל הסביר לנו שיש לחתום על הדרכון, עברנו את הגבול והננו נוסעים בהונגריה, רואים נופים משתנים בתים קטנים וצריפים, באחד המקומות ראינו שוק ענק לאורך הכביש, ביתנים רבים רבים פזורים לאורך קילומטר או יותר בהן מוצעים מוצרים רבים מכל הסוגים. מיהרנו לדרכנו לבודפסט לכן לא יכולנו לעצור אלא לתפילת מנחה באחת מתחנות הדלק. ר' דניאל מספר כי שמע מה'פני מנחם' סיפור מרבי דוד מטולנא זצ"ל שבשעת הפרידה מאחד מחסידיו בנסעו לשוב לביתו, שאלו כיצד נסע וכו'. החסיד הרגיש טוב משאלות רבו, והסביר לרבי שהוא בא עם העגלון הגוי שלו, ועמו הוא נוסע חזרה. א"ל רבי דוד: "עם אותו הגוי שבאת לכאן אתה חוזר הביתה?" (ולכן עלינו לחזור קצת טובים יותר).

ר"ד מוסר בשם ה'אמרי אמת', שהמגיע מארץ העמים לארץ ישראל ראוי שיטבול.

כשהגענו לבודפסט כבר שקעה החמה. בודפסט היא עיר ענקית, כשהגענו ארצה ונסענו מלוד אשדודה הזכרנו שהדרך קצרה יותר מאשר נסיעתנו בתוך העיר בודפסט. בה בנינים גדולים ונאים לצד עתיקים בסגנונות ישנים, עיר זו מורכבת משני חלקים "בודה" ו"פסט" ביניהם עובר נהר רחב בשם "דונאי" ועל גדותיו בנייני פאר ומלונות רבים, בלילה מנצנצים אורותיהם לכל אורך הנהר ויוצרים אוירה חגיגית. לאחר כשעה נסיעה בתוככי העיר, עברנו על גשר החוצה את ה"דונאי" והגענו לנמל התעופה. כאן לאחר שהות בדלפקי הנוסעים של אל על המפוצצים בנוסעים ישראלים לחוצים, יצאנו מהטרמינל ישיר למטוס דרך שרוול. אגב, שרוול כזה קיים בארצות נחשלות במזרח אירופה, ובישראל המתקדמת, עדיין יש לרדת לשדה לעלות על אוטובוס, לרדת, ושוב לטפס...

המראנו ב - 11:30 לנסיעה הנמשכת בדרך כלל כשעתיים וחצי. עם אור ראשון מנצנצים אלינו בחיבה אורותיה של ארצינו הקדושה. נצמדנו לחלונות להביט בעיניה של ארץ מכורתנו "שאי סביב עיניך וראי כולם נקבצו באו לך". בשעה 3:30 לפנות בוקר, דרכו רגלנו שוב על אדמת קדש ארץ אבותינו.

ראשי פרקים מהסיור בפולין - סלובקיה - צ'כיה - הונגריה

ט"ו - כ"ג מנחם אב תשנ"ט

(בסיוע רשימות ר' חנוך אלתר שיחי')

12:55 מגיעים לוורקי - ע"י נהר

פיליצא בראש הגבעה עומד אוהל שהוא במקום קבורת הר"י מוורקי.

1:25 נוסעים לפרשיסחא.

3:15 הגענו לפרשיסחא אהל היהודי

הק' והרבי ר' בונם ואוהל ר' אברהם המגיד מפרשיסחא.

3:50 נסענו לביהמ"ד העתיק

שנשאר בעיר פרשיסחא (הרוס ושומם. בחוץ יש קוהנע).

4:15 נוסעים לעיר ראדושיץ.

5:30 הגענו לראדושיץ - מחוץ

לעיר. בתוך היער בית הקברות, שם אוהל קבורת הס"ק מראדושיץ ונכדיו.

6:00 נסענו מראדושיץ לכיוון ראדומסק.

7:10 נתגלה לעינינו כפר זעקשוב

(זעק - קשוב) באורח פלא באמצע הדרך, התפללנו שם מנחה בין העצים ואח"כ רקדנו רקידה גדולה.

7:45 ממשיכים לראדומסק.

7:55 הגענו לראדומסק, ביה"ק במצב

טוב ואהל הרבי מעורר ומרגש. קבורים

בו התפא"ש ובניו הרב ר' צבי מאיר

יום ד' ט"ו אב

7:30 לאחר גמר השביתה בנתב"ג עולים למטוס.

7:45 ממריאים לכיוון ווארשא - פולין.

11:15 לפי שעון ישראל, 10:15 לפי שעון פולין נחתנו בווארשה.

11:15 נוסעים למלון "פורום".

11:50 מתמקמים בחדרים.

12:30 מתפללים ערבית.

יום ה' ט"ז אב

7:45 נוסעים לעיר גור.

8:35 מגיעים לביהמ"ד בגור שנבנה

בתרס"א במקום שבנה החידושי הר"מ את בית מדרשו בשנת תר"ט.

10:15 סיור בביהמ"ד ובדירת הרבי ובחצרות ביהמ"ד.

11:15 נוסעים לבית הקברות - גור.

11:25 מגיעים לבית הקברות ציון

החידושי הר"מ והשפ"א והרבניות של

החיה"ר והשפ"א וה'אמרי אמת', ור'

יצחק בן הרבי, ועוד.

12:25 נוסעים לוורקי.

והחסד לאברהם, נכדו הכנסת יחזקאל, והרבניות. (גם הרבנית מפאביניץ בת החסל"א).

8:30 היום מתחיל להחשיך. נוסעים לטשנסטחוב (המדריך רא"מ אלתר אומר שכדאי להגיע ביום כי קשה למצוא בחושך).

9:40 הגענו לטשנסטחוב. חיפשנו במעבה היער בעזרת פנסים ופלשים, ובסוף נתגלה השביל לציונו של השפ"צ, וזכינו להגיע למקום הקבר.

10:25 נוסעים למלון 'גלוב' באושוויינצים - אושוויץ (אושפיצין).

12:10 הגענו למלון הנכבד השוכן ליד פסי הרכבת הידועים (רק מנגלה לא היה שם...). ברמה נמוכה אבל יותר נעים מהדרגשים בביתני אושוויץ, מרוב עייפות ישנונו טוב ולא התרגשנו מהרכבות הנוסעות שם כל הלילה (כמו אז...).

יום ו' ערש"ק י"ז אב

7:20 מתפללים ואוכלים במלון.

9:20 נוסעים למחנה אושוויץ.

9:30 הגענו לאושוויץ. סיירנו בביתנים ובמוזיאונים.

12:30 נוסעים למחנה בירקנאו הסמוך.

12:40 הגענו לבירקנאו.

2.00 נוסעים לפילץ.

4:10 הגענו לבית החיים דפילץ, שם טמונים ר' פינטשע הרב מפילץ וזוגתו. לידם טמונה הרבנית הענדיל לאה אשת השפ"צ ואחות השפ"א.

4:40 נוסעים לקראקא.

6:00 קניות לשבת בקראקא.

6:40 הגענו למלון דום-טוריסט בקראקא. (במשך שהותנו בו נהנינו עד מאד, חדרים גדולים ומרווחים ויחס נעים ואדיב [על אף שחגגנו בו כמתאים לחסידים בש"ק], לא כמו בווארשא עם הרשעים האנטישמיים וד"ל).

7:00 מכינים לשבת בצוותא, מקלפים מבשלים וכו'.

8:13 כניסת השבת בקראקא. (9:13 לפי שעון ישראל).

8:35 תפלת מנחה וקבלת שבת במלון.

8:55 הפסקה. שיעור דף היומי.

9:20 תפלת מעריב, ולאחריה סעודת ש"ק עם זמירות וד"ת כיד המלך. (-עד 12:00)

יום ש"ק פר' עקב ח"י מנ"א

8:45 הולכים לביהכ"נ של הרמ"א.

9:00 הגענו מתפללים שחרית ומוסף (התפילה בנוסח אשכנז).

12:00 סעודת ש"ק.

2:30 הולכים לביה"כ הרמ"א להתפלל מנחה.

מסע

פולין

81

הדברי חיים ובנו הרב ר' אהרן ונכדיו,
והרב ר' זעלקא, ועצמות קדושי מעליץ.
1.50 נוסעים לרימנוב. הדרך ממש
ציורית, הכפרים טבולים בהרי דשא
ירוק וצמחים עצים בצורה ססגונית
(בפולין אין כ"כ הרים וגבעות כמו
בגליציה). אגמים מקסימים ונהרות,
וגשם שוטף וחזק בחלק מן הדרך.
3:50 הגענו לרימנוב. בית הקברות
בראש ההר, ממנו נשקף נוף מרהיב עין.
שם אהלי הה"ק רבי מענדלי והה"ק ר'
צבי הירש ובנו הה"צ ר' יוסף.
4:35 נוסעים ללאנצהוט.
6:15 הגענו ללאנצהוט. התפללנו
מנחה בחדר שבו התפלל הרבי מלובלין
כשגר שם.
7:05 סיור בגן ארמונו של הגרף
פוטוצקי.
7:40 הגענו לבית הקברות שם
קבורים ר' נפתלי מרופשיץ ור' אלעזר
מדינוב בן הבני יששכר.
8:10 נסענו לליזענסק.
8:40 הגענו לליזענסק, והתפללנו
שם גם מעריב.
10:45 נסענו ללובלין.
1:00 מגיעים ללובלין מלון ויקטוריה
ישן ומחודש.
יום ב' כ' מנ"א
9:00 יוצאים לתפילת שחרית

3:30 שבנו למלון.
8:00 שיעור דף היומי.
8:30 סעודה שלישית.
10:15 מעריב (במלון) ואח"כ הבדלה.
11:30 סעודת מלוה מלכה עד 1:30
לבקשת השכנים במלון.
יום א' י"ט אב
7:40 נוסעים לביה"כ הרמ"א
לתפילת שחרית.
7:50 התפללנו שחרית ואכלנו
ארוחת בוקר.
9:20 הלכנו לבית הקברות העתיק,
מקום מנוחת גדולי עולם. הרמ"א ובני
משפחתו, הב"ת, המגלה עמוקות, הר"ר
העשיל, התוי"ט, מגיני שלמה, שארית
יוסף.
10:20 סיור ברובע קאזמירז,
ובביה"כ"נ הישן של ר' אייזיק ר' יעקל'ס
שהפך למוזיאון עלוב.
10:55 נוסעים מקראקא. (התמצנו
ביקור בבית הקברות החדש בו טמונים
המאור ושמש והרב ר' שמעון סופר רבה
של קראקא ועוד).
12:05 הגענו לבריגל. מקום מנוחת ר'
אריה לייבוש מויזניצא בעל "אריה דבי
עילאי" חתן הישמח משה, והה"צ ר'
פנחס'ל.
12:20 יצאנו מבריגל לכיוון צאנז.
1:20 הגענו לצאנז מקום קבורת

נכבשה מיד וסופחה לגרמניה
ליצמנדשטאט), הגיטו האחרון ששרד.

10:35 מגיעים לאלכסנדר. שם מקום
מנוחת הה"ק ר' העניך. ומשפחת
אדמור"י אלכסנדר, הה"צ ר' יחיאל ובניו
הישמח ישראל התפארת שמואל ור'
בצלאל יאיר.

11:05 נוסעים לוורשא דרך לודז'.
עברנו באמשינוב, אבל היה מאוד
מאוחר וויתרנו עליה ועל סוכוטשוב.

1:10 מגיעים לוורשא למלון 'פורום'.
תפילת ערבית.

יום ג' כ"א אב

9:40 נוסעים לביהכ"נ 'נוזיק'
{היחידי שנותר שלם בוורשא, לאחר
המלחמה} (שימש להם ימ"ש כמחסן
וכאורות סוסים) טבלנו שם התפללנו
ואכלנו.

12:00 לשרידי ביהמ"ד של החי'
הרי"ם. סיור בשרידי הגיטו - דירת
ה'אמרי אמת'.

המקום בו נהרגו (ונקברו זמנית) רי"מ
חתנו והמשמש ר"ב לאבל.

12:30 נוסעים לבית העלמין.

12:45 מגיעים לביה"ק גענשא (כך
נקרא פעם הרחוב).

ב 3:20 נפרדנו מבני החבורה וסיכמנו
להיפגש ב7:00 ברכבת. ניצלנו את הזמן
העומד לרשותינו לסיור יקר ומרגש
ביער הקברות בין העצים והמצבות, שם

בישיבת חכמי לובלין.

9:15 מגיעים ליח"ל.

9:30 התפללנו שחרית בחדרו של
המהר"ם שפירא ואכלנו שם.

10:50 סיור בביהמ"ד ובמרפסת וכו'.

11:20 נוסעים לבית הקברות שם
נקברו ר' צדוק הכהן, ר' לייבלי אייגר
ובנו ר' אברהם, ועוד, אולם מקום
קבורתם אינו ידוע.

11:45 נוסעים לבית הקברות העתיק.

12:00 מגיעים לבית הקברות העתיק.
שם קבורים רבי יעקב פולק, הרבי
מלובלין, הרבי ר' שכנא חותנו של
הרמ"א, רבי עזריאל ראש הברזל,
והמהרש"ל.

12:40 נוסעים למיידאנק ע"י לובלין.

1:00 מגיעים למיידאנק.

2:00 נוסעים לכיוון המשרפות
והאפר.

2:35 נוסעים לקאצק.

3:40 מגיעים לקאצק. התפללנו שם
מנחה בשדה ע"י בית הקברות.

4:35 נוסעים לדרכנו.

8:50 מגיעים לפיטרקוב שם קבורת
הה"צ ר' חיים דוד דוקטור האדמור"ר
הרופא ונכדי הה"צ מראדושיץ.

9:10 יוצאים עם גמר השקיעה
לאלכסנדר. נסענו דרך לודז' עברנו
ברחוב הראשי. (לא ניזקה מהמלחמה,

11:50 נוסעים לביה"ק החדש בראש
ההר בו טמונים הכת"ס השבט סופר
המחנה חיים ועוד.

12:30 נוסעים לניקלשבורג.

1:20 עוברים את גבול סלובקיה
ונכנסים לצ'כיה.

2:40 מגיעים לניקלשבורג שם בבית
עלמין עותיק בגבעה נאה, קברי הרה"ק
ר' שמעלקע הגאון ר' מרדכי בנט ה'צמח
צדק' הקדמון והרבניות.

3:45 יוצאים מניקלשבורג וממהרים
לבודפסט.

6:00 מגיעים לגבול סלובקיה
הוגריה.

6:20 יצאנו מסלובקיה.

6:30 נכנסנו להונגריה.

9:45 הגענו לבית הנתיבות
בבודפסט.

11:40 ממריאים לישראל.

3:37 (לפי שעון ישראל) נחתנו
בנתב"ג.

נתקפלו כמה דורות של גאונים צדיקים
וקדושי עליון, א"א לתאר את הרגש
המפעם בנו, ובצער רב נפרדנו מן
המקום עם כלות זמנינו (שהוקצב ע"י
השומר), בשעה 5:30.

8:13 יוצאת הרכבת באיחור של 23
דקות.

11:20 ביקורת 1 קטוביץ.

12:30 ביקורת 2 זוירצ'ה.

1:05 ביקורת גבולות-צ'כיה.

יום ד' כ"ב אב

4:45 מעירים אותנו.

5:20 מגיעים לגלאנטא.

6:10 נוסעים לביה"ק שם וממשיכים
אח"כ לפרשבורג.

8:05 מגיעים לפרשבורג, מתפללים
שם שחרית.

10:10 יוצאים לקבר החת"ס לאחר
המתנה ארוכה.

10:20 מגיעים לקבר החת"ס מתחת
לפסי רכבת.

10:50 ארוחת בוקר באניה ע"ג הנהר.